

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
PSZICHOLÓGIAI TANSZÉK

BÖLCSESZDOKTORI ÉRTEKEZÉS

SZAKMUNKÁSTANULÓK ÉN-KÉPE ÉS PÁLYAKÉPE

Tóth Imre

SZEGED, 1985

TARTALOM

BEVEZETÉS	3
I. AZ ÉN-KÉP ÉS PÁLYAKÉP ALAKULÁSAINAK PSZICHOLÓGIAI SAJÁTOSSÁGAI	9
II. MOTIVÁCIÓS TÉNYEZŐK HATÁSA A SERDÜLŐK ÉN- ÉS PÁLYAKÉPÉRE	19
1) Referenciahatások a pályaválasztásban	21
2) Elméleti pályaismeret	33
3) Gyakorlati pályaismeret	35
III. AZ ÉN-KÉP ÉS PÁLYAKÉP JELLEMZŐI A VÁLASZTOTT PÁLYÁRA VALÓ FELKÉSZÜLÉS SZAKASZÁBAN	40
1) Elméleti pályaismeret	42
2) Gyakorlati pályaismeret	52
3) Önismeret	58
IV. PÁLYAKEZDŐ SZAKMUNKÁSOK ÉN-KÉPÉNEK ÉS PÁLYAKÉPÉNEK FEJLŐDÉSE	69
1) Jelenlegi beosztás, munkakör	71
2) Az elképzeléseknek való megfelelés	72
3) A szakmát megszerettető tárgyak	82
4) Általános munkahelyi légkör	90
5) Én-kép, önismeret	94
6) Pályaismeret	100
7) Továbbtanulási szándék	109
8) Munkahelyváltoztatási szándék	112

9) A II. és III. Kérdőívek eredményeinek összehasonlító elemzése	116
- Az elméleti pályaismeret összetevőinek alakulása	117
- A pályaismeret kapcsolata a II. sz. Kérdőív adataival	121
- A pályaismeret egyéb kapcsolatai	123
- Önismeret	127
V. A VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE	133
1) Az én-kép és a pályakép összefüggéseinek, egymásra hatásának jelentősége a szakmunkásképzésben	133
2) A pályaválasztási tanácsadás eredményesebbé tételének lehetőségei	146
VI. Mellékletek	153
VII. Irodalom	165

BEVEZETÉS

A pályaválasztási döntés rendkívül fontos esemény a fiatalok életében, hiszen célja szerint olyan mozzanat, amely a felnövekvő nemzedék egész életére kihat. Nem véletlen, hogy kutatók serege foglalkozik a témával, s könyvtárnyi a kérdéssel foglalkozó szakirodalom. Mégsem állithatjuk azt ma sem, hogy a pályaválasztási döntés problémamentes.

Természetesen meg kell állapítani: a döntés nem egyszeri esemény, hanem folyamat. Magát a döntést hosszabb-rövidebb időszak - a pályaaorientáció - előzi meg. Ez az időszak részben (néha sajnos egészében) spontán is lehet, törekvésünk azonban az, hogy lehetőleg a tudatos elemek erősödjenek, vagyis maga a döntés a lehető legkidolgozottabb, legmegalapozottabb legyen.

A pályaválasztás előtt álló tanulót a legkülönbözőbb hatások érik, döntését a legkülönbözőbb ingerek alakítják, befolyásolják. Ilyen értelemben a pályaaorientációs folyamat a legszélesebb társadalmi szintéren zajlik. Azonban e társadalmi szintér egyes tényezői (szülők, barátok, ismerősök stb.) igen kevés - és gyakorta helytelen - pályaválasztási ismerettel rendelkeznek, befolyásoló erejük viszont olyan mértékű, hogy azt e kérdésekkel "hivatalból" foglalkozó szervek jelenleg alig képesek ellensúlyozni. Pedig:

"A gyermek fejlődésében mutatkozó átmeneti nehézségek, a kedvezőtlen környezeti feltételek és a helytelen nevelés következ-

tében sokszor nehezen helyrehozható személyiségzavarhoz, vagy konfliktushoz vezetnek." (Duró, 1965.)

Különösen érvényes ez az általános iskolát frissen végzett tanulók esetében, mert ők bizonytalanok, nincsenek (vagy alig vannak) kialakult elképzeléseik a pályaválasztásban. (Nádor, 1979.) Így természetesen felerősödnek döntésükben az előbb említett környezeti ráhatások.

A konkrét pályaorientációs problémák leginkább a szakmunkássá válás folyamatában mutathatók ki. Egész sor olyan objektív és szubjektív motívum bonyolítja e folyamatot, amelynek vizsgálatával, értékelésével még adós a kutatás.

Ilyen - véleményünk szerint igen lényeges és részben még mindig feltáratlan - terület a szakmunkáspályát választók én-képének, pályaképének alakulása, a fentebb taglalt körülmények és motívumok hatása erre az én-képre, pályaképre. Ezért dolgozatunkban vizsgálni kívánjuk egy körülhatárolt területen - Bács-Kiskun megyében - a szakmunkáspályákat választók, illetve az ilyen munkakörben elhelyezkedő pályakezdők én-képének, pályaképének helyzetét, alakulását.

Pályalélektani szempontból elsősorban az indokolja a kutatást és a tanulságok levonását, hogy a vizsgálatok körébe tartozó fiatalok én-képe igen változó - gyakran ellentmondásos -, s ez a tény a döntést lényeges módon befolyásolja, hiszen pályaidentifikációs tudatuk kialakulására és megszilárdulására nagy hatással van.

Megítélésünk szerint hangsúlyozza a kutatás fontosságát az a tény is, hogy Bács-Kiskun megyében jelentős számú fiatal (kb. 4.000-4.500 fő) kerül évente szakmunkásképző intézetekbe, s az esetleges kényszerpálya - vagy éppen pályaelhagyásuk - lényegesen befolyásolja a megye szakember-ellátottságát is.

A jelen dolgozatban a pályaválasztási döntés időszakát (mint a szakmunkássá válás folyamatának kezdetét) és a beilleszkedést (mint a folyamat végpontját) vizsgáljuk részletesen.

Felmérésünk longitudinális jellegű, 5 éves időtartamot ölel fel. Három fő része van:

az 1980/81-es tanévet

az 1981/82-es tanévet és

az 1984/85-ös tanévet foglalja magában.

Mindez természetesen a pályaaorientációs folyamat tudatosabbá tétele érdekében történik. Célunk az, hogy a vizsgálódás eredményeképpen hasznos és konkrét javaslatokat tegyünk e nélkülözhetetlenül fontos folyamat jobbitására.

A felmérés konkrét célja: az 5 éves időtartam alatt vizsgálni és elemezni a végzős általános iskolások pályaképének fejlettségét, feltárni a pályamotivációs tényezőket, figyelemmel kísérni a pályára állítódás első szakaszában lévő szakmunkástanulók önismeretének (én-képének) és pályaképének összefüggéseit a továbbiak szempontjából, ezen kívül felmérni az effektive pályára állítódott, kiképzett szakemberek én-képének és pályaképének hatásait a munkahelyi légkör és körülmények, valamint

a pályaelhagyás és továbbtanulás (énfejlesztés) tükrében.

Dolgozatunkat öt fő fejezetre tagoljuk. Az I. fejezetet kiindulási és elméleti alapvetésnek tekintjük. Kivonatossan összegezzük az én-képre, önismeretre és pályaképre vonatkozó elméleteket, legáltalánosabb nézeteket, mert témánk feldolgozása ezekre épülten lehetséges.

A II. fejezetben választ keresünk arra, hogy a pályaválasztás előtt álló fiatalok döntésére kiknek (személyeknek és szervezeteknek) van befolyása. Milyen mértékben minősíthető a döntés megalapozottnak, figyelemmel a tanuló ön- és pályaismeretére is. (A kutatás alapidokumentuma az 1. sz. melléklet szerinti kérdőív. Ezt a Bács-Kiskun Megyei Pályaválasztási Tanácsadó Intézet munkatársai állították össze.) A felvétel az 1980/81. tanévben történt Kecskemét, Helvécia, Hetényegyháza és Városhöld összesen 28 általános iskolájában. Valamennyi választ adó (276 fiú és 225 leány: 501 tanuló) a kérdés feltevésének idején már döntött (döntésre kényszerült), hiszen továbbtanulási jelentkezési lapját már kitöltötte.

A III. fejezet ugyancsak kérdőíves dokumentációra (2. sz. melléklet) épülten szemlélteti egyrészt, hogy a vizsgált tanulók pályaválasztási döntése realizálódott-e, de fő tartalma - másrészt -, hogy a gyakorlati tapasztalatok megváltoztatták-e a fiatalok - most már szakmunkástanulók - önismeretét, igazolódtak-e és milyen mértékben az elsődleges ismeretek, a - most már gyakorlatban is érzékelt - szakma élményt adó szaka-

szában. Ezt a kérdőívet szintén a BKM PTI közreműködésével, az 1981/82. tanévben azokkal a szakmunkástanulókkal töltették ki, akik az 1. sz. melléklet szerinti kérdőíven válaszoltak (a választ adók száma az időközben történt lemorzsolódások miatt 346 főre csökkent).

Dolgozatunk IV. fejezetében a - most már pályára került - szakmunkások pályaképének, önismeretének és pályaidentifikációjának mélységét, realitását, valamint a pályaelhagyás okainak, arányainak empirikus vizsgálatát értékeljük és viszonyítjuk adatainkhoz. Ezen vizsgálat fő alapidokumentuma szintén kérdőív, melynek összeállítása az előzőek (I. és II. sz. mellékletek) megfelelően kibővített, egyetemes változataként történt. Vizsgálatunkat 1984 utolsó negyedében végeztük el, 209 fiatal - aktiv dolgozó - szakmunkás körében.

Témakörünk utolsó, V. fejezetében az eddigi longitudinális vizsgálatok összegzését adjuk, valamint javaslatokat teszünk a pályaválasztást elősegíteni hivatott rendszer kulcsfontosságú elemeinek lehetséges optimalizálására.

Alkalmazott módszerek:

Kérdőíves (ankét) eljárások, direkt és feleletválasztásos kérdésekkel, attitűdskála 5 fokú itemmel.

A fenti módszer kiválasztása a nagyszámu minta hatékonyabb, gyorsabb vizsgálata miatt vált szükségessé.

Statisztikai eljárások: manuálisan végzett százalékszámítás és elemszámok összevetése. Gépi statisztikai feldolgozás: gyakorisági sorok és értékek megállapítása, gyakorisági (chi) próbák, megoszlások, variancia és itemanalízis, szóródás és átlagszámítás, szignifikanciavizsgálat, relatív gyakoriságok, taxonometria, relatív megoszlás, hisztogram.

Itt kívánjuk megjegyezni, hogy az 1980/81. tanévben történt I. sz. Kérdőív adatait előzményként szükséges tájékoztató jelleggel dolgoztuk fel - részben gépi kapacitás hiányában -, így az itt található adatokat kizárólag százalékos, illetve /fős értékkel adtuk meg, ezek a mutatók tehát nem szignifikanciaértékűek. Megfelelő kiindulási alapként szolgálnak azonban további kutatásainkhoz.

Végezetül köszönetet mondunk Hargitay Gábor pedagógusnak és Verók István pszichológusnak, akik a kérdőívek összeállításánál segítséget nyújtottak, valamint Barna László matematikusnak, Csorba Sándor és Majsai Juhász Ferenc kollégáinknak, akik az adatok programozásában és feldolgozásában segítettek munkánkat.

I. AZ ÉN-KÉP ÉS PÁLYAKÉP ALAKULÁSÁNAK PSZICHOLÓGIAI SAJÁTOSSÁGAI

Az életpálya fogalmának első megjelenései a pszichológiában a pályaválasztáshoz kapcsolódnak. Azonban, amint a "pálya" szó is jelzi, nem valamiféle egyetlen választási aktussal, hanem a hosszú évek alatt kifejlődő és tudatosan fejlesztett életuttal foglalkozik, amelyet maga a munkatevékenység jellemez. A pszichológiának egy sajátos ága; a pályalélektan az, amely specifikusan foglalkozik nemcsak a pályaválasztás folyamatával, problémáival, hanem az egyén "életfolyamatával" is. A munkatevékenységet az egyéni és társadalmi sorba beépítve, összefüggésként vizsgálja, elemzi az első munkamegnyilvánulástól kezdve az egyén életpályáján keresztül, mintegy az egyén életművének beteljesedéséig.

Mielőtt azonban munkánkban a pályalélektan módszereinek, aspektusainak alkalmazására kerülne sor, olyan kérdésekre szeretnénk választ keresni, amelyre az általános és fejlődépszichológia, valamint a szociálpszichológia tudománya nyújthat elemző betekintést, nevezetesen:

- a személyiség és fejlődő én-képének alakulása hogyan realizálja az egyén pályaképét?
- mely életkori intervallumban beszélhetünk pályaerettségről, amelynek kiteljesedése az egyén pályaválasztásán át adekvát életutat, önmegvalósítást tesz lehetővé; - végül:
- jelenlegi társadalmunkban milyen szociálpszichológiai hatások

és motivációs tényezők alakítják az egyén én-képét, pályaképét, a későbbiek folyamán pedig pályaidentifikációját, mint önmegvalósításának és egyéni értékrendjének manifesztumát?

Dolgozatunk első fejezetében tehát olyan elméleti vizsgálatokkal szeretnénk foglalkozni, amelyhez okvetlenül szükséges a praepubertás és pubertáskorú fiatalok én-képének, pályaképének fejlődését is figyelembe venni.

Mi felnőttek természetesnek tartjuk, hogy a világról viszonylag jól tájékozottak vagyunk, sőt magunkról is, hiszen a világban élünk, annak részesei vagyunk. Képesek vagyunk azt különválasztani magunktól, más emberek cselekedeteit önmagunkétól kritikusan elkülöníteni, tehát éntudattal rendelkezünk. Sőt, mivel közösségben élünk - legyen bár ez közvetlen, vagy eszmei közösség - a közös cél, közös érdek, közös értékrend mellett bizonyos vonatkozású közösségi azonosulás, a "mi" tudat is jelen van viselkedésünkben. Közösségben mérve, értékelve, összehasonlítva magunkat, tehát saját éntudattal rendelkezünk. Ez a tudatosulás az én-kép kialakulásának alapfeltétele, ám ennek fejlődési törvényszerűségei vannak. Ha az éntudat aktívan működik, képesek vagyunk nemcsak a világról és a benne saját helyzetünkről tájékozódni, hanem viszonylag independens módon hatni is tudunk környezetünkre (asszimilativ személyiség), átéljük saját tetteinket, s ez már egy viszonyítás, mely önismeretünket fejleszt, formálja. A kevésbé dinamikus személyiség nem mindig képes környezetét hatékonyan alakítani, befolyásolni,

így a mikrokörnyezet szokásait, normáit jórészt csak átveszi, annak passzív részese is maradhat (akkomodatív személyiség). Azonban személyiségünk alakulása öröklött adottságainkon kívül óriási mértékben a környezet hatásmechanizmusaitól is függ. E hatások internalizációja a személyiség értéktudati fejlettségének tükrében nyer egyéni színezetet.

Mivel az én-kép az egyén tudatosulása folyamán alakul ki és fejlődik, ehhez elengedhetetlen a tudat aktív dominanciája, ahol az egyén pszichikumának két jellemzője van jelen: egyfelől a személyiség nyitottsága, működése, másrészt saját lelkiállapotáról, tevékenységéről való közvetlen tudása.

Természetesen nemcsak készség-szintű, rutinszerű tudatosulás létezik - lehet spontán tudatműködésről is beszélni a különböző megismerő, cselekvő, értékelő stb. tevékenység folytán is, melyet a két jelzőrendszer bonyolult szövevénye egyaránt irányíthat.

"Az én-tudat saját testünk létezéséről, szervezetünk működéséről, cselekvéseink alanyáról, vagyis önmagunkról való tudásunk." (Kiss Tihamér, 1973.)

Öntudatunk strukturájában több, magában foglalja az én-tudatot, de egyben önértékelésünket, társadalmi szerepünk tudatát is. Az öntudat pszichológiai és filozófiai kategória, olyan lelki képződmény, amely hosszú fejlődés révén alakul ki, fejlődik, rendszereződik és saját értékrendet ad. Ha pedig az én-képet,

mint jelenséget vizsgáljuk, olyan jellegzetes képződményt kapunk, amely nemcsak az én-tudatot, önismeretet, de az egyén öntudatát is magában foglalja. Így ez a személyiség saját (autosztereotype) és mások (heterosztereotype) véleménye alapján önmagáról alkotott összképét adja. Ez mindig flexibilis, változhat az életformák, a magatartási modellek, minták, valamint az egyéni ítélőképesség fejlettségi szintjének megfelelően. Amikor a külvilág ingerei keresztülfolynak az egyénen, az ingerek átértékelései szubjektivá válnak, s ez néha szubjektív beállítódást, értékrendi deformitást is előidézhet.

A mai fiatalok nagyon sokféle hatás alá kerülnek, sokszor kénytelenek igen expressziven reagálni ezekre a hatásokra, így a korábbi én-kép elveszti természetes motivációs bázisát, egyfajta minőségi ugrás jön létre, amely az egyén én-képét átstrukturálja. Ily módon bizonytalansági érzés lép fel, amelyen csak az ismételt fejlődés, vagy megerősítés segíthet: a stabil világnézet és ennek megfelelő értékorientáció kialakítása. Ezzel a környezet befolyása ellenére a személyiség önmaga fenntartására, önmegvalósítására lesz képes, kialakul a viszonylag állandó én-kép, mely mindig a pszichés funkciók dinamikus központja (kortikális dominanciája) lesz.

Érdemes most megvizsgálni a praepubertás, illetve pubertás kori én-kép sajátosságait.

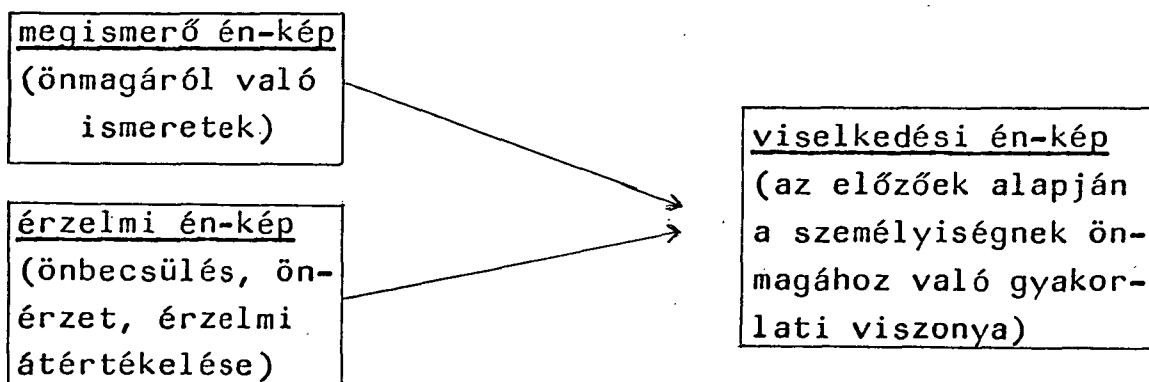
Fokozatos fejlődéslélektani és pszichoszociális hatások alapján már korábban megalapozódik a serdülők általános feladat- és kötelességtudata, mely az erkölcsi tudat alapját képezi.

Elősegíti ezt a tanulásban elért sikerélmény, öröme, de ez nem minden alakuló személyiséget jellemez egyformán. Van, akinél ez létrejön ugyan, de a kötelességellátás belső motiváltsága, kellő átélése csak sokára jelentkezik. Ilyenkor az iskolai és családi nevelésnek igen fontos feladata a kellő lelki motiválás, mert a sorozatos teljesítménybeli és a velejáró pszichés kudarcélmények könnyen súlyos személyiségtorzulást okozhatnak. A kellő időben teremtetett feszültségfeloldás, a feladatok vonzó jellege (Zeigarnik hatás) a megfelelő motiváció nagymértékben hozzájárulhat az akarat fejlődéséhez, az önértékelés reális alakulásához. Ezen kívül a sikeres szociabilitás, kollektivitás, "mi" tudat kialakulásával a tanulók figyelmébe olyan viselkedésmoделlek, magatartásformák felé irányul, akik eszményt jelentenek számukra, olyan "eszményi én"-t, amellyel azonosulni igyekezik oly módon, hogy ezzel összeveti saját valós én-képét, igyekezik az általa kiválasztott eszményképet utánozni, s eközben teljesítményei révén növekszik önbizalma, önérzete is. Így számos olyan új képessége létrejöhet, kifejlődhet, amely a továbbiakra sokszor döntő hatással lehet. Az én-kép fejlődésének vizsgálatánál ezek a tényezők már olyan jelentőséggel bírnak, amely a személyiség pályaképét nagymértékben alakíthatja, formálhatja, sokszor egy-egy eszményképmoделl hosszú éveken át végigkísérheti és befolyásolhatja a további személyiségvonásokat is.

Igor Kon (1979) az önmeghatározás szempontjából a következő én-kép típusokat különbözteti meg:

- 1) Reális én (domináns)
- 2) Dinamikus én (amilyenné válni akarok)
- 3) Fantasztikus én (álmaimban, vágyaimban megvalósuló)
- 4) Ideális én (ezzé kell válnom, ha elveimet megvalósítom)
- 5) Potenciális én (válhatnék ilyené is, ha ...)
- 6) Idealizált én (ilyennek látom szívesen magam)

Fenti kategóriák közül főleg a valós, reális én-kép (Realbild) és ideális én-kép (Idealbild) gyakori egybevetése, mint ön-ellenőrzésre, tehát önnevelésre motiváló hatása a legkiemelkedőbb. Figyelembe véve ugyanis, hogy a serdülőkor éveiben még nem stabil az én-kép, hanem igen plasztikus, ezért csak megfelelő ideig tartó gyakorlatszerzéssel, értékrendalakítással tudja elhelyezni személyiségét világunkban a tanuló. A serdülőre ebben a korban az intenzív "énkeresés" jellemző, sokat vitázik, és töpreng, ezáltal csiszolódnak, kristályosodnak erkölcsi, érzelmi és célrendszerbeli értékei, így alakul ki saját képességeinek számbavételével életterve is. Az én-kép önmeghatározó, önleíró funkciója mellett tehát az én, mint szociális beállítódás, a személyiségnek önmagához való viszonyaként is szerepel, mely I. Kon (1979) szerint az alábbi sémaként működik:

Az én előbb ábrázolt dinamikus funkciója már szoros kapcsolatban van a pályaválasztással, ahol a kialakuló értékorientáció rendszerint megfelelő irányú aktivitást is eredményez (pl. szakkörökben). Az itt felismert értékek további érdeklődést, kutatási szenvedélyt alakíthatnak ki, amelyek szintén meghatározók lehetnek. G.W. Allport (1956) szerint ez az időszak a sajátlagos törekvések kora.

A megfelelő pálya keresésének csirái már az általános iskola alsó tagozatában kialakulhatnak, de a tulajdonképpeni részletes pályaismeret a felső tagozatos korra jellemző. Elősegítik ezt a különböző szaktantárgyak, szakkörök, de jelentős szerepe van ebben az iskolán kívüli tevékenységnek, a serdülő makro- és mikrokörnyezetének pszichoszociális ingereinek, valamint korunkra egyre jobban jellemző intenzív információs hatásainak is. Ez a pályakép már nemcsak a pályák elemi felsorolását tartalmazza, hanem az egyes pályák tevékenységeinek leírását, a leirt pályák követelményeinek ismeretét is. A serdülők önismeretének fejlesztése általában az önértékelés oldaláról történik, itt alakul, formálódik az éneszmény, s ez egyre tisztább, realisabb képet ad.

"Az önismeret, az éneszmény és önnnevelés együttes kialakításának célja a pályaválasztás szempontjából az, hogy a tanulóknak megteremtődjene egy fokozatosan önállóvá váló, munkában helytálló, produktív életvezetés feltételei." (Rókusfalvy, 1969.) Melyek azok a tényezők, amelyek a serdülők pályaképét, pályorientációját alakítják, meghatározzák?

Az eddig kialakult értékrendszer tevékenység-szabályozó hatását nagymértékben befolyásolja az egyén érzelmi élete. Az érdeklődésnek, ezen belül a pályaérdeklődésnek további motiváló szerepe van. A személyi értékrendszeren belül különösen az énes vonatkozású motivumok (életsiker, pályakivánság stb.) dominálnak hatásukban, ezek már 12 év körül tudatosan jelentkeznek, de csak 17-18 éves korban válnak erős célrendszerbeli motivumokká. Az "Idealbild" is lehet a személyiség jellemző része (énfejlődési motivuma), de a közelmúlt kutatásai azt bizonyítják, hogy a vizsgált tanulóifjúságnak csak mintegy fele tulajdonít jelentőséget olyan személyeknek, eseményeknek, amelyek saját életfelfogását alakítanák. A leányok esetében van inkább az eszményképeknek affektív szerepe, mely főként pszichoszexuális identitásukat alakítja, erősíti.

Ha a személyiség fejlődése, én-képalakulása megfelelő belső érést mutat, az egyén érdeklődése egyre megalapozottabb lesz, egyes témák határozottabbak, élénkebbek, elmélyültebbek lesznek benne, mások viszont elszintelenednek, háttérbe szorulnak. Az egyén pályaválasztásában a pályaérdeklődésen kívül sok másféle érdeklődés is szerepet játszik. De a helyesen fejlődő egyéni érdeklődés egyik lényeges tulajdonsága, hogy jól szelektál, a világból az egyén felé áramló megszámlálhatatlan, sokszínű hatást megfelelően szűri, noha a pályaérdeklődés profiljai nemenként eltérőek lehetnek, de az ismeretekkel, élményekkel együtt mindig érik a személyiség is, és kedvező

fejlődés esetén eljut a pályaválasztási érettséghez.

"A helyes pályaválasztás, mint egyéni értékrend, nem immanens, mindenkor függ a személyiség morális készenléti állapotától, vagyis a pályaválasztás a személyiség tudatának és magatartásának determináns szabályozója." (Duró, 1983)

Igy a pályaeérettség kritériuma elvileg nehezebb, bonyolultabb. Gyakorlatilag kettős feladatot kell megoldani: a valóság lehetőségeit és valószínűségeit kell számba venni, ki kell alakítani a reális választást, majd az egyéni adottságok és a munkaterület követelményeinek egybevetésével meg kell állapítani az egyéni megfelelőség értékét. Csirszka J. (1966) szerint éppen ez a realitáselv biztosítja, hogy a választott pálya valóban elérhető legyen.

Sajnos, az eddigi kérdőíves kutatások sokszor egyértelműen azt bizonyítják, hogy 14-15 éves végzős általános iskolás fiu- és leánytanulók is zömmel a pályaválasztás szempontjából közömbös témák iránt érdeklődnek elsősorban. A szakmai jellegű érdeklődés kialakulása és megszilárdulása ebben a korban még alig támasztja alá pályakivánságaikat.

Éppen a közelmúlt kutatásai által hangoztatott "orientációs elv" alapján válik napjainkban egyre nyilvánvalóbbá, hogy a képességeket jórészt 16-17 éves korban lehet hatékonyan kibontakoztatni. (Ágoston, 1982) Így érthetőbb lesz, hogy az általunk is vizsgált általános iskolai végzős korosztály többségének pályaismerete és önismerete nem olyan fejlett,

hogyan az érdeklődésének megfelelő pályát kellő biztonsággal ki tudja választani. Napjainkban egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a differenciálatlan érdeklődésű, a hiányos, vagy teljesen érdeklődés-fedezet nélküli tanulók pályaismerete felszínes, mozaikszerű. A megalapozott pedig a pályaválasztási érettség egyik fontos összetevője. Ezért a tanulóknak intenzívebb tájékoztatást, indítást kell kapniuk környezetüktől, de maguknak is aktívabban kell közreműködniük pályaismeretük, önismeretük és ezen keresztül önnevelésük fejlesztésében.

II. MOTIVÁCIÓS TÉNYEZŐK HATÁSA A SERDÜLŐK ÉN- ÉS PÁLYAKÉPÉRE

Hipotézis:

A primer környezet penetranciájának érvényesülése döntő tényező az egyén pályaképének alakulásában. A 14-15 éves korú serdülők én-képe és pályaképe általában diszharmonikus, hiányos, melynek oka az adott életkor differenciálatlan értékrendjén kívül a pályaidentifikáció előzetes szakaszára jellemző diffuzitás, a környezeti pályainformációk személyiségbeli dezintegráltsága.

"A pályaválasztási érettség olyan sajátos állapot, mely lehetővé teszi a személyiség pályán való elhelyezkedését és a szakmai beilleszkedést, valamint biztosítja a szakmai tartós sikert." (Rókusfalvy, 1969).

Fentiek eléréséhez az alábbi kritériumoknak kell teljesülniük:

- 1) Értékorientációs beállítódás
- 2) Elemi pályaismeret kialakulása
- 3) Önismeret, önnevelés készségszintje
- 4) Magatartás és személyiségvonások összhangja
- 5) Fentiek alapján pályaválasztási döntés megérlelése
- 6) A pályára való szakmai felkészülés (tanulás) szakasza
- 7) Munkahelyi beilleszkedés és pályamegvalósítás szakasza

(Duró, 1983).

Az 1. sz. Kérdőív alapján (1980/81) kapott válaszokból arra lehet következtetni, hogy az általános iskolákban végző tanulók személyiségének fejlődése bonyolult és ellentmondásos.

Elképzeléseik a választott pályáról, a munkakörülményekről és a munkafeladatokról rendkívül hiányos ismereteket tükröznek; ami azért is különösen szembetűnő, mert a választ adó tanulók - amint erre a bevezetőben már utaltunk - döntöttek, vagyis valamennyien megjelölték azt a szakmát, amelyet - mint irták - élethivatásul választottak.

Mind az 501 tanuló név és iskolájának megjelölésével adta választát. (Kérdőív 1. sz. 1-2. kérdések.) A 3-4. kérdés feltevése azért látszott célszerűnek, mert az erre adott választ egyrészt - követéses eljárásról van szó - megkönnyíti a kérdezett későbbi azonosítását, másrészt a szándék és a megvalósulás kontrollját is jelenti.

A vizsgált tanulók származás szerinti megoszlása az 5. kérdés alapján volt megállapítható (1. sz. táblázat).

1. sz. táblázat

A szülők foglalkozása szerint	Fiú		Leány		Összesen	
	apa	anya	apa	anya	apa	anya
Fizikai fogl.	199	164	174	143	373	307
- ebből szakképzett	91	47	66	30	157	77
Nem fizikai fogl.	57	110	31	74	88	184
- ebből értelmiségi	10	5	4	2	14	7
Szülő nincs	20	2	20	8	40	10
=====						

A felmérés szemlélteti, hogy a megkérdezett tanulók körében összesen 50 családban nem érvényesülhet apai (40 cs.), illetve anyai (10 cs.) nevelés.

A tanulók döntő többsége fizikai foglalkozású szülő gyermeke: apai részből 82,7 %-os, míg anyai részből 62,5 %-os arányban.

A szakképzett fizikai foglalkozású családok aránya (apai részről 42,1 %, illetve anyai részről 25,1 %) lényegében megegyezik a felméréssel érintett területre általában is jellemző arányokkal. A nem fizikai foglalkozású szülők körében nem számottevő, de ebben a vonatkozásban nem elhanyagolható tény, hogy apai részről 15,9 %, míg anyai részről 3,8 %-ot képviselnek az értelmiségi családok. (Az 501 tanuló esetében ez az arány természetesen csak 2,8 %.)

1) Referenciahatások a pályaválasztásban:

Egyet kell érteni azzal, hogy a tanulók elképzeléseit egy adott pályáról - jelen esetben a kiválasztott szakmáról - a családi nevelés, a környezet, a lakóhelyi körülmények, az iskolai oktatás és nevelés hatásfoka, a pedagógusok segítő tevékenysége és példamutatása stb. együttesen alakítják. Ezért is tartottuk fontosnak a pályaaorientáció alakulásának vizsgálatát. A 6. kérdésre adott válaszok alapján legfőképpen arra irányítottuk a figyelmet, hogy kik azok, akiknek a hatását a tanulók legtöbbször becsülik, akik e fontos elhatározásra motiváltak.

A kérdést így fogalmaztuk meg:

"Ki segített a pályaválasztásban? (A megfelelő választ húzd alá!)"

- Apa
- Anya
- Osztályfőnök
- Szaktanár
- Rokon

- Barát
- Ismerős
- Pályaválasztási Intézet
- Egyéb ...
- Senki

Sajnálattal kellett tudomásul vennünk, hogy a kapott válaszok többszörösen ellentmondásosak, utalnak felelőtlenségre is (a kérdés fogalmazása sem volt szerencsés), de a jövőre nézve egy sor teendőre orientálnak.

2. sz. táblázat

A fiuk válaszai

Pályavá- lasztá- sát se- gitette	Sen- ki	1	2	3	4	5	6	Válasz- itemek	
főt jelölt segítőként								szá- ma	ará- nya %
Apa	-	14	49	49	24	5	1	142	24,8
Anya	-	15	58	44	24	5	1	147	25,5
Osztályf.	-	8	17	29	22	2	1	79	13,7
Szaktanár	-	8	4	5	4	1	-	22	3,8
Rokon	-	5	15	19	7	3	-	49	8,5
Barát	-	4	12	14	5	4	1	40	6,9
Ismerős	-	5	4	9	8	4	1	31	5,4
PTI	-	3	8	2	4	1	1	19	3,3
Egyéb ...	-	1	1	3	2	-	-	7	1,2
Senki	40	-	-	-	-	-	-	40	6,9
Válaszolók (276 fő)	40	63	84	58	25	5	1	576	100,0
megoszlá- sa (%)	14,5		30,4		9,1		0,4		
		22,8		21,0		1,8			

A fiuk válaszaiból kitűnik, hogy pályaorientálásban legfőbb szerepe a szülőknek van. Ezen belül elsődleges az anyának és másodlagos (bár csak minimális különbséggel) az apának. Ezt követően orientál az osztályfőnök, a rokon, a barát, az ismerős, a szaktanár, és csak végül a Pályaválasztási Tanácsadó Intézet. Az egyéb válaszokat - ebben a vonatkozásban - nagyon pozitív tényként kell figyelembe vennünk, miután egyesek (sajnos, csak nagyon kevesen) itt tettek említést a szakköri foglalkozás, az üzemlátogatás és egyéb kiadványok orientáló hatásáról. Végül 276 fiutanoló közül 40 válaszolta, hogy neki senki nem segített döntésének kialakításában. Az ilyen válasz - néhány ésszerű kivétellel - felfogható a mai serdülőkre jellemző szándékos indolenciának is.

Figyelmeztető és kissé elszomorító körülmény viszont, hogy a Pályaválasztási Tanácsadó Intézet - mint orientáló tényező - ennyire kiesik a tanulók tudatából. Ezt még akkor is észrevételeznünk kell, ha - ebben a relációban - az áttételes hatások nem lennének elvitathatók. (A PTI 10 éves fennállását ünnepelte 1980. évben.)

A leányok válaszait a 3. sz. táblázaton szemléltetjük:

3. sz. táblázat

A leányok válaszai

Pályaválasztását segítette	Senki	1	2	3	4	5	6	Válasz- itemek	
főit jelölt segítőként								szá- ma	ará- nya %
Apa	-	3	33	29	9	2	1	77	16,1
Anya	-	17	57	43	11	3	2	133	27,9
Osztályf.	-	16	30	37	13	4	2	102	21,4
Szaktanár	-	1	1	6	3	2	1	14	2,9
Rokon	-	4	10	18	4	2	2	40	8,4
Barát	-	4	6	15	5	2	1	33	6,9
Ismerős	-	1	5	9	3	4	1	23	4,8
PTI	-	5	1	5	2	-	1	14	2,9
Egyéb ...	-	-	1	6	6	1	1	15	3,1
Senki	26	-	-	-	-	-	-	26	5,6
Válaszolók (225 fő)	26	51	72	56	14	4	2	477	100,0
megoszlá- sa (%)	11,6		32,0		6,2		0,8		
		22,7		24,9		1,8			

=====

Az anya és a leánygyermek kötődése erőteljesen tükröződik. Közel kétszer több leánytanuló említi motivációs tényezőként anyját, mint az apját. Szembetűnő, hogy az apai ráhatásnál még az osztályfőnöki ráhatás is nagyobb. Ezt követően érvényesül (rangsorban) a rokoni, a baráti, az ismerősi, a szaktanári és csak végül a PTI befolyása. A leányok egy része (11,6 %-a) is azt a választ adta, hogy senki nem segítette pályaválasztásában. Ugyanakkor az egyéb tényezőknek (üzemlátogatások, pályaválasztási szakkörök stb.) a leányok körében valamelyest nagyobb a jelentősége, mint a fiuk körében.

Interjúalanyaink kivétel nélkül szakmát választottak, vagyis mind a fiuk, mind a leányok megjelölték azt a szakmát, amelyre nézve tanulóviszonyt kívántak létesíteni. Alább a választott szakma megnevezését úgy rögzítjük, ahogyan azt a fiatalok leírták. Ezek szerint:

<u>A fiuk által választott szakmák:</u>	<u>Fő</u>
1) Autószerelő	40
2) Szobafestő	40
3) Butorasztalos	23
4) Karosszéria-lakatos	18
5) Elektroműszerész	14
6) Autóvillamossági szerelő	13
7) Felszolgáló	13
8) Szakács	10
9) Vizvezetékszerelő	8
10) Autófényező	8
11) Szarvasmarha-tenyésztő	8
12) Villanyszerelő	7
13) Kőműves	7
14) Épületburkoló	6
15) Esztergályos	6
16) Husfeldolgozó	5
17) Épületasztalos	5
18) Lakatos	4
19) Mg. gépszerelő	4
20) Központifűtés-szerelő	4
21) Háztartásigép-szerelő	4

22) Cukrász	3
23) Gázvezeték- és készülékszerelő	3
24) Pék	3
25) Szabó	2
26) Cipőkészítő	2
27) Kárpitos	2
28) Hidegburkoló	2
29) Szerszámkészítő	1
30) Vegyesbolti eladó	1
31) Asztalos	1
32) Híradástechnikai szerelő	1
33) Dieselmotordízel-szerelő	1
34) Villamosgép-szerelő	1
35) Disznóvénykertész	1
36) Padlóburkoló	1
37) Hegesztő	1
38) Csőszerelő	1
39) Műszaki eladó	1
40) Vájár	1
40 szakmát jelölt összesen	276 fíu
=====	

Annak értékelését, hogy az egyéni elképzelések mennyiben felelnek meg a társadalmi (szűkebben a gazdasági fejlődés által megkivánt) érdekeknek, nem tekintjük feladatunknak. Néhány észrevételt - főleg az ismeret, illetve motivációs hatásokra vonatkozóan - mégis tennünk kell:

- Kivétel nélkül minden fiu döntött, hogy az általa megnevezett szakmában tanulmányokat kíván folytatni. Csak éppen azt nem tudta, hogy a megnevezett szakma az OSZJ-ben milyen megnevezéssel szerepel. Az ilyen fiatalnak nincs megalapozott ismerete a választott pályáról.
- A szobafestő-mázoló (tapétázó) szakma semmiképpen sem nevezhető könnyűnek, vagy tisztának. Mégis - mint látható - első helyen szerepel a választási rangsorban (ue. az autószerelő szakmára is vonatkozik), amelynek magyarázatát az értékorientációs bizonytalanságban találjuk.

<u>A leányok által választott szakmák:</u>	<u>Fő</u>
1) Ruházati eladó	34
2) Nőiruha-készítő	24
3) Felszolgáló	20
4) Női fodrász	17
5) Ápoló	16
6) Élelmiszer-eladó	15
7) Könyvkötő	9
8) Kozmetikai és vegyiáru eladó	9
9) Disznővénykertész	8
10) Vegyesiparcikk-eladó	8
11) Kárpitos	7
12) Csecsemőgondozó	7
13) Cipőfelsőrész-készítő	6
14) Mechanikai műszerész	5

15) Általános ápoló	5
16) Kötő-hurkoló	5
17) Cukrász	3
18) Növénytermesztő	3
19) Műszaki cikkek eladója	3
20) Szülésznő	2
21) Esztergályos	2
22) Szőlő- és gyümölcs termesztő	2
23) Kéziszedő	2
24) Elektroműszerész	2
25) Háztartásigép-szerelő	1
26) Zöldségtermesztő	1
27) Papíripari eladó	1
28) Állattenyésztő	1
29) Férfifodrász	1
30) Szakács	1
31) Bőrdíszműves	1
32) Textiltisztító	1
33) Butoreladó	1
34) Husfeldolgozó	1
35) Baromfitenyésztő	1
35 szakmát jelölt összesen	225 leány
=====	=====

A leányoktól kapott válaszok is szemléltetik, hogy a társadalmi munkamegosztás rendszerében kialakultak a sajátosan "lányos" és az elsődlegesen "fiús" szakmák, illetve munkakörök. Az ismeretek hiánya - a leányok válaszai alapján - talán még

érzékelhetőbb, mint a fiuk válaszai alapján. Ezzel szemben nem igazolható - mint motivációs tényező - az értékorientáció hatása.

A kérdőív 7. és 8. kérdése a választott pályára vonatkozó ismereteket, s tulajdonképpen a pályaképpel kapcsolatos összetevők alakulását hivatott vizsgálni. Mindenképpen szükséges azonban néhány megjegyzést fűzni a 7. kérdéshez. Mai köznyelvünkben, pedagógiai gyakorlatunkban gyakran használjuk ezeket a kifejezéseket: tulajdonság, képesség, készség, rátermettség stb. Eddigi tapasztalataink, megfigyeléseink azonban azt igazolják, hogy igen sok helyen - így számos iskolában is - keverik, illetve helytelenül értelmezik ezeket a fogalmakat olyannyira, hogy pl.: egyes iskolai munkatervek néhány tárgyon belül olyan készségeket akarnak kifejleszteni, amelyek egy adott időn (pl.: egy éven) belül teljesen irreálisak. De ugyanígy egyéb körökben, vagy éppen a mindennapi társas kapcsolatokban is rendkívül gyakran keverik a készség, képesség fogalmát. Megítélésünk szerint ezért az ilyen jellegű kérdés feltevése 14 éves korban - éppen a várható indoklások pontatlansága miatt - nem túl szerencsés. Ezért ez a kérdés mind terjedelmileg, mind a válasz irányulásának tekintetében igen diffúz-heterogén jellegű, de lényeges vonás mégis, hogy saját ismeretszintet tükröz és utal a pályaeérdeklődés intenzitására is. Ugyanez vonatkozik a 8. kérdésre is, ahol a "munkakörülmények", "munkafeladatok" megfogalmazás jelentett nehézséget. Itt is érezhető a várható eredmény a válaszok értékelésekor, így rendezőelvként az eredeti válaszok sugallta kategóriákat alakítottuk ki. A következő típusok jellemzőek:

7. kérdés:

- a) általános (semmitmondó) válaszok
- b) erkölcsi tulajdonságokat taglaló válaszok
- c) szellemi jellegű személyiségjegyek
- d) tanulással kapcsolatos válaszok
- e) fizikai jellegű személyiségjegyek
- f) munkavégzéssel kapcsolatos válaszok
- g) specifikus (adott szakmára vonatkoztatható) személyiségjegyek
- h) értékelhetetlen válaszok

8. kérdés:

- a) a pályaismeret hiányának beismerése
- b) általános (semmitmondó) válaszok
- c) munkakörülményekre utaló válaszok
- d) a pályaválasztásra vonatkozó énes jellegű kívánságok
- e) szakmaismeretre utaló jelek
- f) értékelhetetlen válaszok

A 7. kérdés a választott pályához szükséges tulajdonságokról, képességekről, tulajdonképpen a pálya elméleti ismeretéről, a 8. kérdés a pálya konkrét, gyakorlati ismeretéről gyűjt információkat.

Ugy véljük, hogy az általunk felállított információs egységek minden egyébnél pregnánsabban tükrözik a tanulók életkori sajátosságának megfelelő gondolkodásmódját és ismeretszintjét.

Az orientálódás, helyes döntés szempontjából fontos, hogy a

tanulók elmélyülten és reálisan alkotnak-e véleményt a különböző pályákról. A személyiség élménytartománya, valamint ennek tudatosítása alapozza meg és adja a fedezetét annak, hogy a tanuló a foglalkozás tevékenységtartamából, feltételrendszeréből következő, azzal összefüggő pszichés és gyakorlati tényezőkről képet tudjon formálni, s azt meg is tudja érteni.

"A reális pályaismeret - mint a döntés külső, ismereti feltétele - mellett a személyiség első erői, sajátosságai, mint belső szubjektív feltételek, hangsúlyosak és meghatározóak." (Rajnai Nadinka, 1981).

A reális pályaismeret feltételei abban a társadalmi és kulturális környezetben, tevékenységrendszerben rejlenek, amelynek a serdülő nap, mint nap részese. A személyiség aktivitásának tartalmi irányait és intenzitását a serdülő környezetének ösztönzései, a körülöttük folyó munka és élettevékenység "felhívó jellegei", viselkedési mintái szabályozzák. Sajátos helyzet jelent viszont, hogy ebben a szakaszban a végzős tanulók a választás lehetőségével élhetnek személyiségük adekvát sajátosságainak, pszichikus szükségleteinek tükrében. Igazán felkészültnek csak akkor tekinthetjük a fiatalt, ha nemcsak feltevéseket, hanem megalapozott pályaképet, vagyis viszonylag összefüggő elméleti ismeretanyagot hordoz személyiségének információs (kognitív) strukturájában.

Feltétlenül szólni kell még egy igen fontos tényezőről: a szak-

mák presztizséről. Nemzetközi szinten is folynak kutatások, hogy milyen tényezők határozzák meg a szakma presztizsét, társadalmi elismertségét, hiszen ez rendkívüli mértékben befolyásolja a szakmunkás-ellátottságot, s a gazdasági lehetőségeket is. Társadalmunkban többféle szakmai értéksorrend létezik, amely csak igen lassan és nehezen változtatható meg. Ezeket, az értéksorrendet meghatározó tényezőket igen fontosnak tartjuk, mert a pályát választó fiatalok orientációját, értékeit a társadalmi környezet alakítja ki, így ez feltétlenül tükröződik a válaszokban is, s ily módon az egyén pályaképét is meghatározza.

A vizsgálat szerint a presztizs kialakulását a következő tényezők határozzák meg döntően:

- a) Anyagiak, s ezzel összefüggő egyéb előnyök
- b) A szakma rangja
- c) Gépesítetttség, munkamegkönnyítés
- d) Egyéb munkahelyi körülmények
- e) Munkaidő és szabadidő viszonya
- f) A társadalmi fontosság tudata

Adataink szerint rangsorban ezek közül első helyen szerepelnek a munkahelyi körülmények (40,7 %). Más kérdés, hogy az adott fiatal mely munkakörülményeket tartja megfelelőnek. Ez arra utal, hogy a jó munkafeltételek értéke a fiatalok szemében igen nagy, s ez korunk életszínvonal-növekedésével, s a szocializáció egyre nagyobb jelentőségével is összefügg.

Másodsorban említi a szakma rangját (34,1 %), ami arra enged következtetni, hogy a szakmán belüli képességek, tulajdonságok és a szellemi munka arányának mivolta korántsem közömbös a mai pályaválasztó fiatal számára. Szociológiai vizsgálatok szerint többnyire első helyen szerepel a várható jövedelem, az anyagi előnyök, bár - szerintünk - ez jórészt az érettebb, önálló értékrenddel bíró felnőttek esetében érvényesül jobban. Jelen felmérés azt bizonyítja, hogy az 1980/81. évben vizsgált serdülőket még kevésbé befolyásolják anyagi szempontok. Összesen 16,4 % tartja elsődlegesen fontosnak ezeket az előnyöket, de jelenlegi gazdasági helyzetünket figyelembe véve, ez az arány a jövőben minden bizonnyal növekedni fog. A tanulók közül 4,5 % említi első helyen a szakma társadalmi fontosságát, ami a serdülőkor még nem szilárd értékrendjére jellemző. 3,2 % tartja fontosnak a munkaidő-szabadidő viszonyát, és mindössze 1,1 % tesz említést első helyen a gépesítés, korszerűsítés fontosságáról.

2) Elméleti pályaismeret:

A 7. számú kérdésre az említett kategóriák szerinti válaszok rangsorai a következők:

Első helyen szerepel (24,6 %) az erkölcsi tulajdonságokat taglaló válaszcsoporthoz. Itt olyan általános tulajdonságokat említenek, mint a türelem, udvariasság, szorgalom, kitartás, felelősségtudat, vagy a lelkiismeretesség, becsület stb. Ezek a válaszok azért tekinthetők a pályaismeretre utalóaknak,

mert bármely életpályán általános jelleggel egyaránt fontosak. A fő vizsgálati szempontokra adott válaszok - a tanulók elméleti és gyakorlati pályaismerete aspektusából - mégis figyelmet érdemelnek.

Második helyen találhatók a fizikai jellegű személyiségjegyek (22,2 %). Ez bizonyítja azt a tájékozottságot, gyakorlati beállítódást, látásmódot, hogy a szakmunkás konkrét munkát végez. Ez pozitívum lenne önmagában is, ám a legtöbb esetben párosul bizonyos rezignanciával is (pl. "nem tanultam jól, kénytelen leszek dolgozni"). A fizikai tulajdonságok közül legtöbbször a kezűgyességet, erőt és állóképességet említik.

Harmadsorban a specifikus személyiségjegyek dominálnak (12,3 %). Ezek lényege, hogy olyan tulajdonságot, képességet, készséget tárnak fel, amelyek egy adott szakmához szükségesek. (Pl.: színjáték, rajzkészség, ízérzés stb.) Ezután említik a szellemi jellegű személyiségvonásokat (9,9 %), amelyek általában a gondolkodáshoz, logikai képességhez kapcsolódnak (pl. ügyesség, pontosság, figyelem, originalitás).

Igen sok a gyűjtőfogalomba sűrített válasz (9,7 %), amely a tájékozatlanságot bizonyítja. Ilyen pl.: "szakmaszeretet", "jó munkavégzés", "jó magatartás" stb.

Jelentős a tanulással kapcsolatos válaszok aránya is (7,8 %), pl.: sokan említik a számolási készség, jó tanulmányi eredmény fontosságát.

6,8 % a munkavégzéssel kapcsolatos személyiségjegyek aránya, pl.: pontosság, tisztaság, jó megjelenés, szép beszéd stb., melyek többsége már bizonyos foku szakmaismeretre utal. Végül igen magas (6,7 %) az értékelhetetlen válaszok aránya, melyek szintén közhelyszerű, általánosított indokláselemet tartalmaznak (pl.: "szeretem, mert jó szakma").

3. Gyakorlati pályaismeret:

A gyakorlati szakmaismeretre vonatkozó 8. kérdésre konkrétsága miatt egyszerűbb volt értékkategóriákat felállítani. Itt a legmagasabb arány a szakmaismeretre utaló jelek kategóriában fordul elő: 26,4 %, s ez igen öröndetes. Legtöbbsen leírták a munkafolyamatot, vagy egyes elemeit, és felsorolták a köztudatban élő ismereteiket is. Sokan (azok is, akik a 6. kérdés megválaszolásakor ezt figyelmen kívül hagyták) hivatkoznak üzemlátogatásra, szakkörökre, s bár igen heterogén ez a kategória, mégis pozitívum, hogy közvetlenül, vagy közvetve minden válaszban van olyan elem, amely a pálya bizonyos foku gyakorlati ismeretére utal.

23,8 % utal válaszában a munkakörülményekre, 22,2 % ad általános (indoklás nélküli) választ, pl.: "szép szakma", és 13,1 % célóz énes vonatkozású kívánságaira. Ennek leglényegesebb tulajdonságait a szakmai presztizs tárgyalása során már összegeztük.

Értékelhetetlen választ adott a tanulók 9,1 %-a, ami igen magas arány, és 5,4 % a pályaismeret hiányát beismerők száma. Ez látszólag nem túl magas, de ha az 501 válaszadót tekintjük

és ha ezt az arányt az évente beiskolázott tanulók számára (kb. 3700 fő) transzformáljuk, kiderül, hogy igen magas azoknak a fiataloknak a száma, akik teljesen motiválatlanok, és az elemi ismeretek teljes hiányával jelölnek meg bizonyos pályákat. Kevés a megalapozott pályaismeretű tanuló, jelenlegi körülmények között, még óvatos becslés szerint is, évente kb. 2300-2400 gyermek kerül mindenféle konkrét ismeret és elképzelés nélkül szakmunkásképző intézetbe.

Elképzelhető persze, hogy a vizsgálatunk és a számítások módszere torzít kissé a valós képen. De ha csak felére csökkentjük is az arányt, a kép minden részletes indoklás nélkül is jelzi a pályaválasztással foglalkozó szerveink előtt álló feladat nagyságát és fontosságát.

Az 1. sz. Kérdőív értékelése alapján konkluzióként még néhány tényt szeretnénk megállapítani.

Tény, hogy az én-kép, önismeret és a helyes pályakép kialakulását befolyásoló tényezőkben 10-14 éves kor között jelentős fejlődéslélektani és szociálpszichológiai változás megy végbe; de a pszichés struktúra fejlődése e korban nem tekinthető lineárisnak. Szakaszos jellegű, mely elsősorban a személyiség nevezetes faktorai közötti kapcsolatok változásában mutatható ki. (Völgyesi, 1976.) A fejlettségi szint csak alaptendenciájában kötődik az életkorhoz, s egyéni jellemzőktől függően több éves eltolódások is lehetségesek. Ez a személyiségben végbemennő szakaszos változás (fellazulás, magasabb szintű szerveződés),

fázisai a pillanatnyi állapotnak megfelelő jelleggel befolyásolják a helyes döntést, ám a döntésnek és a személyiségtényezőknek kapcsolata sem mindig harmónikus.

Kérdőívünk (1. sz.) adatai azt mutatják, hogy a kialakulatlan elméleti pályaképpel rendelkező tanulóknál fő okként a meg-alapozott, reális döntésre való felkészítés hiánya jelölhető meg. Ez a felkészítés azonban nem korlátozódhat az objektív lehetőségek és a különböző felületes pályajellemzők (pl.: anyagiak) ismertetésére. A helyes pályakép kialakításához feltétlenül szükséges, hogy a döntést megelőző "szociális penetrancia" a személyiségtényezőkön keresztül hasson, természetesen mindig adekvát módon, mert a pálya jellemzőinek, az egyéni érdeklődésnek, mint érzülethez, tevékenységhez kötődő aktív fogékonyságának a tudatosítása a pályaképre, az én-képfejlődésre igen nagy hatással van.

Tény, hogy adatainkat a gyakorlati ismeretekkel még nem rendelkező, a pályaidentifikáció előzetes szakaszában lévő végzős tanulóktól kaptuk, mely szakaszra a praeidentifikációs intervallumot kell jellemzőnek tekintenünk.

Nevezett szakaszra ugyan intenzíven jellemző az "énkeresés" folyamata, ez azonban jelenleg még nem az aktív gyakorlati - társadalmi kölcsönhatásban jelentkezik, így itt az én-kép felületes - autosztereotip volta funkcionál jobban. Beszélhetünk külső ráhatásról is, ez azonban legtöbbször egyoldaluan kívülről, mintegy "felülről" irányítja a pszichikus fejlődést. A szubjektum (egyén) és objektum (tárgyak, jelenségek összessége)

kölcsönhatása mindig az adott rendszer egyensúlyba kerülésének, egysége megőrzésének aktív folyamataként nyilvánul meg. Bár a problémahelyzet a végzős tanulóknál adott, a személyiség multbeli egyéni tapasztalatainak hiányában sem tud (nem is tudhat) kellő megalapozottsággal dönteni, ezért csak egy potenciális döntési kényszert figyelhetünk meg, mely folyamán egy általános alárendeltségi helyzet mutatkozik.

Primer környezete információit a személyiség formális jelleggel elfogadja, legtöbbször (kellő tapasztalatok hiján) magáévá is teszi. Ha az egyén a társadalmi környezet minősítő műveleteit kritikálatlanul átveszik és én-képébe beilleszti, sokszor torz, inadekvát viselkedés, személyiségbeli anomália keletkezhet.

Rogers (1959.) én-pszichológiai vizsgálatai szerint az énfejlődés személyiségdinamikai szempontjából fontos feladat, hogy az egyén meglévő tapasztalatai pontos, szimbolikus, de jól verbalizálható alakban épüljenek be személyiségébe. Ilyen módon az egyéni értékorientációs beállítódás az önismeretet, a személyiségvonásokat és a viselkedést integráltabbá, organizáltabbá teszi, a pályaválasztási döntés megalapozottabbá, az egyén pályaeérettebbé válik.

Fentiek alapján joggal elmondható, hogy a döntési szakaszt megelőzően a pályaválasztást elősegíteni hivatott primer és szekunder környezetnek kell arra törekednie (család, iskola stb.), hogy minél szélesebb körű, de jól integrált, az egyén

számára minél adekvátabb információkat közvetítsen, s ezek ne külső kényszerből, vagy elsődleges affektív alapon épüljenek be a végzős általános iskolások személyiségébe.

Mindezek alapján a hatékony pályakép kialakításához a környezet és az egyén részéről a következő konkrét információkra van szükség: (Völgyesi, 1976.)

- a főbb pályakövetelmények ismerete a választott pályára vonatkozóan,
- a döntés alanyának pszichés struktúrájával kapcsolatos információk,
- a pszichés struktúra jövőbeni alakulására vonatkozó információk,
- a pályamegvalósítás különböző feltételeinek megszerzési módjára és a megszerzéshez szükséges pszichés jellemzőkre vonatkozó információk,
- megfelelő igénynivó és értékrend,
- a szükséges információk optimális megoszlása a döntésben részt vevő személyek között (egyén és környezet).

A foglalkozás-struktúra adatai a pályaleírások verbális elemeivel sokrétűen kapcsolhatók össze. Csak mindkét tevékenység (pályaleírás és az egyéni pszichés jellemzők számbavétele) adja egy pályastruktúra globális képét, mely a reális pályakép és pályaválasztási döntés kialakításának alapfeltétele.

III. AZ ÉN-KÉP ÉS PÁLYAKÉP JELLEMZŐI A VÁLASZTOTT PÁLYÁRA VALÓ FELKÉSZÜLÉS SZAKASZÁBAN

Hipotézis:

Pályára készülés során az egyén meglévő értékei lassan, de sajátos formában adaptálódnak a pályakövetelményekhez, a fejlődő pályaismeret és önismeret miatt értékstabilizációs bizonytalanságok is észlelhetők, melyekben korunk jelenlegi értékorientációs deformitásai is szerepet játszanak. A pályaismeret még nem stabilizálódott, bár a praeidentifikációs szakasz és az előzetes szakmai szocializáció szakaszának jelentős fejlesztő értéke igazolható.

Felmérésünket - a PTI közreműködésével - 1981/82. tanévben tovább folytattuk (2. sz. Kérdőív). Interjúalanyaink - most már elsőéves szakmunkástanulók - valamennyien a Kecskeméti lévő 607., 623. sz. Ipari, a Kereskedelmi és Vendéglátóipari, a Mezőgazdasági Szakmunkásképző Iskolák, illetve az Egészségügyi Szakiskola tanulói. Létszámuk 346 fő, miután az eredetileg megkérdezett 501 tanulóból 127 fő nem nyert felvételt, 19-en még a beiratkozást megelőzően lemorzsolódtak, és 9 fő megyén kívül nyert beiskolázást.

A II. fejezetben utaltunk arra, hogy az egyéni elképzelések és a társadalmi - szűkebb értelemben a gazdasági - érdekek jelentős eltérést mutatnak a pályaválasztási döntésnek ebben a szakaszában. Ez a feltevés most szemléletesen igazolódott. A megkérdezett 346 fiatal közül csak 258-an nyertek felvételt

az eredetileg jelölt szakmában, vagyis 88 fiatal "átirányítás-ra" került.

Különösen jelentős lehetett a csalódása azoknak a fiuknak, akik a szobafestő-mázoló, autószerelő, butorasztales stb. és azoknak a leányoknak, akik ruházati eladó, ápolónő, vagy pl. nőiruha-készítő szakmunkásoknak jelentkeztek (ezekben a szakmákban különösen nagy volt a tuljelentkezési arány).

A 2. sz. Kérdőívre kapott válaszok azt mutatják, hogy az első-éves szakmunkástanulók pályaelképzelése behatárolttá vált, meghatározott foglalkozási körbe léptek, ahol most már gyakorlati-anyagi formában válnak valóra erőik és képességeik. A pályára készülésnek ebben a szakaszában már fokozatosan érvényesülnek a realitáselv ismérvei: a feladatok sorozata, amit a társadalom állít az alakuló személyiség elé, az egyén vágyainak objektivációs törekvései, és az egyéni életstílus alakításának folyamata, amelynek része a szakmai tevékenység és tanulás. Más szavakkal, olyan folyamat megkezdéséről van szó, amelynek 3 jelentős összetevője van: a társadalom szükségleteinek, a személyiség tulajdonságainak, képességeinek és a választott pálya követelményeinek való megfelelés, alkalmazkodás, amely a szakmában maradást is nagymértékben eldöntheti. Az egyén szempontjából igen fontos ebben az időszakban az, hogy egyéni képességeit reálisan felmérve összhangba tudja hozni az elméleti és gyakorlati pályatevékenységgel, és a választott pálya tükrében tevékenységének saját egyéni stílusát kialakítsa. Ez a személyiséget a munkafolyamat anyagi - tár-

gyi értékei rendszerében pozitív irányban viszi őt előbbre. Mindehhez természetesen az önismeretnek is olyan fokát kell elérnie, mely - természetesen az életkornak megfelelően - a pályaképpel összefonódva, fejlődve harmonikus pályaal alkalmazkodást tesz lehetővé.

A 2. sz. Kérdőívben az anamnesztikus adatokon kívül az előző kérdőívben feltett kérdéseket konstansnak tekintjük továbbra is, éppen longitudinális vizsgálatunk realitása kedvéért. Ezuttal azonban a két kérdéscsoport (elméleti pályaismeret, gyakorlati pályaismeret) kibővül az önismerettel kapcsolatos kérdéssel. Ezt a kérdést az életkori sajátosságnak megfelelően fogalmaztuk meg úgy, hogy most már a pályaszakasz első kontinuumában lévő egyén önismereti képét a választott pálya ismeretével összefüggésben tükrözze.

A korábban alkalmazott százalékos megoszlást itt is feltüntettük, azonban ezek a mutatók nem gépi feldolgozásuk, csupán egy általunk előzetesen végzett általános jellegű vizsgálat nem szignifikánsan megállapított összehasonlító adatait tartalmazza. A gépi adatfeldolgozást később végeztük el, így természetesen a szignifikáns, empirizált statisztikai adatokat tekintjük fő meghatározónak.

1. Elméleti pályaismeret:

Az első lényeges - előzőleg már ismerttetett - kérdésre (tulajdonságok, képességek; itt 5. sz. kérdés) a következő - ugyanazon kategóriákba sorolt válaszok megoszlása a következő:

A 100 %-nak tekintett 346 tanulóból az elsődleges vizsgálat során 28,4 % adott erkölcsi tulajdonságokat taglaló választ.

A legnagyobb gyakorisággal említett fogalmak voltak: türelem, udvariasság, szorgalom, lelkiismeret. Az előző méréseredményekhez viszonyítva (24,6 %) némileg növekedett az arány, bár a válaszok legtöbbször itt is meglehetősen közhelyszerű.

A kérdőív statisztikai feldolgozásánál a mért populációt 5 szakma (iskola) csoportba soroltuk (1. kereskedelmi, 2. mezőgazdasági, 3. egészségügyi, 4. 607. sz. ipari, 5. 623. sz. ipari) és a korábbi válaszkategóriák lehetséges itemjeit együttesen is feldolgoztuk. (A summázott tapasztalati és elméleti előfordulások gyakorisága a 5. sz. mellékletben található.)

Nemek szerinti megoszlás:

$$f=17$$

1. (férfi) 6, 78, 33, 51, 58, 38, 48 $\chi^2=85,5227176$
2. (nő) 2, 01, 12, 20, 23, 22, 48 $\chi^2_0=27,587$ ($p=0,05$)
ahol χ^2 a változó érték, f a szabadságfok és
 p a valószínűség

Szakma szerinti megoszlás:

1. 1, 56, 10, 6, 16, 6, 37 $\chi^2=259,462664$
2. 1, 7, 0, 0, 0, 1, 0
3. 0, 25, 1, 4, 0, 4, 4 $f=19$
4. 5, 55, 22, 38, 41, 32, 38 $\chi^2_0=20,191$ ($p=0,05$)
5. 1, 40, 13, 24, 28, 17, 18

Felvétel szerinti megoszlás:

(szakmában (1) vagy nem ott (2) dolgozik)

1.	5, 44, 36, 64, 69, 49, 81	chi=20,4131334
2.	3, 39, 10, 8, 16, 11, 16	f=17

A nemek szerint szignifikáns különbség van a választott tulajdonságok között. Kiemelkednek a fiúk válaszaik közül az erkölcsi (78) és a fizikai (58) jellegű személyiségjegyek mutatói, míg a leányoknál a specifikus jellegű, szakmához adekvánsan kapcsolható személyiségtulajdonságok dominálnak (48). Ez látszatra nem sok, de relatív gyakoriságban - mivel a leányok sokkal kevesebben vannak - a 48 kiemelkedően magas szám.

A szakma szerinti megoszlás szintén szignifikáns különbségértéket mutat. Kiderül ugyanis, hogy az erkölcsi jellegű személyiségjegyek aránya a kereskedelmi, illetve a 607. sz. ipari szakmunkásképző, valamint a 623-as ipari szakmunkásképző tanulói körében a legmagasabb. (Ez utóbbi két intézményből került ki a vizsgált tanulók legtöbbsége, így ez reális arányt is mutat.) Jelzi azonban a 607. sz. szakmunkásképző tanulóinak fizikai orientáltsága szakmaismeretét, valamint a kereskedelmi és egészségügyi pályák magas foku erkölcsi jellegű követelményeit, és az ezen pályákra készülők erkölcsi fontosságtudatát, beállítódását.

A felvétel szerinti megoszlás táblázatában nincs szignifikáns különbség olyan tekintetben, hogy a nevezett tanulót hova vették fel. Megnyilatkozásuk ilyen téren meglehetősen differenciál-

lanságot tükröz, a különbségeket még nem érzik pregnánsan. Nagy valószínűséggel a "munkáról", mint tevékenységről, általános képpel rendelkeznek, nem mutat jel arra, hogy ott dolgoznak-e, ahol szerettek volna, vagy ahová irányították. Ez a pályaképet elméletileg nem befolyásolja.

Érdemes megállapítani, hogy a serdülőkorban igen jellegzetes helyet foglal el a fejlődő erkölcsi - morális értékek rendszere. Ennek is több fejlődési folyamata van, mely főként az etikai problémák, az erkölcs elveinek magyarázata - általában az iskolából, az életből, az irodalomból vett konkrét problémák értelmezésekor erősödik a serdülőknél. Az erkölcsi ítélet és a saját tapasztalat között csak felnőtteknél alakul ki kapcsolat az elvi morál stádiumában, hiszen a serdülő igényli a szabályok feltétlen betartását, de az ifjúkor előtti szakasz inkább csak a külső erkölcsi követelményekre való orientálódás szakasza.

Az erkölcsi értékek itt még nem teljesen internalizáltak, változhatnak a külső környezet hatására. Ez a törvényszerűség tapasztalható jelenkori társadalmunkban máris, ahol szociológiailag - lélektanilag egyaránt kimutatható, hogy a fenti értékek napjainkban - társadalmi vagy millióhatások miatt - sokat veszítettek morális töltésükből, s félő, hogy ez a jövőben még fokozódni fog.

Mégis érdekes, hogy akik ezt az értékkategóriát választották elsődlegesnek, valóban olyan pályákat jelöltek meg, ahol fenti tulajdonságok elsődlegesek (vendéglátóipar, egészségügy), bár

az elméleti pályaismeret szempontjából továbbra is tul általános jellegűek. Természetesen ez a kérdés nehézségi fokából is fakad, s úgy tűnik, ez ismét végigkíséri a tanulók válasz-elemeit, hiszen az előzőekben már utaltunk arra, hogy a "képesség", "tulajdonság" fogalom még gyakran a felnőtteknek is problémát okoz.

Korábbi (százalékos) feldolgozásunkban második helyen szerepelnek a szellemi jellegű személyiségjegyek (19,0 %), amelyek az első kérdőíven a 3. helyet foglalták el. A "figyelem", "pontosság", "ötletesség" stb. fogalmak mellett megjelenik egy új is, ami igen gyakori: a "reagálóképesség". Ez azt bizonyítja, hogy a szakma tanulásával és a szakmában előforduló szellemi, gondolkodásbeni problémák fokozatosan előtérbe helyeződnek a tanulók tudatában. A pálya konkrét tanulási és tevékenységsbeni nehézségeinek elméleti ismerete az elképzelt pálya képének nélkülözhetetlen rekvizitumai lesznek, amit helyesen ismernek fel tanulóink, s gondolkodásuk is ezt tükrözi.

Százalékban igen magas azonban az általános (differenciálatlan) válaszok aránya: 13,2 %. Nagyon sok közhelyszerű fogalmat sorolnak fel: "jó szaktudás", "jó munkavégzés" stb., mely még mindig vagy a nagymérvű tájékozatlanságot, vagy a gondolkodás felszínességét, csekély tartalmát bizonyítja. Gyakori ez az olyan jellegű szakmákban, ahol a pálya erősen gyakorlati orientált-ságú, kevésbé "elit", és a köztudati elképzelésben "kevesebb intelligenciát" követel; ilyen pl. a 607. sz. Szakmunkásképző Intézetben tanulók csoportja is.

Harmadik helyre kerültek korábbi mérésünk szerint a fizikai jellegű személyiségjegyek (11,1 %). Legtöbbször az erőt, állóképességet, ügyességet említik, s ezek a tulajdonságok már jórészt valóban olyan helyen szerepelnek, ahol ténylegesen nagy a fizikum szerepe: pl. szobafestő. (Ez is a 607. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézetre jellemző, de a mintában ők is vannak a legtöbbször, és csaknem mind fiú.) Sajnos, még ezeket a képességeket sem mindig helyesen értelmezik, pl.: az "állóképesség" fogalmat volt, aki így használta: "álló és térdelő-képesség". Mégis pozitívumnak számít, hogy az első kérdőívénél még igen magas volt az arány (22,2 %), s ez máris felére csökkent.

A specifikus személyiségjegyek aránya némileg szintén csökkent, amíg az előzőekben 12,3 % volt, jelenleg 10,8 %. Ennek több oka is lehet: véleményváltozás, vagy egyéb elterelő inger. A legtöbb speciális képesség az adekvát pályákon fordul elő: színész, író, jó szemérték, pl.: szobafestő, vagy cukrász szakmánál.

A tanulással, a tanulás fontosságával kapcsolatos válaszok aránya 10,1 %, ami az előzőekéhez képest szintén javulást mutat (7,8 %). Ez egyértelműen a szakma elméleti művelésének jelentőségét hangsúlyozza fokozottabban, az én, mint feladatmegoldó szerepét emeli ki.

Százalék-rangsorunkban a 7. helyen található a munkavégzéssel kapcsolatos válaszok (6,1 %), ezek aránya is csökkent az előzőhöz képest (6,8 %), s ismét inkább az adekvátabb szakmákra vo-

natkoztatják: pl. fodrász, felszolgáló (tisztaság, jó megjelenés stb.). Értékelhetetlen a válaszok 1,3 %-a, ez a legutóbbi kérdőívhez képest igen sokat javult (6,7 %).

Az elméleti pályaismeret statisztikájában elvégzett varianciaanalízisben 2 blokkot képeztünk, és emeltünk ki:

1. típus: erkölcsi és specifikus személyiségjegyek

2. típus: semmitmondó választ adó, illetve tanulással kapcsolatos válaszok.

Fenti blokkokat a korábbihoz hasonló csoportosító változók segítségével elemeztük:

nemek szerinti

szakmák szerinti

felvétel szerinti megoszlásban,

ahol $F_0 = 3,92$, ha $p = 0,05$ % kritikus érték a determináns, tehát ha a kritikus értéknél nagyobb értéket mutat az elemzés, a különbség csak akkor tekinthető szignifikánsnak.

I. Nemek szerint:

1. típus:

	$\bar{X}$	S	
	átlag	szórás	
1:	0,308	0,280	<u>férfi</u>
2:	0,547	0,308	nő

Az F próba elvégzése után: $F = 54,5040274$

$p = 0,01$ %

tehát azt találjuk, hogy a leányoknál az erkölcsi és specifikus

személyiségjegyek szignifikánsan jóval erősebben vannak kiemelve (0,547), mint a fiuknál.

<u>2. típus:</u>	$\bar{X}$	S	
	átlag	szórás	
1:	0,155	0,190	<u>férfi</u>
2:	0,107	0,166	nő

Az F próba elvégzése után: $F=5,56100855$, tehát a tanulással, a munkával kapcsolatos személyiségjegyeket itt a fiuk emelik ki pregnánsabban (ugyanakkor a semmitmondó válaszokat is!), bár kevésbé szignifikánsabban, mint az előzőekben a leányok az erkölcsi és specifikus jegyeket.

II. Szakmák szerint:

<u>1. típus:</u>	$\bar{X}$	S
	átlag	szórás
1:	0,645	0,293
2:	0,437	0,165
3:	0,58	0,183
4:	0,314	0,274
5:	0,311	0,301

Az F próba elvégzése után: $F=22,1997425$, tehát a különbség itt is szignifikáns. Az erkölcsi és specifikus személyiségjegyeket a kereskedelmi szakiskolások és a mezőgazdasági szakiskolások (0,645 illetve 0,437) sorolják fel legtöbbször.

<u>2. típus:</u>	$\bar{X}$	S
	átlag	szórás
1:	0,060	0,128
2:	0,083	0,144
3:	0,106	0,155
4:	0,168	0,195
5:	0,150	0,186

Az F próba elvégzése után: $F=5,0224665$, tehát a tanulással és a munkával kapcsolatos válaszok elsősorban a két ipari szakmunkásképző (607., 623.) tanulóira jellemzőek (0,168 illetve 0,150).

A pályára készülés első szakaszában tehát a nemek és szakmák szerinti polarizáció pregnánsan kimutatható. Így azt állapíthatjuk meg, hogy a pályaszakasz ezen intervallumában az erkölcsi - intellektuális jegyeket a leányok (és elsősorban az adekvát helyen dolgozók), míg a munkatevékenységgel, a szakmunkássá válás tevékenységcentrikusságát (a tanulást) a fiúk hangsúlyozzák jobban. Igen jelentős ezt kiemelnünk, mert a fiatalok személyiségében, pályaképében fenti tulajdonságok, személyiségjegyek korántsem fixálódnak. A munkahelyi szocializáció, a társadalmi effektusok csak a munkába állás, pályamegvalósítás időszakában éreztetik hatásukat. Így a személyiség értékrendje, én-képe és pályaképe is változhat, átstrukturálódhat. Elméletileg valószínű, hogy a jelenlegi statikus kép a személyiségükben, pályaképükben még nem eléggé érett szakmunkástanulók idealizált pályaképéből, illetve annak utóhatásában

jelentkezik, bár megjegyezzük, hogy az erkölcsi-specifikus, illetve a munkával és tanulással kapcsolatos jellemzők egyaránt fontosak a későbbi pályaszakaszokban is, egyben a harmonikus, asszimilativ személyiség én- és pályaképének szerves előfeltétele.

III. Felvétel szerint:

1. típus:

	$\bar{X}$	S
	átlag	szórás
1:	0,403	0,316
2:	0,410	0,298

(1: választott szakmában tanul,
2: máshol tanul)

Az F próba elvégzése után: $F=0,0287195935$, tehát a nevezetes személyiség tulajdonságok közül az erkölcsi-specifikus jegyek kategóriaválasztási különbsége nem mutatható ki szignifikánsan.

2. típus:

	$\bar{X}$	S
	átlag	szórás
1:	0,140	0,183
2:	0,109	0,176

(1: választott szakmában tanul,
2: máshol tanul)

Az F próba elvégzése után: $F=1,62084935$, tehát a 2. típusban a semmitmondó, a munkával, illetve tanulással kapcsolatos kategóriák különbsége csak elméleti valószínűséggel jelentkezik, de szintén nem szignifikáns. Így arra lehet következtetni,

hogy az eltelt egy év nem bizonyult elég időnek, hogy különbséget tegyen a tényleges effektív munkatevékenységek között, tehát valószínűen maga a tevékenység határozza meg ezeket a tulajdonságokat, a beosztástól függetlenül. (Ez mintegy utal arra a pszichológiai tényre, amely szerint a pszichikum tulajdonságainak meghatározója maga a tevékenység.)

2. Gyakorlati pályaismeret:

A gyakorlati pályaismeretre vonatkozó kérdésnél (itt 6. kérdés) szintén az előző kérdőív értékkategóriáit alkalmaztuk. Az előzetes százalékos felmérés szerint itt is igen sok az általános (differentiálatlan) vagy értékelhetetlen válasz. Az általunk feldolgozott (nem gépi) százalékos megoszlás a következőképpen alakult:

A 346 főből 35,2 % adott a munkakörülményekre, munkafeladatokra vonatkozó választ. Ezek is általában kevés ismervet sorolnak fel, de a kérdés lényegét viszonylag jól ragadták meg, az előző alkalommal ugyanis csak 26,4 % volt a helyes arány. De ha úgy tekintjük, hogy minden tanuló jelenleg már művelte szakmáját, amikor erre a kérdésre válaszolt, jóval több is lehetne a gyakorlati ismeretre vonatkozó válaszok aránya! Megfigyeléseink szerint a szakma konkrét leírását, vagy a köztudati ismeretek felsorolását mégis főleg a nagyobb intelligenciát igénylő pályák választói tették meg. (Főleg a 623. sz. intézetben tanulók és az egészségügyi szakiskolások.) A többi szakmák művelői felmérésünk szerint sajnos meglehetősen szerény ismeretekkel rendelkeznek.

Az általános jellegű (semmitmondó) válaszok arányát mutatók éppen közülük kerülnek ki 30,0 %-os értékkel, az előző 22,2 %-hoz képest. Természetesen részben itt is a kérdés nehézségi foka (munkakörülmény, munkafeladat), részben pedig szuggesztív jellege miatt születtek ilyen válaszok. Ez utóbbi a kérdés elolvasása után válik nyilvánvalóvá. (Arra is válaszoltál, hogy ... Most milyen választ adsz?) Nem meglepő tehát, hogy nagyon sokan automatikusan csak azt irták: "Ugyanolyannak, mint előzőleg." "Jó szakma, nem csalódtam benne" stb. Akik mégis elfogadhatóan válaszoltak, azok is szinte kivétel nélkül csak a munkakörülményekre utaltak (meleg, kellemes munkahely stb.), így az arány 22,2 % az előző 23,8 %-hoz képest.

A munkafeladatokat alig néhányan említik, vagy nem értik a fogalom tartalmát, vagy egyszerűen "átugranak" rajta.

Ezuttal kevesebb az értékelhetetlen válaszok aránya, a korábbi 9,1 %-hoz képest most csak 5,8 %. Ezek a válaszok egyáltalán nem odaillőek, néhol érthetetlen egyéni magyarázatot, indoklást tartalmaznak, néhol pedig nem is válaszoltak.

A pályaismeret hiányát beismerők aránya is javult, "csak" 3,5 %, míg előzőleg 5,4 % volt. Viszont ha átgondoljuk, hogy ezeket a válaszokat már elsőéves szakmunkástanulók adták, a kép talán még kritikusabb, mint az általános iskola 8.-os végzős tanulói esetében.

Végül e kérdéskör utolsó kategóriájaként szerepel rangsorban az énes jellegű kívánságok aránya: 3,3 %. Ez az arány csaknem negyed részére csökkent a korábbi 13,1 %-hoz képest. Ez bizonyi-

tani látszik azt a tényt, hogy a pálya elsajátításának kezdeti szakaszában jellemző tanulási, munkavégzési stb. kötelezettségek miatt a korábbi énes jellegű igények, törekvések egyre jobban a munkafolyamathoz konvergálódnak, illetve az egyén elképzeléseit realizálni kezdik.

A gyakorlati jellegű pályaismeret statisztikai feldolgozásánál kiemelt jelentőségű a chi érték meghatározása, az előfordulási gyakoriságok (tapasztalati és elméleti) összevetése. Ennek összegzése (χ) az 5. sz. mellékletben található. Itt érdemes a 3 már ismert csoportosító változó szerint feltüntetni az egyes mutatókat:

I. Nem szerinti megoszlás:

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	
1:	10	17	25	13	43	férfi
2:	3	9	66	4	50	nő

$$\chi = 85,5227176 \quad f=17$$

$$\chi_0 = 27,587 \quad (p=0,05)$$

A vízszintes számok (1, 2, 3, 4, 5) a gyakorlati pályaismeret általunk meghatározott kategóriáit jelzi (1. pályaismeret hiánya, 2. semmitmondó, 3. munkakörülményekre utaló, 4. énes jellegű, 5. szakmaismeretre vonatkozó válaszok).

A táblázat szerint szignifikáns a különbség a két nem választásai között, igen érdekes, hogy a leányok válaszaiból (50) tükröződik legtöbb szakmaismeretre vonatkozó elemszám, de ők utalnak legtöbbet a munkakörülményekre is (66). Ez igen magas

mutató, erősebb, határozottabban kialakult gyakorlati elképzelésre, vagy ismeretekre utal. Jelentős a fiúk szakmaismeretre vonatkozó válaszaik mutatója is, de nem olyan erősen kihangsúlyozott, mint a leányoknál (43).

II. Szakma szerinti megoszlás:

1:	2	3	38	0	29
2:	0	0	7	0	1
3:	0	0	6	2	14
4:	10	13	83	12	32
5:	1	10	61	4	18

$$\underline{\text{chi}=259,462664} \quad f=19$$

$$\underline{\text{chi}_0=20,191} \quad p=0,05 \quad \text{tehát}$$

a táblázat szerint az 5 szakma (iskola) csoport szerinti megoszlásnál ismét szignifikáns különbséget találtunk, az egyes szakmákon belül csoportosuló tanulók gyakorlati pályaismeretében. Kiemelkedő a munkakörülményekre utaló (bár sokszor közhelyszerű) válaszok aránya a 607. sz. és a 623. sz. szakmunkásképző tanulóinál (83 illetve 61), valamint a mezőgazdasági szakmunkásképzősök esetében (38). A szakma konkrét gyakorlati ismeretére vonatkozó válaszok aránya szintén a 607. sz. intézet, illetve a mezőgazdasági szakmunkásképző tanulóinál a legmagasabb (32 illetve 29), de megemlíthető még az egészségügyben tanuló leányoknál is (14).

E kiemelt mutatók lényegében azt jelzik, hogy a tanulás mellett erősödik a munkatevékenység gyakorlati oldalát jellemző pályá-

ismeret, ezáltal az egyéni pályakép is formálódik. (Ismét megjegyezzük, hogy a tényleges pályára készülés, pályabeilleszkedés szakaszáig, de főleg azon túl is, a jelenlegi pályakép változhat, eltolódhat.)

III. Felvétel szerinti megoszlás:

1:	11	21	62	15	72
2:	2	5	33	3	22

(1: választott szakmában tanul,

2: máshol tanul)

chi=20,4131334

f=17

p=0,05

tehát fenti chi érték jelzi, hogy a választott, vagy az átírányítással más szakmában tanulók kategóriaválasztásai között nincs szignifikáns különbség.

Itt is feltételezhető, hogy a későbbiek folyamán az effektív végzett munkatevékenység határozza meg jobban a gyakorlati pályaismeret egyénre jellemző tulajdonságait. (Részletesebb varianciaanalízist nem végeztünk, de az itt előforduló mutatók a későbbi feldolgozásnál összehasonlítási meghatározók lesznek.)

Végül szót kell ejteni a legutolsó, igen érdekes (itt 7. sz. kérdés), az önismeretre utaló kérdésről. Előtte azonban ismét érdemes néhány megállapítást tennünk.

A foglalkozási orientáció nemcsak szociális, hanem lélektani kérdés is. A pszichológiában a kérdés 3 fő elméleti megköze-
li-

tését ismerjük. Az első abból indul ki, hogy az ember individuális tulajdonságai, amelytől a pálya eredményessége függ, stabilak. Ezért az embereket úgy kell megválasztani, hogy a munkára mennyire alkalmasak, vagy a munkát kell úgy megválasztani, hogy az ember személyi képességeinek legjobban megfeleljen.

A második azt a tényt veszi figyelembe, hogy a tulajdonságok célzottan (teleologikusan) alakíthatók, és hangsúlyozza, hogy mindenkiben kialakíthatók a szükséges képességek, tulajdonságok. E két elmélet vitatható, mert a személyiséget és a munkát elszakítja egymástól, sőt egymással szemben álló tényezőknek tekinti, amelyek közül egyiket alá kell vetni a másiknak.

A kutatások szerint harmadik lehetőség abból indul ki helyesen, hogy a tudat és a tevékenység egységes, ezért arra kell törekedni, hogy a tevékenység egyéni stílusa kialakuljon, s így egyensúlyba hozza tevékenységét a külső feltételekkel. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a pályaválasztó igényszintje, informáltságának szintje és önismerete megfelelően fejlett. Ez szorosan kapcsolódik a pályarépttséghez és a tartós én-kép kialakulásához is. Az általunk felvetett (itt: 7.) kérdés a fentiekre vonatkozó önismeret és tevékenység viszonyát célzó kérdés. Hogyan ismeri, értékeli magát a serdülő? Általában az önismeret, önértékelés az életkorral párhuzamosan mindig növekszik, s ebben jelentős szerepe van az egyre nagyobb élet-tapasztalatoknak, értelmi fejlettségnek, és az igénynivó stabilizálódásának is. (Ez utóbbit a 7. kérdésnek nem célja feltárni.)

A válaszok igen figyelemreméltóan alakultak. Először az általunk végzett előzetes, globális-tájékoztató vizsgálat százalékos adatait közöljük.

3. Önismeret:

A 346 főből (igen magas arány) 57,2 % adott az önismeretre utaló választ. Legnagyobb gyakorisággal a következő tulajdonságokat említik: erő, kezűgyesség, érdeklődés, akaraterő, kitartás, türelem, fegyelem, pontosság.

Nagyon sokan említik az érdeklődést, rangsorban ezután a csak fizikai jellegű tulajdonságok következnek. Ezután kerül csak sor a többi személyiségtulajdonságot jelölő fogalom felsorolására.

Fejlődéslélektani tény, hogy a kisebb gyerekek önértékelései jelentős mértékben a felnőttek ítéleteit ismétlik meg. Az idősebb serdülők önmagukról való ítéletei önállóbbak, de az igény-szintjük bizonytalansága miatt nem eléggé megbízhatóak.

Minél magasabb az életkor, annál több tulajdonságot különböztet meg az egyén önmagában. Ugyanez vonatkozik a stabilitásra is. A serdülőkorban és a korai ifjukorban az önértékelések néha erősen változnak, és azoknak a személyiségjegyeknek, amelyekből az én-kép kialakul, igen különböző a stabilitásuk. Az egyének sem ugyanolyan mértékben változnak. Ez igen megnehezíti, hogy ebben a korban hiteles, összevethető eredményeket kapjunk. Ugyanigy az én-kép tartalmi változáson is átmegy, amivel együtt változik az egyes komponensek fontossága, sorrendje is. A kognitív rendszer fejlődésével egyre inkább a

"belső" minőségek tudatosulnak a "külső" helyett, így az egyén fokozott figyelemmel fordul önmaga felé. Erősödik az introspekciós képesség (meditációs hajlam), de csökken az én-kép stabilitása. Ez utóbbi csak 14-15 éves kor után kompenzálódik, válik tartósabbá, s már szoros összefüggésben áll a pályaválasztással, a világnézet fejlődésével, az értelmes élet céljának keresésével.

Sem fejlődéslélektanilag, sem társadalmilag semmi nem indokolja azonban, hogy rangsorban második helyet foglal el igen magas arányban (34,2 %) az általános (közhelyszerű) válaszok kategóriája. Szigorubb értelemben tekinthetnénk őket az önismeret hiányát tükröző válasznak is, hiszen olyan vulgáris dezorientált dolgokat emlitenek, mint pl.: "szeretem a szakmám", "szép szakma", "jó szakma", "megfelel a képességeimnek" stb. Ez a kérdés pedig világosan és egyértelműen arra várt választ, hogy az egyén írja le a saját tulajdonságait az előző kérdésekkel összefüggésben.

Mégsem ezt tették, nagy valószínűséggel a felületes gondolkodás, érdektelenség és nagymértékű dezorientáltság miatt. Méréseink szerint itt is elsősorban a kevésbé "elit" szakmát tanulók árultak el ilyen irányú tájékoztatatlanságot. Így, szigorított értelemben a tényleges önismeret hiányát beismerők aránya csak 3,0 % lett. Értékelhetetlen választ adott a tanulók 2,8 %-a, s az általunk feállított utolsó - a pálya presztizsére vonatkozó énes jelleget kívánságok - kategóriában 2,8 % a válaszarány. Itt az önmaga által elképzelt, leírt dolgokat,

kivánságokat vettük figyelembe: főként anyagiakat, tiszta munkát, megbecsültséget, sőt testi erősödést sorolnak fel. Véleményünk szerint ez olyan értékkategória, ahol a stabilizációs bizonytalanságok gyakran fellépnek, s ennek oka lehet pl.: iskolaváltozás, munkahelyváltozás, a társadalmi közeg megváltozása, vagyis az előzetes szocializációs szakasz nem kellő kihasználása.

Az önismereti kérdéskör gyakorisági táblázatai szintén igen figyelemreméltóan alakultak:

I. Nemek szerinti megoszlás:

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	
1:	96	70	22	15	6	férfi
2:	54	32	53	6	1	nő

$$\underline{\text{chi} = 85,5227176}$$

$$f=17$$

$$\underline{\text{chi}_0 = 27,587}$$

$$p=0,05$$

Fenti (1-5) számértékek az egyes, általunk feállított, konstans válaszkategóriák (1: érdeklődés, 2: fizikai képesség, 3: énes jellegű kivánságok, 4: semmitmondó, 5: önismeret hiánya).

Ezek szerint a fiuk és leányok nemek szerinti önismerete szignifikáns különbséget mutat. Legtöbb választás mindkét nemnél az érdeklődésre esett, (96 illetve 54). A fizikai tulajdonságokat elsősorban a fiuk (70), az énes jellegű pályakivánságokat, egyéni célokat inkább a leányok (53) emelik ki figyelemre-

méltóan, mintegy igazolva a korai pályakép kissé idealisztikus jellegét: a fiúk tevékenység, fizikai erőcentrikusságát, a leányok a pálya számukra emberközeli jellegét, az önmegvalósítás lehetőségét. Az önismeret hiányának beismerése viszont magasabb értéket (6) mutat a fiuknál, mint a leányoknál (1).

II. Szakma szerinti megoszlás:

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>
1:	19	19	37	2	0
2:	5	0	2	1	0
3:	6	0	19	0	1
4:	65	49	11	17	5
5:	57	38	6	2	1

$$\underline{\text{chi} = 259,462664}$$

$$f=19$$

$$\underline{\text{chi}_0 = 20,191}$$

$$p=0,05$$

Fenti adatok ismét bizonyítják, hogy a szakmák szerinti megoszlás esetében szignifikáns különbség található, a nevezetes 5 szakma (iskola) csoportból elsősorban az érdeklődést választják a két szakmunkásképző (607., 623.) tanulói (65 illetve 57), ugyanígy a fizikai képességek hangsúlyozása is náluk jelentős (49 illetve 38). Sokat várnak a szakmától énes jelleggel a Kereskedelmi Szakiskola tanulói (37), valamint az egészségügyiek is (19). Manifeszt módon jelentkezik azonban, hogy a 607. sz. szakmunkásképző tanulói körében legmagasabb az önismeret hiányát beismerők aránya (5), ezzel is meg-

erősítve azt a tényt, hogy a kevésbé "elit", gyakorlati - manuális jellegű szakmákon belül az elméleti intelligencia, az önismeret erősen másodlagos szerepet játszik, elég ha az egyén megfelelő fizikai képességgel és érdeklődéssel rendelkezik. Ez, sajnos korunkban köztudati szinten is jelentkezik.

III. Felvétel szerinti megoszlás:

1:	24	92	57	15	3
2:	28	14	18	7	4

(1: választott szakmában tanul,

2: máshol tanul)

chi=20,4131334

f=17

p=0,05

Itt ismét nem mutatható ki szignifikáns különbség a választott pályán, és az átirányított pályán tanulók megoszlásában, tehát fenti adatok jelentősége elhanyagolható.

Visszatérve az előzőleg tárgyalt önismereti-szellemi fejlettséggel foglalkozó kérdésre, tennünk kell még egy megjegyzést. Intelligencia-vizsgálatokkal, vagy a tanulók érdemjegyeinek vizsgálatával kimutatható lenne az egyes választott szakmákra jelentkezők csoportjának csoportonkénti intelligencia-különbsége. Ti. a serdülő, aki többé-kevésbé ismeri már saját, legfontosabb tulajdonságait, általában a munka kontextusa irányában teszi meg az első lépést pályájának kiválasztása felé. Személyiségtypusától is függően (pl. extrovertált, illetve introvertált) vagy empátiás készségének fejlettségi

szintjének megfelelően elsősorban tárgyi kontextusu, vagy elméleti pályák valamelyike felé orientálódik. Ez utóbbi, magasabb szintű logikai készséget igénylő pályák választói öröklött diszpozícióikon kívül olyan környezeti hatásoknak is ki voltak téve, amelyek a pályaválasztás pseudo, illetve praeidentifikációs szakaszát megelőzően is ennek megfelelően hatékonyan alakították a pályaválasztó személyiségét. Mégsem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az alacsonyabb intelligenciakvóciensű tanulók saját környezetükben gyakran rendkívül leleményesek, találékonyak, s kiválóan megbirkóznak a környezeti nehézségekkel. Ez persze tanuskodhat egyrészt a gyakorlati intellektusnak az elméleti rovására történő fejlődéséről, ami az oktatás jellegének különbségeitől is függ, másrészt az intellektus és a személyiség általános orientációjának kapcsolatától.

Bárhogyan legyen is az értelmi fejlettség megítélése, figyelembe kell venni a mindenkori élethelyzetet is, különben a kép egyoldalú lesz, és az "aláértékelés" veszélyével jár.

Visszatérve a 2. sz. Kérdőív adataira - melynek summázása a 4-5.sz. melléklet -, összefoglalóan leszögezhetjük, hogy az elsőéves szakmunkástanulók elméleti és gyakorlati pályaismerete némi javulást mutat az előző kérdőív adataihoz képest. E javulás fő oka nyilvánvalóan a választott pályával, szakmával való azonosulás (és azonosulási determináció) folyamatának kezdeti manifesztálódása, ahol az elméleti és gyakorlati tapasztalások primer integrációja már érzékelhető, ugyanakkor

a tulajdonságok, személyiségjegyek még nem stabilak, érezhető a korai pályakép idealisztikus jellegének utóhatása is.

Tény azonban, hogy a pályát választó serdülők, amikor munkába állnak, arra is kényszerülnek, hogy konfrontálják elvárásait a munka által nyújtott lehetőségekkel. E konfrontáció eredményeként vagy harmonikus kielégítettség jön létre, vagy pedig - amikor az elvárások nem elégülnek ki az adott munkában - kisebb-nagyobb feszültség, ami a pályán eltöltött idő függvényében hatványozódhat, és előbb-utóbb adekvát megoldásra kényszerít.

Normális esetben itt olyan korrekcióról van szó, amikor a dinamikus, pályarérett reális önismerettel rendelkező személyiségben olyan kompencziós mechanizmusok lépnek működésbe, amelyek a téves, illetve ki nem eléigett elvárásokat korrigálni és pótolni képesek. Gyakorlatilag ez többé-kevésbé minden személyiségnél megfigyelhető, nem mindegy azonban, milyen intenzitással zajlik le. Elképzelhető, hogy az egyén a pálya követelményeit teljesíteni képes, vagyis eredményesen el tudja látni az adott munkafeladatot, de az nem biztos, hogy számára ez kielégítő is. Az ilyen "megfelelés" nem optimális, ezért a pályák követelményrendszerének vizsgálatát ilyen nézőpontból is ki kell egészíteni.

Ha az előzetes szocializációs szakasz ingerei nem bizonyulnak elég hatékonynak, a tanulók pályaképe nem fejlődik kellőképpen. Némi felszínes ismerettel, statikus képpel ugyan gazdagodhat, de kellő integráltságról nem beszélhetünk, így a

későbbi pályán maradást meghatározó identifikációs folyamat sem lehet megfelelően mély és frekventív. Így, ha a választás leggyakrabban a környezet "kivülről jövő" információinak - bármilyen megfontolt és helyes, de passzív - elfogadásán alapszik, nem meglepő, hogy a szakma művelésének első szakaszában az egyén pályaképe még mindig igen diffúz, ismeretei csak igen lassan és egyoldaluan fejlődnek. Az általunk mért populáció esetében pedig jelenleg ez a jellemző. Súlyosbítja és még kritikusabbá teszi a helyzetképet a vizsgált tanulók önismeretének felszínessége, s az a tény, hogy jelentős részük saját tulajdonságait, képességeit sem ismeri, noha a választott pálya mellett egyértelműen állást tudott (vagy kellett) foglalni.

Ha a személyiség én-képe, s vele összhangban lévő reális pályaképe megfelelően működik, csak az esetben juthat el az egyén a pályaválasztási érettséghez. Ha a kettő közül valamelyik fáziskésésben van a másikhoz képest, az egyén személyiség-tulajdonságai diszharmonikussá válnak, ismeretei torzultak, valótlanok, vagy hiányosak lesznek, s helytelen képzetek, vagy intellektusának fejletlensége miatt pályaalkalmatlanná is válhat.

Az ifjúság jellemzője, hogy terveket sző az életre. A kamaszkor jövőképeire az jellemző, hogy általában mindig az eredményre és nem a fejlődési folyamatra orientálódik. A reális életterv, pályaterv valójában csak akkor jön létre, amikor a meggondolás tárgya már nem annyira a végeredmény, mint inkább

az eléréséhez szükséges módok, a cél elérésének utja, és az ezekhez szükséges eszközök belátása, interiorizálása. A hajlamok, érdeklődések mindig alakulnak, változnak a tevékenység folyamán, az én-képpel és a pályaképpel együtt. Jelentős szerepe van itt az önrendelkezés kialakulásának és megszilárdulásának, amely a helyes pályára állítódást elősegíti. Ez már a gyermekkor játéktevékenységével elkezdődik, különböző szerepek eljátszásában fejeződik ki, jórészt utánzással, mintakövetéssel. Ezt követi a serdülőkori "fantáziálás", majd a serdülőkori és ifjúkori előzetes pályakiválasztás.

Ekkor még főként az érdeklődés domináns, később a képességek szerepe, és végül egy kialakult értékrend veszi át az irányítást. Természetesen a későbbiek folyamán is mindhárom pszichikus tulajdonság jelen van, szervesen áthatja a pályaválasztás, pályatevékenység egészét, de mint már az első fejezetben is említettük - a helyesen fejlődő egyéni érdeklődésnek jól kell szelektálnia -, a külvilág felől érkező ingerek közül saját önismerete, pályaismerete függvényében ki kell tudnia választani saját egyéniségének megfelelő tevékenységterületét.

Kellő önismeret híján azonban, illetve az egyéni személyiség-tulajdonságok felszínes ismerete miatt az azonossági tudat - és ezzel együtt az érett, felelős pályaválasztás realizálódásának folyamata késik, illetve akadályokba ütközik.

A személyiséglélektan kutatói az azonossági státuszt a serdülőkor szempontjából négy típusba sorolják: (Ranschburg, 1983.)

- 1) Az önmegvalósítók (önálló világképpel rendelkeznek, önmegvalósításra törekcszenek).
- 2) A korán zárók (látszatra biztos világképpel rendelkeznek).
- 3) A küszködők (aktiv exploráció, én-keresés jellemző rájuk).
- 4) A bizonytalanok (nem mutatnak pályaaorientációt, nincs világképük).

A fenti kategóriák szerinti egyéni hovatarozás tehát attól függ, hogy az alakuló személyiség átesett-e az azonosulási krízisen vagy nem, valamint azon, hogy az illető rendelkezik-e saját karakterisztikus világképpel.

Az általunk vizsgált populáció jelentős részének nincs megala-
pozott, kellő önismerete, így joggal elmondhatjuk, hogy a
pálya követelményei által velejáró önismereti és öznevelési
igénye sem alakulhatott ki. Pedig éppen ennek az igénynivónak
a pozitív irányu mobilizációja lenne hivatott az illető sze-
mélyiség szakmai alkalmasságának és várható beválásának mér-
tékét elősegíteni. Ha a személyiségében mindinkább kialakuló,
öntudatosodó fiatal az önmagáról kialakított képét egybeveti
a választott pálya már ismert követelményeivel, ennek megfe-
lelően is igyekszik önmagát formálni, miközben személyi adott-
ságaiban érettebbé, megfontoltabbá kell, hogy váljon.

Elsőéves szakmunkástanulóink jelentős részénél azonban ez a
folyamat rendkívül lassu, illetve alig mutatható ki. Az adek-
vát pálya- és életutválasztás szempontjából teljesen indiffe-
rens ugyanis, hogy milyen mértékű intelligenciát igénylő szakma

felé orientálódik az egyén, kialakulatlan pályaképe és önismereti képe hiányában az egyén pályaidentifikációja és pályabeilleszkedése kényszeres, nem értékelésen alapuló meggyőződésből fog végbemenni, sőt a kialakulatlan önfejlesztési igény miatt a későbbiek folyamán identitásdiffúzió is létrejöhét.

Ismételten megjegyezni kívánjuk, hogy a 2. sz. Kérdőív által feltárt kritikus kép törvényszerű kontinuitásban és kauzális összefüggésben áll a pályamegjelölés szakaszában tapasztalt, elsősorban primer környezeti hatásmechanizmusokkal, ahol a fent említett azonosság megszilárdulatlanlansága miatt a jelenleg vizsgált elsőéves szakmunkástanulóink én-képe és pályaképe a realitáshoz képest ebben az intervallumban még mindig jelentős arányban kiforratlanságot, a fejlődési folyamat befejezetlenségét mutatja.

IV. PÁLYAKEZDŐ SZAKMUNKÁSOK ÉN-KÉPÉNEK ÉS PÁLYAKÉPÉNEK FEJLŐDÉSE

Hipotézis:

A pályakezdés első éveit kritikus szakaszt jelentenek a személyiség szakmai motivációs szférájának, pályaképének és énképének megszilárdulása szempontjából. A nem kellőképpen kiforrott pályakép és a munkahelyi speciális ingerek hatására eklatáns értékorientációs beállítódások jellemzőek, melyek a személyiség pályaidentifikációját jelentős mértékben meghatározzák. Az esetleges identitásdiffúzió fő oka jórészt a bizonytalanság, ennek következtében gyakran pályaelhagyási szándék mutatkozik.

A szakmunkássá válás utolsó - szervezett formában még ellenőrizhető - mozzanata a friss szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkező fiatalok munkába állása. Ez utolsó mozzanat pedagógiai-lélektani szempontból is jelentős, hiszen ettől az időszaktól kezdve megszakad a kapcsolat az irányító, nevelő intézmények és a fiatalok között, tanulói viszonyból munkaviszony keletkezik, s a volt tanulók új munkahelyi közösségbe lépnek, elméletileg a közösség kompetens, egyenrangú tagjaivá válnak. Itt válik jelentőssé eddigi önismeretük, szerzett szaktudásuk függvényében munkahelyi szocializálódásuk, pályaidentifikálódásuk, mint az egyéni életút, önmegvalósítás eszközei.

Mi azt valljuk, hogy ez az a fordulópont, ahol az egyén lélektanilag leginkább "talajtalanná" válik - még ha időlegesen

is -, s ez az az időszak, amikor a legtöbb segítségre, eszmei-erkölcsi támogatásra lenne szüksége.

A pályaválasztással foglalkozó szervek felmérései inkább csak arra irányulnak, hogy pályán maradt-e, vagy szakmát változtatott-e a fiatal, a vállalatok legtöbbször pedig kizárólag dolgozót, "értéktermelőt" lát bennük.

Ezért is különös jelentőségű kutatásunknak e szakasza: a frissen munkába állt fiatalok kérdőíves vizsgálata, melyet Kecskemét város 24 vállalatánál végeztünk. Kérdéseinkre összesen 209 munkába állt fiatal válaszolt - az eddig vizsgált populációból ennyit sikerült felkutatnunk. A felmérés 1984. utolsó negyedében készült.

Kérdőívünk az előzőek (1. és 2. sz. mellékletek) kibővített, egyetemes változata, első pillantásra kissé eklektikusnak tűnik, de mindenképpen több oldalról kívánja megközelíteni és mérni a tanulók személyiségében történt változásokat, az én- és pályakép realizációját, egyben megpróbál összefüggést teremteni a korábbi vizsgálat és a jelenlegi helyzetkép között, erre utal néhány - tartalmában a korábbiakban már felvetett - kontrollkérdés is.

A kérdések a következő témaköröket érintették:

- jelenlegi beosztás, munkakör
- az elképzeléseknek való megfelelés
- mely tantárgyak járultak hozzá a szakma megkedveléséhez?
- a jelenlegi munkahely megítélése
- mennyire alkalmas az egyén munkaköre betöltésére?

- az elméleti pályaismeret fejlettsége
- továbbtanulási szándék (vertikális mobilizáció)
- munkahelyváltoztatási szándék (horizontális mobilizáció)
- egyéni elképzelések a pályaválasztási tanácsadás fejlesztésére.

A jelenlegi 9 kérdés a monotónia kiküszöbölése, a figyelem és érdeklődés szinten tartása miatt lett a 3. sz. mellékletben ilyen módon elrendezve. A válaszokat (válaszelemeket) a feltett kérdések sorrendjében értékeljük. Meggyőződésünk, hogy a korábban vizsgált magasabb létszámú populáció ellenére a jelenlegi 209 válaszadó az egészet képviseli, hivatott az egész véleményének kifejezésére. A gépi adatfeldolgozás előtt a százalékos áttekintést elvégeztük, de ezek az adatok itt is csak előzetes tájékoztató értékűek.

Az adatközlők megoszlása a következő:

férfi:	116 fő	=	55,5 %
nő:	93 fő	=	44,5 %
összesen:	209 fő	=	100,0 %
=====			

1. Jelenlegi beosztás, munkakör:

Erre a kérdésre azért volt szükség, mert bár természetesnek tűnhet, hogy a szakmáját kiművelt fiatal adekvát munkakörben dolgozik, mégis előfordul, hogy különböző (pl. anyagi) okokból más munkakörben - betanított vagy segédmunkásként - áll munkába. Ez a döntés csirájában már a tanulói viszony befejezése előtt körvonalazódhat, de csak a munkába állás időpont-

jában válik elhatározott szándékká. Ezt a jelenséget az alábbi adatok - bár kis százalékban, de - igazolják:

szakmunkás:	200 fő	=	95,7 %
betanított munkás:	4 fő	=	1,9 %
segédmunkás:	3 fő	=	1,4 %
nem válaszolt:	2 fő	=	1,0 %
összesen:	209 fő	=	100,0 %
=====			

2. Az elképzeléseknek való megfelelés:

"A pályaválasztás tervének kialakulásában komplex szociálpszichológiai tényezők, a szociális tér bonyolult hatásai játszanak szerepet." (Buda Béla, 1973.)

A szakmai tevékenység során az egyén önmegvalósítása nem elkezdődik tehát, hanem folytatódik, csupán az előző évek tudásanyagát kiegészítő - néha kissé attól eltérő - ismeretek megszerzésére, dominánsabb gyakorlati intellektusra van szükség. A család, az iskola "védő karjaiból" kiszabaduló tanulónak a társas viselkedés új, néha ismeretlen módjaival, szabályaival, normáival kell megismerkednie - egyenrangú dolgozó emberré kell válnia.

Kialakított, tudatosan művelt képességei birtokában új együttélési, munkahelyi normákat kell elsajátítania, vagyis fokozatosan meg kell teremtenie eddigi ismereteinek és foglalkozásának összhangját. A pályára kerülés tehát az általános és szakmai ismeretek elsajátításával, majd ezek alkalmazásával megy végbe.

A személyiség irányultságának dinamikus komponensei az önmeghatározás folyamatát mozgásba hozzák, s lehetővé teszik a külső feltételekre való reagálás szelektív jellegének kialakulását, amelyek a választandó tevékenység irányait, viszonylatait megszabják. Ez a jelenség már a személyiség pályaidentifikációjának előzetes szakaszában körvonalázódott, itt csupán arról van szó, hogy a szakképzés folyamán kontinuizálódó végleges pályaidentifikáció milyen mértékben realizálódott az egyénben, figyelembe véve a külső, jelenlegi szociálpszichológiai hatásokat. Az egyén által elképzelt pálya adekvátsága a személyiség értékrendjében domináló motivum-komplexumok erőhatásaitól és ezen hatótényezők pályalehetőségekkel való egybevetésének kölcsönös megfelelésétől függ. Mivel a személyiségtulajdonságok hierarchiájában eltérő fontosságú tulajdonságok vannak, s ezek rendszere egyénenként változó, az önmeghatározás folyamata és eredménye is eltérő lesz. Lehetséges például, hogy a személyiség értékrendjében eszmei motivumok dominálnak (szolgálni az embereket, a közösséget), más esetekben viszont az önmegvalósítás igénye válik központi jelentőségűvé a személyiség számára (az alkotó képességek maximális kifejlesztése és érvényesítése), illetve anyagi szempontok (jólét, kényelem stb.) vezérlik a korábbi választást.

A pályakép és önismeret kibontakozásához leginkább a szakmai igényszint nyújtja azt a dinamikus háttérrel, ami az egyéni pályamegvalósítás feltétele, s ez az igényszint a viselkedés

mögött meghuzódó moticáiós feszültségrendszernek, vagyis az egyén teljesítmény-motivációjának szerves előfeltétele, így a személyiség pályabeválásának, pályán maradásának meghatározója lesz. A szakmai önmeghatározás szükséglete kezdetben a konkrétumokat jórészt nélkülöző elképzelésen alapul, tehát nem mindig tapad konkrét tárgyhoz, tartalomhoz, sokszor csak általános formában van jelen. A pályamotivációs tényezők csoportja (szakmai érdeklődés, ideál, attitűd, értékorientáció) viszont konkrét tárgyra, tevékenységre vonatkozva keletkezik és változik, jórészt a szakképzés és pályaművelés folyamán, kiegészülve és ráépülve a korábbi szocializáció folyamatában funkcionáló primer motívum-komplexumokkal. Ha az én-tudat a választási és értékorientációs problémák viszonylatait helyesen tükrözi, vagyis reális személyiség-tulajdonságokhoz reális tevékenységi viszonyok kapcsolódnak, az egyén korábbi pályaelképzelése is realizációt tükröz. Mindezeknek azonban a fentiekben vázolt hosszú és bonyolult útja van, s ez a folyamat még ekkor sem tekinthető befejezettnek.

A jelenleg vizsgált fiatal szakmunkáspopuláció pályaelképzelései is igen figyelemreméltóan alakultak, amit a következő százalékos táblázat globálisan tükröz. (A megjelöléshez 3 alternatívát soroltunk fel.)

- A pályaelképzelés egyéni megvalósulása %-ban:

igen	109 fő	=	52,2 %
részben	87 fő	=	41,6 %
nem	13 fő	=	6,2 %
összesen:	209 fő	=	100,0 %
=====			

Ismert tény, hogy a tervszerű pályairányítástól és neveléstől teljesen független tényezők is befolyásolhatják egy-egy adott szakma (munkakör) megfelelésségét, elfogadását, vagy elutasítását. De vannak olyan válaszok is, amelyek a pályairányító munka eredményességét, vagy éppen eredménytelenségét bizonyítják.

Mindhárom alternatíva elemzésénél a szakmunkások által megjelölt eklatáns válaszelemek egységenkénti megjelenítését tartjuk célszerűnek. Ezt először százalékos megoszlásban közöljük:

- igen

szeretek az emberekkel foglalkozni	15 fő =	13,8 %
eredetileg is ezt választottam	22 fő =	20,2 %
szeretem csinálni	21 fő =	19,3 %
megtaláltam a számításomat	16 fő =	14,7 %
szeretem a munkatársaimat	1 fő =	0,9 %
továbbtanulási lehetőség van	2 fő =	1,8 %
a gyakorlat alapján tetszett meg	2 fő =	1,8 %
fizikailag könnyű munka	1 fő =	0,9 %
valamelyik szülőm is ezt csinálja	1 fő =	0,9 %

lehet maszekolni	3 fő = 2,8 %
SEMMITMONDÓ VÁLASZ	9 fő = 8,3 %
NEM INDOKOLTA	16 fő = 14,6 %
<u>ö s s z e s e n</u>	<u>109 fő = 100,0 %</u>
=====	=====

- részben

nincs összhangban a tanulás és a fizetés	12 fő = 13,8 %
előnytelen a munkaidőbeosztás	3 fő = 3,4 %
nem ismertem a felelősséget	2 fő = 2,3 %
kissé közelebb kerültem a szakmához	1 fő = 1,1 %
nem erre a szakmára jelentkeztem	10 fő = 11,6 %
szeretnék továbbtanulni	5 fő = 5,8 %
nem ilyennek képzeltem a szakmát	28 fő = 32,2 %
nem látok lehetőséget a szakmában	1 fő = 1,1 %
tudásomat nem mindig hasznosíthatom	1 fő = 1,1 %
nem a szakmában foglalkoztatnak	2 fő = 2,3 %
SEMMITMONDÓ VÁLASZ	8 fő = 9,2 %
NEM INDOKOLTA	14 fő = 16,1 %
<u>ö s s z e s e n</u>	<u>87 fő = 100,0 %</u>
=====	=====

- nem

nem ezt a szakmát akartam	7 fő = 53,8 %
csak a 2. (3.) helyen jelöltem ezt	1 fő = 7,7 %
tudásomat nem tudom hasznosítani	2 fő = 15,4 %
nem a szakmában dolgozom	1 fő = 7,7 %
mostoha körülmények	1 fő = 7,7 %
NEM INDOKOLTA	1 fő = 7,7 %
<u>ö s s z e s e n</u>	<u>13 fő = 100,0 %</u>
=====	=====

A géppel elvégzett statisztikai feldolgozás után az 6. sz. mellékletben lévő gyakorisági sor mutatói a következőket jel-
zi: a vízszintes 1-5-ig számok a szakma (iskola) csoportokat,
az A = szakmában dolgozik, B= nem ott.

Itt az első (függ.) 5 item főleg azoknak a csoportját foglal-
ja magában, akik "igen"-nel válaszoltak, a 6-16-ig terjedő
itemek zömmel a "részben"-t válaszolók mutatóit tartalmazzák,
a 17-23 itemek pedig általában a "nem"-mel válaszolók csoport-
ját jelentik. Erről a táblázatról előzetesen máris leolvasha-
tó, hogy a legmagasabb mutató az 5 szakma (iskola) csoport kö-
zött a 20 érték, amely a munka humán oldalát tartja elsősor-
ban fontosnak, de jelentős az az item is (11), amely mindössze
azzal indokolja választását, hogy "szeretem csinálni". A "rész-
ben"-t válaszolók cellájában a (11) "nem ezt akartam" tükröz
jelentős bizonytalanságot, míg az alábbi cella - 10 és 12-es
mutatói - egyértelműen ("nem ilyenre gondoltam") a "nem"-mel
válaszolók kategóriájára jellemző.

A választott szakma és az egyéni elképzelés megfelelésének
szignifikanciaértékű gyakorisági sora a következő:

A választott - elképzelt szerinti megoszlás

(1-23-ig kategorizált válaszok itemjeivel)

1: igen

2: részben

3: nem

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1:	18	13	25	29	1	0	2	4	3	1	7	0	0	7
2:	7	1	3	5	0	2	4	2	0	2	14	3	0	4
3:	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1

	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1:	6	0	9	1	0	0	1	0	1
2:	15	2	26	8	0	0	2	4	2
3:	5	0	3	2	0	3	1	1	1

chi=135,891494

f=22

A táblázat szignifikáns különbséget mutat az állásfoglalások (igen, részben, nem) és az indoklások 23 itemje között. Ezek szerint kimagasló értékkel (29) szerepel azok aránya, akik a pályaidentifikáció szempontjából pozitív egyetértő választ adtak: "erre számítottam", vagy "szeretem" (25). Ez a mutató végül is azt jelzi, hogy a populáció jelentősebb része jól választott, egyetért az ott folyó munkatevékenységgel, elképzelésének megfelelően foglalt állást. Igen jelentős a "részben" kategóriára olyan indoklással felelők aránya (26), akik a pályamegvalósítás gyakorlati szakaszában azzal érvelnek, hogy "nem ilyenre számítottam", vagy "nem ezt akartam" (15). Ez bizonyítja a pályakép kezdeti szakaszára jellemző idealisztikus jelleget, vagy utóhatást, amely a későbbiek folyamán a gyakorlati realizációban változik pregnánsan. A nemmel felelők kategóriájában (5) szintén figyelemreméltó indoklás, hogy "nem ezt akartam", valamint (3) "nem ilyenre számítottam".

Az előző adatok a pályaválasztás eredményességét, az egyéni elképzelések beválását igen sokszínű, heterogén módon jelzik, néhol napjaink közfelfogását is tükrözve (pl. lehet "maszekolni"). A legtöbb fiatal pályaelképzelése korábbi döntésén alapuló pályairányultsága, a konkrét pályafoglalkozás gyakorlására való hajlandóságát jelzi, s a választott tevékenység belső pszichológiai feltételei ezekben a fiatalokban jórészt megalapozottságot mutatnak. Mindezek alapja az én-tudat viszonylagos fejlettsége: a reális személyiségtulajdonságok reális tevékenységviszonyok között funkcionálnak. Az azonban komoly figyelmeztető jel, hogy a (%-ban) válaszadók 8,3 %-a semmitmondó, általános feleletet adott, 14,6 % pedig nem akarta, vagy nem tudta válaszát indokolni, így a kérdés számukra nyitva maradt.

A "részben"-t megjelölők középutat képeznek a két szélső konkrétum között. Ezek a válaszelemek rendkívül elgondolkodtatóak nemcsak pályalélektani, de társadalmi-gazdasági vonatkozásaiban is, tükrözik a pályaaorientáció, pályaelőkészítő munka hiányosságait is.

Általános vonás mindegyik válaszelemnél, hogy az egyén és a választott pálya megfelelése terén bizonytalanság tapasztalható, a pályakép és a viselkedés között disszonancia lép fel, s így olyan pszichikus feszültség keletkezik, amely munkahelyi inadaptációt és későbbi pályaelhagyást, vagy pályakorrekciót eredményezhet. Ha az egyént a választott pályán huzamosabb ideig inadekvát hatások érik, csökken a központi idegrendszer aktivitációs szintje, s ez a személyiség motivációs bázisát - így a teljesítménymotivációt - bizonytalanná teheti.

Esetünkben a legtöbb vélemény (32,2 %) azt tükrözi (nem ilyenek képzeltem a szakmát), hogy a bizonytalanságot az egyéni pályakép kialakulatlansága, irrealitása, de legalábbis a reális gyakorlati pályaismeret hiánya okozza. Sajnos, itt is meg kell állapítanunk, hogy a korábbi pályaaorientációs és pályafelkészítő szakasz felületes, egyoldalú, néhol torz pályainformációkat közvetített az egyén számára, ezzel együtt a fiatalok én-képének strukturáját és annak jellemzőit sem vették kellőképpen figyelembe, ezáltal igen sok tanulónál az inadekvát pályabeállítódás megteremtheti a potenciális pályaelhagyás feltételeit.

A válaszok (ez korunkra egyre jellemzőbb) anyagi érdekeltséget tükröznek, továbbtanulási szándékot, vagy a pályával kapcsolatos téves részfel fogást is (pl. előnytelen munkabeosztás), ezek azonban bizonyos kisebb-nagyobb korrekcióval kompenzálhatók, és nagy valószínűséggel nem okoznak totális konfrontációt a személyiségben.

A pályairányítás és nevelés szempontjából pozitívnak tekinthető a "közelebb kerültem a szakmához" válaszelem (bár ez is bizonyos pályaképbeli hiányt tükröz), de az ún. "átirányítás" kényszerű, rossz megoldásmódját bizonyítja a válaszadók 11,6 %-a, "Nem erre a szakmára jelentkeztem." Növekszik a semmitmondó feleletek (9,2 %), illetve a nem válaszolók (16,1 %) aránya is.

A vizsgált 209 fiatalból egyértelműen (13 fő=100,0 %) nemmel válaszolt, zömmel azért, mert eredetileg sem ezt a szakmát választották, így itt is érezteti hatását az "átirányítás" kívülről

jövő kényszerhatása. Konfliktust okozhat a környezet, a körülmények változása (mostohábbak a körülmények, mint a tanműhelyben) és a személyiség képességeinek külső okok miatti kibontakozhatatlansága is ("tudásomat nem tudom hasznosítani").

Fenti kategóriában általános vonás, hogy a személyiség és a művelt pálya között olyan nagymértékű a disszonancia, aminek következtében totális identitásdiffúzió, sőt negatív identitás alakulhat ki, s így a legnyilvánvalóbb potenciális pályaelhagyók, pályamódosítók fenti populációból kerülnek ki.

Véleményünk szerint fenti jelenségkomplexum a gyakorlatban, a munkahelyen is manifeszt módon kimutatható a fiatalok viselkedésében, munkamoráljában. Itt jegyeznénk meg, hogy ebben a kritikus pályaszakaszban az érintett vállalatok tényleg a legtöbbet fiatal szakmunkásaik pályán, illetve munkahelyen tartására.

Mi hiszünk abban, hogy - pályalélektani szempontból - a fenti kategória által mutatott identitásdiffúzió nem antagonisztikus jelenség, a gyakorlatban megfelelő viszonyulással igen jelentős létszámú pályakezdőt lehetne hozzásegíteni ahhoz, hogy a fellépő konfliktusok, személyes elképzelések módosulása ellenére is pályán maradjon.

Elméletileg az egyén kétféleképpen kompenzálhatja viselkedésmódját; a személyiségre vagy aktív exploráció lesz jellemző, vagyis akár szakmán belül, akár szakmán kívül megpróbálja azokat a tevékenységformákat, lehetőségeket megkeresni, melyek én-képének és pályaképének megfelelnek, vagy bizonyos pótcselekvésekre lesz hajlamos. Előző esetben reális önismeret,

önértékelés birtokában az egyén képes lehet adaptálódni a külső körülményekhez, alkotóbbá válni, esetleg sikeres pályakorrekciót végrehajtani, de az utóbbi esetben a személyiség, ha önismeretében hiányos, vagy önértékelésében sérült - éppen én-képe védelmében - igen szélsőséges reakciókat produkálhat, ezzel is jelezve realitásérzékének zavarait.

Ilyenkor többnyire a feladathelyzetekből való kilépés (menekülés) tendenciái figyelhetők meg, amely éppen a pályakép és én-kép diszharmóniájából eredő anomáliák miatt feszültségérzetben, pszichés, vagy szociális inadaptációban manifesztálódhat.

Természetesen a pályabeilleszkedő fiatal munkahely-tűrőképessége még kialakulatlan lehet, s ennek oka a hiányos praeszocializáció, ami miatt a várható terhelésre nincs még kellőképpen beállítódva, esetleg a munkahelyi közösség elvárásainak nem képes tartósan megfelelni. De beszélhetünk általános szerepdiffúzióról is oly esetben, amikor az egyén élmény- és tapasztalatvilága nem kellőképpen szilárd és hatékony. Ez pedig többnyire az egyén pályarealizációját instabillá teszi, így a pályaelhagyási szándékát megerősíti, illetve kialakítja.

3. A szakmát megszerettető tárgyak:

A szakképzés folyamán a fiatalok pályaképét, pályaidentifikációját nagymértékben befolyásolják, sőt meghatározzák választott szakma tanulása és művelése során szerzett elméleti és gyakorlati tevékenységek, ismeretek. Az elképzelések mellett ezek az ismeret- és tevékenységformák segítik elő a személyiség szakirányu beállítódását, jelentősen növelhetik, vagy

éppen csökkenthetik a pálya gyakorlására való hajlandóságot, a pályakép tartalmi elemeinek gazdagodását, s egyben az egyéni kreativitás alapjait teremthetik meg.

Pályalélektani szempontból sajátos, de igen érdekes következtetésre ad alkalmat ez a kérdés, amelynek fő vizsgálati szempontja, hogy a pályaképet az én-képpel kölcsönhatásban az elméleti és gyakorlati tevékenység arányai hogyan alakították. (Nem kívánunk polemizálni az elmélet-gyakorlat szerves összhangjának szükségéről, csupán a serdülők tudatában kialakult nézeteket elemezzük.) Az itt következő vizsgálatainkban a személyiség tulajdonságai közül a viszonyulást, mégpedig a tanuláshoz és a munkához való viszonyulást, illetve ezek arányait vizsgáljuk.

Az ember viszonyában testet öltő személyiségtulajdonság ott jelentkezik, ahol szubjektum és objektum kapcsolat van, a viszony tehát a személyiségnek a dolgokkal, körülményekkel stb. létesült objektív kapcsolatában fellépő szubjektív állásfoglalása. Pontosabban: "a viszony a személyiségnek az objektív valóság különböző oldalaival való individuális, választó, tudatos, relative állandósult, szerzett reguláló jellegű kapcsolatrendszerre." (Kömlősi, 1974.)

Lényeges itt a viszony individuális jellege is: bár a tárgyak tulajdonságai, a személyek, a körülmények mindenki számára egyformán léteznek, mégis a különböző embereknél ugyanaz az objektív valóság más és más hatást vált ki. Jellemző a választó jelleg is, mert a viszony függ attól is, hogy milyen jelentőséget

képvisel az adott dolog, körülmény a személyiség számára. Így a kiváltott viszony személyenként különböző lehet, de a személyiség viszonyulásában tükröződik korábbi élettapasztalata, amely eddigi egyéni élete során halmozódott fel, s ez én-képében relative állandósult, tehát bizonyos irányultságot, beállítottságot mutat, meghatározva az egyén pályaképét is. A viszonyt maga az egyén aktívan formálja, alakítja, ebben nagy szerepe van a nevelőhatásoknak, így a szubjektumnak az előtte álló feladatokhoz való viszonya megszabhatja a teljesítés színvonalát is. A személyiség én-képének belső determinánsai, szubjektív okai a motivumok, azok az ösztönzések, amelyek tükrözik az adott dologhoz való viszonyt, és ösztönzik, serkentik az embert a konkrét szituációban a meghatározott cselekvésre. Külső, objektív okok is megszabhatják a személyiség viszonyulását, ezek az akarattól függetlenül ható körülmények formájában jelentkeznek.

Fenti elvi alapvetés szerint érvényesülnek azok a vizsgálódási szempontok, amelyek alapján a tanulókat megkérdeztük, és az elméleti, illetve gyakorlati tárgyi viszonyukat vizsgáltuk. A fiatalok állásfoglalásait meg is indokoltattuk. Célszerű tehát feltárni részletesebben is az okozati összefüggéseket a szakmunkások által megjelölt válaszelemek felsorolásával.

A feltett kérdés tulajdonképpen un. eldöntendő kérdés volt, a tantárgyakat két csoportra osztottuk: elméletire és gyakorlatira. A válaszok mégis így alakultak, először a százalékos (nem gépi) adatok szerint:

- A személyiség tárgyi viszonyai a szakmához való kötődésben:

elméleti	25 fő	=	12,0 %
gyakorlati	148 fő	=	70,8 %
mindkettő	33 fő	=	15,8 %
egyik sem	1 fő	=	0,5 %
NEM INDOKOLTA	2 fő	=	0,9 %
összesen	209 fő	=	100,0 %
=====			

- elméleti

mert az elméletet nem tudtam elsajátítani a munkahelyemen	6 fő =	24,0 %
ezzel kerültem közelebb a szakmához	2 fő =	8,0 %
bőviti a gyakorlati tudást	4 fő =	16,0 %
így jobban megérthettem a teendőimet	5 fő =	20,0 %
szeretek tanulni	4 fő =	16,0 %
SEMMITMONDÓ VÁLASZOK	2 fő =	8,0 %
NEM INDOKOLTA	2 fő =	8,0 %
összesen	25 fő =	100,0 %
=====		

- gyakorlati

a munkahelyemen majdnem minden áru-féleség kapható	1 fő =	0,7 %
itt ismertem meg a szakma szépségeit	35 fő =	23,6 %
fontosabb a gyakorlat, mint az elmélet	42 fő =	28,4 %
sok érdekes emberrel találkozom	4 fő =	2,7 %
nem szeretek tanulni	8 fő =	5,4 %
a gyakorlat mutatja meg a munka eredményét	10 fő =	6,8 %
érdekel a szakma	3 fő =	2,0 %

jobb jegyeim voltak gyakorlatiból, ez a könnyebb	6 fő = 4,0 %
több tapasztalatot szerezhettek	2 fő = 1,4 %
SEMMITMONDÓ VÁLASZ	18 fő = 12,2 %
NEM INDOKOLTA	19 fő = 12,8 %
összesen	148 fő = 100,0 %
=====	=====

- mindkettő

csak így értelmes, így érdemes	2 fő = 6,1 %
az elmélet és gyakorlat nem választ- ható el	17 fő = 51,5 %
tanáraim mindkettőt megszerettették	3 fő = 9,1 %
az elméletben tanultakat a gyakorlat- ban hasznosíthatom	2 fő = 6,1 %
SEMMITMONDÓ VÁLASZ	4 fő = 12,1 %
NEM INDOKOLTA	5 fő = 15,1 %
összesen	33 fő = 100,0 %
=====	=====

- egyik sem

1 fő = 100,0 %
=====

- nem válaszolt

2 fő = 100,0 %
=====

A gépi - statisztikai feldolgozás eredménye a következőket tükrözi:

A szakmát megszerettető tárgyak megoszlása:

(1-18-ig terjedő számok az indoklás itemjeit tartalmazzák, a függőleges 1, 2, 3, 4 jelentése: elmélet, gyakorlat, mindkettő, egyik sem)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1:	1	3	1	11	6	0	1	2	0	0	0	5	3	0
2:	1	16	6	30	1	6	4	23	8	3	12	18	15	21
3:	0	3	1	3	0	0	0	1	0	0	1	6	0	3
4:	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

	15	16	17	18
1:	3	0	2	1
2:	2	4	1	6
3:	2	16	4	1
4:	0	0	0	0

chi=141,343823

f=20

A táblázat által tartalmazott indoklások gyakorisága és az egyes állásfoglalások (elmélet, gyakorlat, mindkettő, egyik sem) értékében erősen szignifikáns különbség mutatható ki.

A 4. válaszelem (egyik sem) sora gyakorlatilag teljesen elhanyagolható. Az "elmélet" mellett állást foglalók sorában a 11 a legfigyelemreméltóbb érték, ennek indoklása: "jobban megértettem így a teendőimet". Jelentős még az 5-ös is: "érdekel az elmélet".

A "gyakorlat"-ot választók esetében igen magas érték a 30, indoklása: "jobban megérttem így teendőimet". Kiemelkedő még a 23 ("a gyakorlat fontosabb, mint az elmélet"), a 21 ("több ta-

pasztalatot szerezhettek így"), valamint a 18 ("érdekel a szakma") is.

A "mindkettő" mellett állást foglalók sorában a legmagasabb érték a 16 (elmélet nincs gyakorlat nélkül), sajnos az ezt beállítók aránya ebben a populációban igen csekély.

Megállapítjuk még, hogy a korábbi százalékos és a gépi statisztikai feldolgozás adatai néhol arányaiban eltérőek. A gépi eredmények érvényességét, realitásértékeit azonban a 7. sz. melléklet összesített adatai is megerősítik.

Az elméleti tárgyakhoz, tehát a tanuláshoz pozitíven viszonyulók csoportjába soroltuk azokat az ifju szakmunkásokat, akik beállítottságuk szerint szeretnek tanulni, ismereteket szerezni, arra törekszenek, hogy saját erőiknek megfelelően magas tanulmányi színvonalat érjenek el, s ezért igyekeztek eredményesebben, gazdaságosabban elvégezni tanulmányi munkájukat.

Az ő tanulási motivumaik között a társadalmi és az egyéni motívumok együttesen reflektálódnak. Természetesen hozzájárult ehhez a korábbi pozitív családtényezők hatékonysága, amely a fiataloknál viszonylag fejlett elméleti intellektussal, értékrenddel gazdagította pályaképüket.

A "gyakorlat" kategória heterogenitása komplex okokat tükröz. Előfordulnak gazdasági-társadalmi indokok (sok áruféleség, érdekes emberek stb.), a tanuláshoz változóan, vagy negatívan való viszonyulások, mint okok (pl. nem szeretek tanulni stb.), de igen érdekes, hogy a legtöbb fiatal a gyakorlatot preferálja, a praktikum elsődlegessége mellett foglal állást.

Ebben a jelenségben pregnánsan tükröződik az a társadalmi köz-felfogás és ítélet, hogy az egyén tapasztalatvilágának, cselekvéseinek privilégiuma kizárólag a gyakorlati élet, az ehhez vezető út pusztá rekvizitum, kényszerű folyamat, amely véges, ezen tehát elég csupán "átesni".

Ez a fajta vélemény a személyiség én-képét leszűkíti, a gyakorlati intellektust az elméleti rovására fejlesztheti, valamint az intellektus és a személyiség általános orientációjának kapcsolatát egy irányba terelheti. A csak hatótényezőként funkcionáló én-kép dinamizmusa következtében olyan típusú személyiség jön létre, amely jórészt csak egyoldaluan fejlett.

Ennél a válaszkategóriánál természetesen figyelembe kell venni az oktatás jellegének különbözőségét, a korábbi környezeti ráhatást, az esetleges alacsonyabb intelligenciakvóciénst stb., de a szakmák művelésének kizárólag gyakorlati érvényű akcentuálása mindenképpen mind makro-, mind mikrokörnyezeti szinten általános jelenségnek számít, s a fiatal szakmunkások pályaképét is egyre jobban áthatja ("fontosabb a gyakorlat, mint az elmélet").

A "mindkettő" válaszok a 2. kérdésre adott igen feleletek véleményének hitelességét erősítik meg; a gyakorlat és elmélet viszonyának egyenranguságát bizonyító tudati reflektációk. Az egyén individuális életének, cselekvéseinek teljességét, egészlegességét bizonyítják, a dolgokat, személyeket, körülményeket mint egészet kapcsolják össze az emberrel, s ezeknek nem csak külső oldalaival, részeivel teremtenek összefüggést. E viszony

formálásában nagy szerepe van a nevelőhatásoknak, de ezt a viszonyt aktiv, tudatos mérlegelés, belső vita után a fejlett én-képpel rendelkező személyiség folyamatosan maga alakítja ki. Tulajdonképpen azoknak a fiatal szakmunkásoknak a pályaképét, pályamegfelelését kell optimálisnak tekintenünk, akik ebben a kategóriában mindkét tantárgycsoportot egyenként fontosnak tartják szakmájuk megkedvelése szempontjából. Lehet, hogy némely esetben ez az egybeesés esetleges, azonban maga a felismerés is feltétlenül pozitív és kiemelésre érdemes.

E kérdéskör végén mindenképpen tennünk kell még egy megjegyzést. Sok előző megállapítást igazol az a tény, hogy az ifjú szakmunkások nagy része a gyakorlati tárgyakat jelöli meg domináns jelentőségűnek.

E válaszcsoportban immanens módon tükröződik a művelődési esélyegyenlőtlenség, a pályaválasztók kényszerű beletörődése, sőt igénytelensége is, valamint a jelenlegi középfokú oktatás rendszerének Gazsó Ferenc (1976) által is elemzett hierarchiája - ezzel együtt a hátrányos helyzet -, tehát a szakképzés háttérbe kerülése. A jövő szakmunkásával szemben támasztott igények aspektusából korántsem optimális a jelenlegi kép. Természetes, hogy a helyzet megváltoztatására irányuló tevékenység fokozása és hatékonyabbá tétele a megoldás.

4. Általános munkahelyi légkör:

Kérdőívünk 4. pontja 10 válaszelemre bomlik, az "általános munkahelyi légkört", a fiatal szakmunkás munkahelyével való jelenlegi megelégedettségi szintjét hivatott mérni egy 5 foku

skála segítségével. Fontosnak tartjuk ugyanis a pályárakelés, pályabeilleszkedés szakaszában lévő fiatalok kezdeti tapasztalatait, véleménymegoszlását diagnosztizálni, mert az effektív pályakép az énműködést a munkahelyi effektusok érvényesülésekor befolyásolhatja, munkahelyi problémákat, vagy negatív identitást is kialakíthat, ami a későbbiek folyamán sok esetben pályaelhagyáshoz vezethet. Fenti kérdéskör adatainak feltüntetése tehát - mintegy a korábbi 2. sz. kérdés kontrolljaként - megbízhatóbb, indokoltabb következtetést nyújt a pályaelhagyási szándékot vizsgáló későbbi (7. és 9.) kérdésre kapott válaszok háttérelmeinek feltárásában. (A százalékos jellegű adatokat a korlátozott terjedelem miatt itt nem közöljük.)

A gépi feldolgozással elvégzett varianciaanalízisben az 5 fokú skála segítségével egyénileg értékelt itemeket már kapcsoltuk a kérdőívünk 9. sz. kérdésével, és így a munkahelyváltoztatás szándékának tükrében értékeltük. Az F próba elvégzésénél az 1-es a negatív értéket jelzi, míg az 5-ös a pozitív megelégedettség szintjét tükrözi. (Ha a döntési állásfoglalás adott, általában a megelégedettségi szint is növekszik.)

A pályaelhagyás szerint:

$\bar{X}$ = átlag   S = szórás

(1 = elmegy)

(2 = pályán marad)

(3 = nem tudja)

1. típus: bánásmód

$\bar{x}$	s
1: 3,328	0,817
2: 3,737	0,718
3: 3,28	0,917

F=7,15362014

3. típus: presztizs

$\bar{x}$	s
1: 3,052	0,930
2: 3,515	0,935
3: 3,28	1,039

F=5,08531189

5. típus: gépesítetttség

$\bar{x}$	s
1: 3,210	1,127
2: 3,353	0,913
3: 3,40	0,848

F=0,570717692

7. típus: vezető-k-beosztot-
tak kapcsolata

$\bar{x}$	s
1: 3,421	0,748
2: 3,878	0,844
3: 3,68	0,733

F=7,04926273

2. típus: munkaidő

$\bar{x}$	s
1: 3,065	1,50
2: 3,505	1,018
3: 3,12	1,70

F=3,89137088

4. típus: előmenetel

$\bar{x}$	s
1: 3,355	0,869
2: 3,505	0,845
3: 3,04	0,915

F=2,96413704

6. típus: anyagi megbecsülés

$\bar{x}$	s
1: 2,776	0,981
2: 3,141	1,044
3: 3,08	1,163

F=2,73324693

8. típus: sport, üdülés
stb.

$\bar{x}$	s
1: 3,052	0,944
2: 3,373	0,980
3: 3,88	0,765

F=7,5552821

9. típus: egymás közti
kapcsolat

$\bar{x}$	s
1: 3,736	1,092
2: 4,010	0,745
3: 3,88	0,908
<u>F=1,91211782</u>	

10. típus: fejlődés lehe-
tősége

$\bar{x}$	s
1: 3,657	0,881
2: 3,969	0,926
3: 3,68	1,085
<u>F=2,6829191</u>	

11: Összegzés

$\bar{x}$	s
1: 3,265	0,485
2: 3,598	0,488
3: 3,432	0,570
<u>F=9,53845387</u>	

Fenti táblázatok alapján megállapíthatjuk, hogy az 1-es (a negatív) érték és az 5-ös (pozitív megelégedettségi) érték között szignifikáns különbség van. Rendkívül nagy jelentőségű, hogy a bánásmód, a vezetők-beosztottak kapcsolatának, a szociális lehetőségeknek, de a szakma társadalmi elismertségének (korábban már szó volt erről) mutatói igen kimagasló értéket képviselnek. A 10 típusból 9 szignifikáns tényezőnek mutatkozik, egyedül az 5-ös típus (gépesítettség) nem szerepel komoly hatótényezőként. (Ez nem is szignifikáns.) A felsorolt típusok közös vonása azonban, hogy tulajdonképpen döntően a munkatevékenység szubjektív-emberi oldalának, komponenseinek fontosságát helyezi előtérbe a fizikai-objektív oldallal szemben, ez

pedig óriási jelentőségű konklúzió a társadalmi termelés folyamatában, mert "az emberi tevékenység társadalmi jellege folytán az ösztönös cselekvés (amely az állatvilágra jellemző) tudatos tevékenységgé válik." (Rubinstein, 1964.)

Az utolsó (11.) típus, azaz a fenti analízis összegzése, még egy rendkívül jelentős megállapítást eredményez. Ha ugyanis pozitívnak fogadjuk el a megelégedettséget (azaz az értékünk az 5-ös felé tolódik el), akkor szignifikáns különbség mutatkozik a pályán maradók és a pályaelhagyók között is. A 2 érték között óriási labilitás észlelhető, itt jelennek meg azok, akik nem tudják, mint akarnak tenni, tehát rendkívül nagy bizonytalanságról tanuskodnak. Az itt szereplő F érték is igen magas, ez is a különbségek pregnáns eltérőségét jelzi. A bizonytalanság (később még szó lesz róla) olyan tényező, amely az én-képet negatív irányba fordítja, így a pályaképet a pályával való azonosulást is tönkreteseti, illetve meggátolhatja.

5. Én-kép, önismeret:

Kérdőívünkben 5. helyen szerepel az egyén választott munkakörére való alkalmasságának megítélése a személyiség adekvát értékrendje (mint én-képének szerves része) tükrében. Az általunk felállított kérdés

- Milyen mértékben tartod magad alkalmasnak munkakörödben? és

- Milyen mértékben tart téged alkalmasnak a főnököd?

tehát az én-kép 2 alapvető komponensét, az autosztereotip (saját

véleménye önmagáról) és a heterosztereotip (mások véleménye róla) jellegét hivatott vizsgálni. Alapkonceptciónak tekintettük azt a feltevést, hogy a 17-18 éves pályakezdő szakmunkások én-képe már viszonylag megbízhatóan tartalmazza az egyén ítéleteit, állásfoglalását a már elfoglalt pálya e szakaszában. Ezek a fiatalok ugyanis viszonylag korán a konkrét munkatevékenység folyamatába kerültek, és az eltelt 3 év alatt kialakíthatták véleményüket önmagukról, valamint összevethették azzal a képpel, melyet a gyakorlati munkatevékenység, tanulás során mások alakítottak ki róluk. Lényegében ez tehát a II. sz. Kérdőívben szereplő önismereti kérdés jelenlegi kibővített változata, melyre ezuttal egy 5 foku skála segítségével kellett válaszolni.

Először az áttekinthető jellegű vizsgálat elsődlegesen megállapított százalékos adatait közöljük:

A munkakörre való alkalmasság megítélése

A: önmagáról

osztályzatok	fő	%
1:	0	0
2:	10	4,8
3:	96	45,9
4:	96	45,9
5:	5	2,4
nincs válasz:	2	1,0
209 fő		100,0
=====		

B: mások róla

osztályzatok	fő	%
1:	2	1,0
2:	16	7,6
3:	99	47,4
4:	79	37,8
5:	5	2,4
nincs válasz:	8	3,8
	209 fő	100,0
=====		

Összevetve a fentieket a gépi feldolgozás során végzett varianciaanalizissel, több megállapítást tehetünk. (A következtetések megalapozottabb levonása kedvéért, ezt a kérdéskört is a pályaelhagyással összekapcsolva, annak tükrében vizsgáltuk.)

Tehát: 1 = elmegy, 2 = pályán marad, 3 = nem tudja

$\bar{X}$ = átlag   S = szórás

1. típus: önmagáról

$\bar{X}$	S
1: 3,381	0,627
2: 3,494	0,625
3: 3,44	0,752

F=0,661238175

2. típus: mások róla

$\bar{X}$	S
1: 3,236	0,741
2: 3,434	0,740
3: 3,48	0,754

F=1,84440064

Az 1. típusban (önmagáról) szereplő mutatók között (az F érték jelzi) nem állapíthatunk meg szignifikáns különbséget. Ez azt jelenti, hogy ha illető pályán marad, vagy elmegy, jelen eset-

ben teljesen indifferens tényező, a saját magáról megállapított én-képét nem ez alakítja, vagy határozza meg döntően. Más a helyzet azonban, ha a pályán maradási, vagy elhagyási szándékot a mások által minősített én-képpel vetjük össze (2. típus). Itt szignifikáns különbséget találunk, melyet az F érték is mutat. Ismét azt a (korábban is hangsúlyozott) megállapítást tehetjük, hogy a pályabeilleszkedők csoportjánál a munka emberi tényezői óriási szerepet játszanak, vagyis az én-kép heterosztereotip oldala a még mindig nem kellőképpen kiforrott értékrendű tizenéveseknél döntő befolyással lehet a pályaképre, a pályaidentifikációra. A munkahelyi terhelések, szociális ingerhatások, társas kapcsolatok, hierarchikus pozíciók stb. tehát erősen meghatározóak.

A 3. kategóriában feltüntetett bizonytalanok is igen magas értéket képviselnek, állásfoglalási labilitásukat azonban pregnancies azzal lehet magyarázni, hogy a munkahelyi, szociális környezet őket viszonylag mégis magasra értékeli, ezáltal olyan fontossági érzés alakul ki személyiségükben, ami (bár bizonytalan ideig) pályán tudja tartani őket. Megelégedettségi faktorai a korábbi analízis esetében is alacsonyabbak ugyan, mint azok faktorai, akik effektíve pályánmaradókká válnak, a környezet megtartó ereje köti őket munkahelyükhöz.

Érdemes megvizsgálni e kérdéskörben az én-kép polaritását is, amelyet a következő séma határoz meg:

$$\text{polaritás} = \frac{\text{önmagáról} - \text{mások róla}}{\text{önmagáról} + \text{mások róla}}$$

Eszerint:

3. típus: az én-kép polaritása

	$\bar{X}$	S
1:	0,27	0,085
2:	0,13	0,128
3:	- 0,006	0,087

$$\underline{F=0,966554145}$$

Az F próba alapján a különbség nem szignifikáns, legfeljebb tendenciában, de kiemelendő, hogy (bár polaritásban korábban sem volt különbség) akik végig bizonytalanok voltak (3. nem tudja), azoknak az én-képe egyértelműen negatív jellegű. A bizonytalansági faktor személyiségre gyakorolt hatása tehát negatív én-képet eredményez, ez pedig bizonyítja e faktor rendkívül veszélyes hatását a pályaképre, pályaidentifikációra, mivel a környezet hatásai az ilyen én-képet tehetik szélsőségesen pozitívvá, vagy negatívvá is, ami a személyiség kognitív strukturáját szétzilálhatja.

Vizsgálatunk azért is indokolt még, mert a személyes - privát vagy intim (autosztereotíp) - én-kép a környezet pszichikus reprezentációi által kialakított nyilvános, vagy szociális (heterosztereotíp) én-képpel szerves egységben működik, mintegy a munkahelyi viselkedés külső és belső szabályozójaként. Az adekvát - személyes én-kép lehet igen szubjektív és vulgáris, mégis az én-alakulás és cselekvés rendkívül fontos tám-

pontja, ez viszont ebben az életkorban igen meghatározó lehet a későbbi pályaidentifikációra nézve. Ugyanis: "a serdülőkor folyamata akkor zárul le igazán, amikor a fiatal a maga gyermekkori identifikációit alárendelte az identifikáció olyan új formájának, amelyet a vele egykoruakkal való intenzív közösségben és versengésben vivott ki." (Erikson, 1969.)

Mindenki olyan értékek alapján ítéli meg saját értékeségét, amelyet fontosnak tart, amiben magát kompetensnek tartja, de ezzel egyidőben a környezet is identifikálja a fiatalt abban az értelemben, hogy megítéli és elfogadja, elismeri. Az én a maga integráló funkciója révén újra és újra hozzákapcsolja az újonnan kivivott identitásalelemeket a már meglevőkhöz, és így folyamatosan újjászervezi és fenntartja az én-identitást. Ez az egyénben akkor manifesztálódik legjobban, amikor harcában átéli az identitásalkotás feszültségét.

Az identitásdiffúzió legpregnánssabb szakasza a serdülőkor (természetesen felnőttkorban is létrejöhet), de egyes esetekben negatív identitás is kialakulhat, a társadalmi szereppel (szakmával) való frontális szembeszegülés és tagadás manifesztumaként. Ilyenkor az egyénben apátia, talajtalansági érzet, vagy kínzó explorációs kényszer is felléphet.

Tehát ha az egyénben pl. bizonytalansági érzet tapasztalható, a munkahely megtartó erejének optimális megnyilvánulása az lenne, ha a bizonytalan személyiség a környezettől olyan következetes, reális és adekvát értékrendi mutatókat kapna, amely (akár megerősítve, akár kioltva pályánmaradási szándékát) mindenképpen elégedettségi szintjét növelné, ezáltal a további életutját

(esetleg pályakorrekcióját) segitené. W. James (1980) szerint az önértékelést erősen meghatározza még az egyéni teljesítmény és az igények alakulása, vagyis

$$\text{önértékelés} = \frac{\text{teljesítmény}}{\text{igények}} + \text{kellő aktivitástudat}$$

A kellő aktivitástudatnak külön jelentősége is van, ugyanis ha a fiatal nem tudja reálisan megítélni adott énjét és ugyanakkor nem alakul ki vonzó perspektivaként az eszményi én-képe, kellő aktivitástudatának hiányában nem is küzdhet a magasabb teljesítményért. (Kiss Tihamér, 1978.)

Nem megfelelő munkahelyi hatások esetén a fennálló feszültségek a személyiség adott faktorában ellentétes hajtóerővé válnak, s az emberi kapcsolatok, az önálló aktivitás, a felelősségvállalás elutasítására késztetik az egyént.

6. Pályaismeret:

Felmérésünk 6. kérdése tartalmát illetőleg megegyezik a korábbi két felmérés pályaismeretre vonatkozó kérdésével, ezen belül is az elméleti pályaismeretet, tehát az egyén által szükségesnek tartott tulajdonságait, képességeit tartalmazó válaszelemeket értékeltük. Kiindulási alapkoncepciónk az volt ugyanis, hogy a már jórészt kialakult gyakorlati szakmaismeret függvényében a szakma műveléséhez szükséges elméleti komponensek is eklatánsabban, erőteljesebben, magasabb szinten internalizálódtak a fiatalok személyiségében az eltelt idők során. E kérdéskör

feldolgozása során ugyanazon - a korábbi elméleti pályaismeretre vonatkozó - konstans válaszkategóriákat állítottuk fel. Az elsődleges százalékos értékelést itt is elvégeztük, ennek (nem gépi) adatai a következők:

1: <u>Fizikai jellegű képességek</u> (erő, állóképesség, kézügyesség, gyorsaság, tapintás stb.)	59 fő	28,2 %
2: <u>Erkölcsei-magatartásformákkal</u> <u>kapcsolatos tulajdonságok</u> (türelem, akaraterő, szorgalom, kötelességtudat, megfontoltság, tisztaság, udvariasság, becsü- letesség, bátorság stb.)	47 fő	22,5 %
3: <u>Munkával kapcsolatos válaszok</u> (szakmaszeretet, munkaszere- tet stb.)	37 fő	17,7 %
4: <u>Tanulással, elméleti tudással</u> <u>kapcsolatos válaszok</u> (matematikai, fizikai, elektro- nikai, elméleti ismeretek stb.)	26 fő	12,4 %
5: <u>Szellemiakkal, gondolkodással</u> <u>kapcsolatos képességek, készségek</u> (emlékezőtehetség, kombinációs- készség, helyzetfelismerés stb.)	19 fő	9,1 %
6: <u>Specifikus személyiségjegyek</u> (a pálya adekvát személyiség- jegyei; színérzék, ízérzék stb.)	16 fő	7,7 %
7: <u>Általános, semmitmondó válaszok</u>	5 fő	2,4 %
Összesen:	209 fő	100,0 %
=====		

A gépi adatfeldolgozás során a pálya elméleti ismeretéhez tartozó tulajdonságok gyakorisági sora a chi próbával a következőket jelzi: (Az 1-5 számok a korábbi szakma (iskola) csoportokat jelzik, illetve A=szakmunkás, B=nem szakmunkás.)

	<u>1.</u>	<u>2.</u>	<u>3.</u>	<u>4.</u>	<u>5.</u>	<u>A</u>	<u>B</u>
Semmitmondó	0	0	0	8	9	17	0
Erkölcsei	12	1	13	18	19	59	4
Szellemi	3	0	0	3	5	11	0
Tanulással kapcsolatos	2	0	1	7	12	21	1
Fizikai jellegű	2	0	0	33	13	48	0
Munkával kapcsolatos	4	1	1	17	9	31	1
Specifikus jegyek	15	0	0	10	12	36	1

Választott szakma szerint: chi=74,2361939

F₁=6   F₂=4

Beosztás szerint:

chi=4,90219143

F₁=6   F₂=1

A táblázat jelentős mutatója (33) a fizikai jellegű képességek hangsúlyát jelzi, ezt elsősorban az intenzívebb gyakorlati tevékenységű szakmák képviselői jelölik (607. sz. Szakmunkásképző Intézet). Az erkölcsi jellegű személyiségjegyek magasabb értékkel szintén a 607. és a 623. sz. szakmunkásképzősök esetében emelődnek ki (ők is vannak a legtöbben), de nagy jelentőséget tulajdonítanak ezeknek a jegyeknek a Kereskedelmi és az Egészségügyi Szakiskolát végzet-

tek is (12 illetve 13). A munkával kapcsolatos állásfoglalások aránya (17) szintén a 607. sz. szakmunkásképzősöknél emelkedik ki, a specifikus személyiségjellemzőket pedig a kereskedelmi szakmunkásképzőt végzettek hangsúlyozzák jobban. A tanulással kapcsolatos válaszok mutatója érdekes módon igen jelentős az elvontabb, speciálisabb elméleti képzésben részesült, 623-as intézet volt tanulóinál (12). A két chi érték nagy különbözősége pedig (választott szakma szerint és beosztás szerint) arra enged következtetni, hogy fenti tulajdonságok fő hangsúlyértékét nem a beosztás (szakmában dolgozik, vagy nem), hanem a választott szakmával való eszmei azonosulás határozza meg dominánsan.

Fenti előzetes megállapítások után az elvégzett varianciaanalizist részletesen is kidolgoztuk. Megjegyezzük, hogy itt 4 összevont típust állítottunk fel, melyet kérdőívünk további kérdéseivel is összevontunk, a következtetések megbízhatóbb későbbi levonása miatt. Típusaink:

1. típus: erkölcsi + specifikus személyiségjegyekkel

2. típus: tanulással és munkával, valamint semmitmondó válaszokkal

3. típus: A: választott-elképzelte pályára megfelelésének indoklásai:

- erre számított
- jó munkatársak
- továbbtanulási lehetőség
- gyakorlatszerzés
- könnyű munka

B: elméleti pályaismeret tulajdonságaiból:

- fizikai jellegű képességek
- munkával kapcsolatos jegyek
- specifikus személyiségjegyek

C: pályaelhagyás indoklásai:

- más szakmát szeretne
- mást tervez
- anyagi okok
- elégedetlenség
- rossz munkaidő
- könnyebb munkát akar
- rossz munkakörülmények

D: pályaválasztás optimalizálása:

- jobb propagandaeszközök igénybevétele

4. típus: A: a választott-elképzelt pálya megfelelésének indoklásai:
- szereti

B: pályaválasztás optimalizálása:

- intenzívebb elméleti képzést igényel

Mivel a 3. típus igen sok indokláselemet tartalmaz, ezért a későbbiek során ezt összefoglaló kategóriaelnevezéssel használjuk. Az analízisben a 3 (már alkalmazott) csoportosító változót emeltük ki, az elemzés tehát nemek szerint, szakmák szerint és beosztás szerint történt, ahol $\bar{X}$ =átlag, S=szórás.

I. Nemek szerint (1: férfi, 2: nő)

1. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,125	0,178
2: 0,113	0,179
<u>F=1,2329</u>	

2. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,281	0,256
2: 0,307	0,284
<u>F=0,4799311</u>	

3. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,090	0,077
2: 0,127	0,083

$$\underline{F=10,3662064}$$

4. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,226	0,232
2: 0,201	0,265

$$\underline{F=0,497390708}$$

A nemek szerinti analízis 1. típusa szignifikánsan jelzi, hogy a fiuknál az erkölcsi-specifikus jellemzők aránya emelkedettebb (125), mint a leányoknál. A 2. típusban nem szignifikáns ugyan a különbség, de az F érték tendenciálisan azt jelzi, hogy a tanulással, a munkával kapcsolatos válaszok aránya itt a leányoknál magasabb (307).

(Megjegyezzük, hogy a mutatók értékeire itt csak érintőlegesen utalunk, a részletes interpretációt a II. és III. kérdőív együttes összehasonlításával adjuk meg.)

A 3. típus: a választott szakma korábbi elképzelésének való megfelelése az egyén pályaismerete alapján, és az így kialakult véleménye a pályaválasztási rendszer optimalizálásáról - faktorelnevezést kapta. E kategória F értéke szignifikánsan bizonyítja, hogy a leányok (127) magasabb válaszitemet adnak arra vonatkozólag, hogy mi a véleményük a munkájukról, egyben a pályaválasztás optimalizálásánál a propagandaeszközök jobb kihasználását is ők hangsúlyozzák.

A 4. típusban lévők közös vonása, hogy szeretik a munkájukat, a tanulás, a tudás fontosságát hangsúlyozzák, ezzel egybeesően a pályaválasztás optimalizálásánál intenzívebb elmé-

leti képzést igényelnek. Ebben a kategóriában a fiuk adnak több pozitív választ, ami most már előljáróban azt bizonyítja, hogy a leányokat a munkahelyükön csalódás éri, ezért náluk az erkölcsi - specifikus jegyek aránya áttevődik, és a későbbiek folyamán csak a munkával egyoldaluan (mint a tevékenység kényszerű jellege) jelentkezik. Ugy tűnik, a fiuk jobban szeretik a választott pályát (jobban képesek vele azonosulni), mint a leányok. Itt az F érték azonban azt jelzi, hogy ez a különbség nem szignifikáns, csupán tendenciajellegű. (E kérdésre az összehasonlításkor még részletesebben visszatérünk.)

II. Szakmák szerint (1-5-ig terjedő értékek a szakma (iskola) csoportokat jelzik)

1. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,101	0,172
2: 0,333	0,0
3: 0,047	0,116
4: 0,135	0,187
5: 0,119	0,178

$$F=1,5441925$$

3. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,140	0,097
2: 0,187	0,062
3: 0,102	0,069

2. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,416	0,276
2: 0,25	0,25
3: 0,535	0,228
4: 0,203	0,245
5: 0,285	0,247

$$F=7,8958532$$

4. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,138	0,182
2: 0,166	0,166
3: 0,190	0,273

4: 0,104   0,072

4: 0,230   0,249

5: 0,091   0,081

5: 0,242   0,263

F=2,74708586

F=1,20412431

Fenti táblázat értékei mind szignifikáns különbségeket jeleznek. Az 1. típusban (erkölcsi és specifikus személyiségjegyek) a mezőgazdasági szakmunkásképzőt végzettek foglalnak legtöbben állást (333), utána a két ipari (607., 623.) szakmunkásképző volt diákjai következnek. A Kereskedelmi és Egészségügyi Szakiskolát végzettek ezek szerint fenti iskolák volt tanulóihoz képest jelentősen elvesztették a kedvüket a munkától, számukra az ott folyó munkatevékenység jó részt robotjellegűt mutat.

A 2. típusban a munkával, tanulással, valamint a semmitmondó válaszok aránya a kereskedelmi és az egészségügyi szakiskolásoknál a legmagasabb, mintegy ezzel is bizonyítva az előbb hangoztatott munkatevékenységük robotjellegét.

A 3. típus: a választott szakma korábbi elképzelésének való megfelelése az egyén pályaismerete alapján, és az így kialakult véleménye a pályaválasztási rendszer optimalizálásáról - faktor F értéke jelzi, hogy a különbségek az egyes szakma (iskola) típusonként szignifikánsak. Legmagasabb értékkel (187 és 140) a Mezőgazdasági és a Kereskedelmi Szakiskolák volt tanulói válaszoltak arra vonatkozólag, hogy mi a véleményük a munkájukról, egyben a pályaválasztás optimalizálásánál a propagandaeszközök jobb kihasználását hangsúlyozzák.

A 4. típusban legmagasabb a válaszarány a két szakmunkás-képző (607. és 623.) volt diákjainál (230 illetve 242), ami azt jelenti, hogy ők szeretik legjobban, legeggyértelműbben szakmájukat, a többi szakma (iskola) csoport választásai hozzájuk képest igen eltérő arányokat mutat. A pályaválasztás optimalizálására vonatkozólag a 607. és 623. intézetet végzettek legmagasabban az intenzívebb elméleti felkészítés mellett foglaltak állást.

III. Beosztás szerint (1: szakmában dolgozik,
2: máshol dolgozik)

1. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,118	0,179
2: 0,166	0,166

$$F=0,41988763$$

2. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,289	0,271
2: 0,416	0,186

$$F=1,29575429$$

3. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,105	0,082
2: 0,135	0,066

$$F=0,740826159$$

4. típus:

$\bar{X}$	S
1: 0,214	0,248
2: 0,222	0,248

$$F=5,06033222 \text{ e-03} \\ =0,005$$

A beosztás szerinti analízis vizsgálati eredményei csak a 2. típusnál szignifikánsak, a többi típus esetében nem. Ez azt jelenti, hogy a tanulással, a munkával kapcsolatos válaszelemek hangsúlyozása megmarad, de az ezzel kapcsolatos

gondokat azok érzik kevésbé terhesnek, akik a szakmában dolgoznak. Akik nem a korábban választott szakmatevékenység feladatait végzik, azok esetében a korábbi tanulás, a munka elképzelhetően frusztrációt vált ki, így ők e kategória - számukra gondokat okozó - nehézségeit hangsúlyozzák (416). A többi (1., 3., 4) típusnál a beosztás (szakmunkás, vagy nem az) a nevezetes kategóriákban nem mutat eltérő, vagy jelentős szignifikáns különbséget.

7. Továbbtanulási szándék:

A szakmai ismeretek elmélyítése, magasabb szintre emelése közvetlenül hat a termelés színvonalára, egyben ez teszi lehetővé a változó követelményekhez való zökkenőmentes alkalmazkodást is. A 7. kérdésben ezért kérdeztük meg szakmunkásainkat: szándékoznak-e ismereteiket intézményes formában magasabb szintre emelni, vagyis akarnak-e belátható időn belül továbbtanulni? A következő kép alakult ki (először a korábbi, százalékos adatokat közöljük a fiatalok indoklásának itemjeivel):

A: <u>Nem szándékozik továbbtanulni:</u>	74 fő	35,4 %
B: <u>Tovább akar tanulni:</u>		
- nem jelöli, hogy hol	13 fő	6,2 %
- érettségi (gimnázium)	20 fő	9,6 %
- dolgozók esti középisk.	67 fő	32,1 %
- szakmunkásképzőben	11 fő	5,3 %
- technikum	4 fő	1,9 %
- középiskola (KMN)	3 fő	1,4 %

- főiskola, egyetem	10 fő	4,8 %
- katonai pálya	3 fő	1,4 %
C: <u>Nem döntött:</u>	4 fő	1,9 %
	<u>209 fő</u>	<u>100,0 %</u>
	=====	

Fenti táblázat globális összesítése, szintén százalékban:

1: Tovább akar tanulni	131 fő	62,7 %
2: Nem szándékozik	74 fő	35,4 %
3: Nem döntött	4 fő	1,9 %
	<u>209 fő</u>	<u>100,0 %</u>
	=====	

A gépi adatfeldolgozás során kiválogattuk azon fiatalokat, akik továbbtanulási szándékot mutattak (bármely irányba) és ezeket gyakorisági táblázatba foglaltuk, majd az adatokat 4 irányfaktorba soroltuk. Ezek a faktorok a következők:

- 1: Szakmától idegen irányu
- 2: Horizontális irányu (szakmán belül)
- 3: Horizontális irányu (új szakmában)
- 4: Vertikális irányu (közép-, vagy felsőfokban)

A gyakorisági táblázatunk függőleges (1-4) számai a felállított irányfaktorokat, a vízszintes számok (1-5) a már ismert szakma (iskola) típusokat, illetve A=szakmunkás, B=nem szakmunkás kategóriákat jelzik. Ezek alapján:

	<u>1.</u>	<u>2.</u>	<u>3.</u>	<u>4.</u>	<u>5.</u>	<u>A</u>	<u>B</u>
1:	0	0	0	0	3	34	0
2:	0	0	1	0	0	0	1
3:	0	0	0	10	7	17	0
4:	8	2	8	7	14	37	2

Választott szakma szerint $\chi^2=25,4570727$

$$F_1=3 \quad F_2=4$$

Beosztás szerint $\chi^2=20,0539811$

$$F_1=3 \quad F_2=1$$

A táblázat szerint a vertikális jellegű mobilitási szándék a legnagyobb (14), vagyis elsősorban a 623. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet volt diákjai szeretnének továbbtanulni, vagy középiskolában, vagy a felsőoktatásban. (Ebben a szakmunkásképzőben elsősorban műszaki, elektronikai jellegű szakmákat oktatnak.) Jelentős számú kereskedelemben, illetve egészségügyben dolgozó szakmunkás is hasonló továbbtanulási szándékot mutat. Érdekes, hogy a horizontális jellegű továbbtanulás mutatóit legjelentősebb értékben a 607. szakmunkásképzőt végzettek adják, ők sokan (10) új szakmát is szeretnének tanulni. A szakmán belüli továbbtanulási szándék faktorában gyakorlatilag nincs érték, a szakmától idegen irányú (pl. katonai jellegű) mobilitás (3) mutatói is elhanyagolhatóak.

Fentiek alapján kitűnik, hogy a fiatal szakmunkásoknak igen változatos elképzelései vannak a továbbtanulásról. Igen örven-

detes, hogy sokan nem tekintik befejezettnek a tanulást; többre törekszenek személyiségük fejlesztése érdekében.

A vállalatok feladata itt mindenképpen az kell legyen, hogy ezeket a szándékokat elismerjék a fiataloknál, és támogassák őket továbbtanulási terveik végrehajtásában.

8. Munkahelyváltoztatási szándék:

A korábbi vizsgálati eredményeink, megállapításaink tanulságai után konzekvens jellegű annak kiderítése, hogy a rövid ideje dolgozó fiatal szakmunkások meg akarják-e változtatni munkahelyüket, s ha igen, miért. Kérdőívünk 8. pontja arra keres tehát választ, hogy a fiatal belátható időn belül eltávozik-e új munkáltatóhoz, s milyen okokból teszi ezt. Először a globális áttekintő jellegű feldolgozás százalékos (nem gépi) adatait közöljük:

A munkahelyváltoztatás szerint:

1: <u>Nem akar</u>	98 fő	46,9 %
2: <u>Nem tudja</u>	34 fő	16,3 %
3: <u>Igen</u>	77 fő	36,8 %
	<u>209 fő</u>	<u>100,0 %</u>
	=====	

A 3 csoportosító változó szerinti adatfeldolgozás után kiválasztottuk az "Igen"-nel felelők csoportját, és a fiatalok indokait is megvizsgáltuk. Ezek itemenként a következők:

Igen:

1. Más szakmát (munkakört) szeretne	12 fő	15,6 %
2. Lakáshoz jutás lehetősége	1 fő	1,3 %
3. Más terveik vannak	10 fő	12,9 %
4. Messze van a munkahely	7 fő	9,1 %
5. Anyagiak (jobb kereset)	16 fő	20,8 %
6. Elégedetlen munkájával	11 fő	14,3 %
7. Elköltözik	4 fő	5,2 %
8. Családi ok miatt	1 fő	1,3 %
9. Rossz munkaidőbeosztás	7 fő	9,1 %
10. Tovább akar tanulni	1 fő	1,3 %
11. Könnyebb munka igénye	6 fő	7,8 %
12. Rossz munkakörülmények	1 fő	1,3 %
	<u>77 fő</u>	<u>100,0 %</u>
	=====	

A gépi feldolgozással kapott adatok szerint a fenti "indoklási táblázat" gyakorisági megoszlása a következő (vizszintes 1-12-ig: okok, amiért változtatni akar; függőleges 1, 2, 3 a csoportosító változók):

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>6</u>	<u>7</u>	<u>8</u>	<u>9</u>	<u>10</u>	<u>11</u>	<u>12</u>
1:	4	2	11	7	15	8	1	3	4	4	6	7
2:	1	0	7	0	4	5	0	0	1	1	0	1
3:	0	0	0	0	3	0	0	0	0	1	0	0

chi=20,5573004

f=13

A táblázat chi értéke f=13 esetében nem mutat szignifikáns különbséget a pályaelhagyási szándék csoportosító változói (igen,

nem, nem tudja) és az indoklás itemjei között. Mégis érdekes, hogy pl. a legmagasabb érték (15) legjobban az anyagi okokkal korrelál, ugyanigy a 8-as érték az "elégedetlen munkájával" hozható összefüggésbe.

A "nem"-mel felelők sorában a 7-es érték emelkedik ki, maradni szándékozik, de "más terveik vannak". Jelentős még az 5-ös is (marad, de "elégedetlen munkájával"). A "nem tudja" kategória itemértékei gyakorlatilag elhanyagolhatóak.

Érdemes még a választott szakma és beosztás szerinti gyakorisági táblázat szempontjából is megvizsgálni a mutatókat.

Ez a táblázat a következő (a függőleges 1-12 az indoklás itemjei, az 1-5 számok a szakma /iskola/ csoportot jelzik, illetve A=szakmunkás, B=nem szakmunkás):

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>A</u>	<u>B</u>
1:	19	1	4	25	23	68	4
2:	0	0	0	1	1	2	0
3:	2	0	0	2	6	9	1
4:	0	0	1	4	1	6	0
5:	4	0	0	7	6	17	0
6:	1	0	2	3	4	9	1
7:	0	0	0	1	0	1	0
8:	1	0	2	0	0	3	0
9:	2	0	1	1	0	3	1
10:	1	0	1	0	2	4	0
11:	2	0	1	4	0	7	0
12:	1	1	0	3	1	5	1

Választott szakma szerint: $\chi^2=53,2016435$

$$F_1=11 \quad F_2=4$$

Beosztás szerint: $\chi^2=7,30163765$

$$F_1=11 \quad F_2=1$$

A választott szakma szerinti megoszlás értékei közül a legjelentősebb mutatók: 25, 23, 19, mely a "más szakmát (munkakört) szeretne" indoklás itemével korrelál. Ezt legjobban a 607. sz. ipari, a 623. sz. ipari (ők is voltak legtöbben) és a kereskedelmi szakmunkásképző frissen elhelyezkedett szakmunkásai hangsúlyozzák. (Sokan a továbbtanulásnál horizontális irányu - más szakmát jelöltek ott is célként.) Jelentős választás van az "anyagiak" itemében is (7, 6, 4), melyet szintén a fenti intézmények volt tanulói jelöltek indokként. "Könnyebb munkára" szavaz 4 választással szintén a 607. sz. szakmunkásképző populációja.

A beosztás szerinti (A=szakmunkás, B=nem szakmunkás) megoszlás és a pálya (munkahely) elhagyás között nincs szignifikáns különbség, ez ismét azt jelzi, hogy az eltelt egy év nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a beosztás szerinti különbség polarizálódjék. Mindez azonban nem változtat azon a megállapításon, hogy a mért populáció (209 fő) csaknem egyharmad része pregnáns okok miatt potenciális pályaelhagyóvá vált. Ha ugyanis azt tekintjük, hogy ezek a fiatalok éppen csak munkába álltak, s máris távozni akarnak, feltétlenül magas az arány, s ez az objektív okok mellett a pályairányítók felelősségére is utal. A pályakép és az önismeret hiányosságai

miatti munkahelyi inadaptáció egyre jobban manifesztálódó jelensége mellett ugyanis az ottani szociális-anyagi, erkölcsi okok is óriási szerepet játszanak a fiatalok elégedettségi szintjének csökkenésében. A munkahellyel, a munkakörülményekkel kapcsolatos elégedetlenség fejeződik ki az anyagiakkal kapcsolatos, a kedvezőtlen munkaidőbeosztásra hivatkozó, a könnyebb munka igényét felemlítő válaszokban - ezen problémák megoldásának jelentős része a munkáltatóktól is függ. Érdemes tehát sokkal többet foglalkozni vele, és nem csak egyoldaluan megítélni e jelenségeket, ugyanis ha a környezet penetranciái olyan impulzusokat, hatásokat közvetítenek az illető fiatal felé, amelyek személyiségébe "be akarják programozni" tájékozódásának és tulajdon aktivitásának belső pszichikus serkentőit, akkor aligha lesz képes arra, hogy "csak" szorgalmával és munkaszeretetével egyéni önmegvalósítását a pályáján elősegítse.

9. A II. és III. Kérdőívek eredményeinek összehasonlító elemzése

A IV. fejezetünk utolsó részében érdemes röviden az előző két fejezet vizsgálati anyagát együttesen is összehasonlítani, és az empirikus méréseredmények szignifikáns eredményeit korábbi hipotéziseinkkel összevetni. (Itt jegyezzük meg, hogy a III. sz. Kérdőív utolsó (9.) kérdését, a pályaválasztási tanácsadás optimalizálásának lehetőségeit az V. fejezetben tárgyaljuk.)

Összehasonlító-statisztikai elemzésünket kizárólag számítógépes feldolgozással végeztük. Az itt felsorolt adatok tehát igen nagy pontosságértékűek. (Megjegyezzük még, hogy az elemzésben csak a számunkra - a téma központi problémáit érintő - legfontosabb kérdésköröket vetettük össze.)

Az eredmények a következők:

1. Az elméleti pályaismeret összetevőinek alakulása a
II. és III. Kérdőív összehasonlított adatai alapján:

(A függőleges 1-7 értékek a II. sz. Kérdőív által felsorolt pályaismeret itemjei, a vízszintes 1-7 értékek a III. sz. Kérdőív pályaismeretre vonatkozó itemek.)

1.1. chi négyzet próba

	1	2	3	4	5	6	7	stabil	változó	chi
1:	0	2	0	1	0	1	0	0	4	>> 1,21
2:	0	21	4	4	17	7	3	21	35	>> 6,35
3:	0	7	1	1	5	2	1	1	16	>> 2,87
4:	0	3	1	3	0	4	0	3	8	>> 0,09
5:	0	8	1	1	8	4	1	8	15	>> 1,70
6:	0	2	2	2	2	2	0	2	8	>> 0,05
7:	0	13	4	4	11	4	2	2	36	>> 6,90

chi=19,2089

f=12

chi négyzet=19,209

p=0,05

$p \geq 0,1$

A chi négyzet próbánál az előfordulási (tapasztalati és elméleti) gyakoriságokat elemeztük. Ezek szerint az egész minta mind a hét tulajdonságára igaz, hogy a chi érték megváltozott, eltolódott. Két jelentős szignifikáns chi értéket találunk a 2 (erkölcsi=21) és a 7 (specifikus személyiségjegyek=13) kategóriáiban. Ennek oka az lehet, hogy a korábbi (II. sz.) felvételnél azok, akik diffuz jelleggel erkölcsi, vagy specifikus személyiségjegyre utaltak, differenciáltabbá váltak, most már részletesebben más jegyet is beválasztanak.

A chi (19,209) szignifikanciaérték $p=0,05$ valószínűséggel (ha $p \geq 0,1$) igaz.

Tendenciajellegű (de nem szignifikáns) a különbség a szellemi és a specifikus jegyeknél. Ez azt jelenti, hogy a p (hibázási valószínűség) nagyobb, mint 0,1 ($p \geq 0,1$). Tehát aki korábban szellemi jellegű tulajdonságra koncentrált, az később jelentős differenciálódás után az erkölcsi, vagy a fizikai jellegű személyiségjegyeket is fontosnak tartja. (Ezt a III. felvételnél látjuk.)

A relatív gyakoriság megállapításánál az alábbi képletet használtuk:

$$\alpha = \frac{\text{tapasztalati gyakoriság}}{\text{elméleti gyakoriság}} - 1$$

1.2. Relatív gyakoriságok

	1	2	3	4	5	6	7
1:	0	0,41	-1,00	1,48	-1,00	0,65	-1,00
2:	0	0,06	-0,12	-0,29	-0,12	-0,17	0,21
3:	0	0,16	-0,28	-0,41	0,08	-0,22	0,33
4:	0	-0,22	0,11	1,71	-1,00	1,40	-1,00
5:	0	-0,01	-0,46	-0,56	0,28	0,15	-0,01
6:	0	-0,43	1,44	0,98	-0,26	0,32	-1,00
7:	0	-0,02	0,28	0,04	0,07	-0,30	0,19

Ha az elméleti gyakoriság és a tapasztalati gyakoriság megegyezik ($=0$), akkor nincs változás. A szélső érték azt mutatja, hogy az adott cellában a vártnál lényegesen kevesebb érték van ($\alpha = -1$), míg ha $\alpha \gg 1$ (sokkal nagyobb), akkor a vártnál több van. Itt is változást tapasztalunk, ti. aki a II. felvételnél semmitmondó választ adott, az a III. felvételnél már pl. erkölcsi, vagy tanulással, esetleg a munkával kapcsolatos tulajdonságok mellett foglal állást. A II. felvétel 2. (erkölcsi), 3. (szellemi) és a III. felvétel 1. (semmitmondó), 2. (erkölcsi) és 7. (specifikus) jegyeinek cellájában a vártnál sokkal több ($p \gg 0,1$) érték van, így a két felmérés felsorolt itemjei között szignifikáns különbség van.

1.3. Itemek sorrendje a taxonometriai mátrixban

(1 = zárt együttjárás, + = nem túl jelentős együttjárás)

	2	7	6	4	1	5	3
2:	1	1	"	"	"	+	+
7:	1	1	+	"	"	"	"
6:	"	+	1	1	1	"	"
4:	"	"	1	1	1	"	"
1:	"	"	1	1	1	"	"
5:	+	"	"	"	"	1	1
3:	+	"	"	"	"	1	1

Látványosan változik a III. felvétel a II.-hoz képest, de a gyakoribbá váló, együtt változó tulajdonságok köre elkülöníthető. A fontossági sorrend meghatározása után (2, 7, 6, 4, 1, 5, 3) a III. adatfelvétel sorrendje így permutálódott át: 2, 7, 6, 4, 1, 5, 3. Így látványosan három csoport alakult ki, de számunkra az a jelentős, amelyik csoport fontossági sorrendben elől van.

A 2 és 7 (erkölcsi és specifikus) együtt jelennek meg a III. felvételnél, a 6, 4, 1 (munkával kapcsolatos, tanulással kapcsolatos, semmitmondó) szintén. Aki tehát korábban a tanulással, illetve a munkával kapcsolatos válaszelemet adott, nagy valószínűséggel csak "általában" próbálta megválaszolni a kérdést, csak hogy említsen valamit. Ha pedig még ezekre sem tudott válaszolni - semmitmondó választ adott. Korábban úgy véltük, hogy a fizikai és a szellemi jegyek (5, 3) jobban

elkülönülnek, itt azonban látható, hogy mégis fontos kapcsolatok van.

2. A pályaismeret kapcsolata a II. sz. Kérdőív adataival

a: a pályaismeret hiánya	1: fizikai jell. tul.-ságok
b: semmitmondó válaszok	2: erkölcsi jell. szem. jegyek
c: munkakörülményekre ut.	3: specifikus szem. jegyek
d: énes jell. kívánságok	4: tanulással kapcs. válasz
e: szakismeretre vonatkozó	5: munkával kapcs. válasz

2.1. Gyakorisági tábla

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>
a:	0	0	0	0	0
b:	0	1	0	0	1
c:	11	16	15	5	5
d:	1	1	0	0	0
e:	2	11	2	1	0

2.2. Relatív gyakoriságok

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>
a:	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
b:	-1,0	2,98	-1,0	-1,0	18,25
c:	2,49	1,45	2,91	2,7	2,70
d:	7,25	2,98	-1,0	-1,0	-1,0
e:	1,06	4,47	0,69	1,4	-1,0

A relatív gyakoriság táblázata az itteni együttjárást tükrözi, tehát míg az előzőekben az erkölcsi, szellemi és a specifikus jegyek (2, 3, 7) mozdultak el pozitív irányban, úgy most a specifikus jegyek, a tanulással és a munkával kapcsolatos (3, 4, 5) válaszoknál több az együttjárás. Ez azt jelenti, hogy a munkába állással, a személyiség integrálódásával együttjáró differenciáció az egyén újabb személyiségjegyeket ismer el, tart fontosnak. (Az erkölcsi tulajdonság is a személyiség egyik változója.) Ezt jelzi a taxonometriánk is:

2.3. Taxonometria (az itemek sorrendjével)

	<u>3</u>	<u>5</u>	<u>4</u>	<u>2</u>	<u>1</u>
3:	1	1	1	+	"
5:	1	1	1	"	"
4:	1	1	1	"	"
2:	+	"	"	1	"
1:	"	"	"	"	1

A szellemi és fizikai jellegű tulajdonságok (3, 5) a II. Kérdőívénél csak a specifikus (7) jellegű személyiségjegyekkel vannak kapcsolatban, ami ismét tulajdonság, személyiségjegy-differenciálódásra vezethető vissza, nevezetesen arra a potenciális személyiségállapatra, ami szellemi és fizikai készenlétet, a választott pályára való alkalmasságot fejez ki.

3. A pályaismeret egyéb kapcsolatai

- I.   1: gyakorlat
              2: könnyű munka
              3: rossz munkaidő
              4: fizikai tulajdonság
              5: rossz beosztás
              6: könnyebb munka igénye
              7: rossz körülmények
- II.   ☐ 8: szereti a munkáját
              9: erre számított
              10: jó munkatársak
              11: maszekolhat
              12: felelősséget vállalja
              13: erkölcsi tulajdonságok
              14: specifikus személyiségjegyek
              15: anyagiak
              16: elégedetlenség
              17: jobb propagandát szeretne
- III.   18: továbbtanul
              ☐ 19: tanulással kapcsolatos válaszok
              20: munkával kapcsolatos válaszok
              21: más szakmát tanulna
              22: mást tervezett
              ☐ 23: intenzívebb elméleti felvilágosítás
              24: gyakorlatot megismerte

25: az elmélet fontosabb

26: a gyakorlat fontosabb

27: mindkettő szeretettette meg

28: egyik sem

a: munkakörülményekre utaló válaszok

b: énes jellegű kívánságok

c: szakismeretre vonatkozó válaszok

3.1. Gyakorisági tábla

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>6</u>	<u>7</u>	<u>8</u>	<u>9</u>	<u>10</u>	<u>11</u>
a:	3	4	2	<u>19</u>	2	0	2	5	10	0	0
b:	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0
c:	1	0	0	<u>8</u>	1	0	1	0	2	0	0

	<u>12</u>	<u>13</u>	<u>14</u>	<u>15</u>	<u>16</u>	<u>17</u>	<u>18</u>	<u>19</u>	<u>20</u>	<u>21</u>	<u>22</u>
a:	0	<u>21</u>	4	2	5	21	0	8	<u>12</u>	3	4
b:	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0
c:	0	<u>8</u>	0	0	1	8	1	1	4	0	1

	<u>23</u>	<u>24</u>	<u>25</u>	<u>26</u>	<u>27</u>	<u>28</u>
a:	<u>14</u>	<u>16</u>	0	5	0	0
b:	2	2	0	1	0	0
c:	2	<u>8</u>	0	0	0	0

Az I.-II.-III.-mal jelölt kategóriák az általunk súlyozott pályatulajdonságok és a fiatalok indoklásitemjeinek együttjárási blokkjai. Azt fejezi ki, hogy mely pályatulajdonság mivel jár együtt. Erről korábban a "Pályaismeret" (6.) feje-

zetnél is részletes elemzés készült. Az itteni gyakorisági tábla jelzi, hogy a gyakorlati pályaismeret munkakörülmé-
nyeire (a) utaló jegyek legnagyobb értékben a fent jelölt tulajdonságokkal (fizikai, erkölcsi, munkával kapcsolatos stb.) járnak együtt. Az énes jellegű kívánságok (b) blokk-
jában az értékek nem kiemelkedők, míg a "c" kategóriában a szakismeretre vonatkozó válaszok a fizikai és erkölcsi jel-
legű tulajdonságokkal, a gyakorlat jobb megismerésével jár-
nak együtt.

3.2. Relativ megoszlás

	1	2	3	4	5	6	7	8
a:	1,0	1,7	1,7	0,8	0,8	0	0,8	1,3
b:	-1,0	-1,0	-1,0	0,6	-1,0	0	-1,0	6,5
c:	1,3	-1,0	-1,0	1,7	2,1	0	2,1	-1,0
	9	10	11	12	13	14	15	16
a:	1,3	0	0	0	0,8	1,7	1,7	1,3
b:	-1,0	0	0	0	1,9	-1,0	-1,0	-1,0
c:	0,5	0	0	0	1,4	-1,0	-1,0	0,5
	17	18	19	20	21	22	23	24
a:	1,0	-1,0	1,2	1,0	1,7	1,2	1,1	0,7
b:	-1,0	-1,0	3,5	-1,0	-1,0	-1,0	4,0	2,4
c:	1,6	8,5	0	1,3	-1,0	0,9	0	1,9
	25	26	27	28				
a:	0	1,3	0	0				
b:	0	6,5	0	0				
c:	0	-1,0	0	0				

A mátrixban két óriási blokk alakult ki látványosan, amelyek közül a 24 (gyakorlat megismerése), a 9 (erre számítottam) és a 14 (specifikus személyiségjegyek) a magas számú együttjárások mellett találhatók, így tulajdonképpen ezek a válaszitemek sem függetlenek a többitől, mert velük jelentős számú gyenge (+) kapcsolat is együttjár. Tekintettel az óriási értékmennyiségre, a nagyobbik blokk nem differenciálható teljesen, így meglehetősen nehéz megítélni, mely item milyen kategóriához kapcsolódik. (Ez tehát tendenciajellegű.) A kisebb blokk mutatói viszont (26, 8, 19, 23) teljesen egyértelműen a "b" kategóriával (énes jellegű kívánságok) járnak együtt, így akik a pályaismeret kategóriánál énes jellegű itemet jelöltek meg, azok később is fenti tulajdonságokat (26, 8, 19, 23) tartják fontosnak.

Konkluzióként szerepelhet tehát, hogy ezen kategórián belüli szakmunkások valószínűen szeretni fogják a választott pályát, még mindig tanulni szeretnének, és az intenzívebb elméleti képzés fontosságát is ők jelölik elsősorban. Központi jellegű megállapítás, hogy ezek a fiatalok lényegében a szakmájuk elsajátításához szükséges elméleti és gyakorlati képzés egységét hangsúlyozzák, ami a fejlett én-képpel, önismerettel, valamint optimális pályaképpel rendelkező korszerű, integrált személyiség elengedhetetlen feltétele a pályán maradás, pályaszeretet aspektusából.

4. Önismeret

E kérdéskör vizsgálatánál az átlagot, a szórást mindkét kérdő-

iv adatai esetében külön meghatároztuk és elvégeztük a számítások d-próbáját is.

(n=elemszám, $\bar{X}$ =átlag, S=szórás)

Válaszitemek:

érdeklődés

fizikai jellegű válasz

énes jellegű válasz

semmitmondó válasz

önismeret hiánya

<u>önmagáról</u>			<u>mások róla</u>			<u>d-próba</u>
n	$\bar{X}$	S	n	$\bar{X}$	S	
21	3,23	0,62	21	3,19	0,67	0,015
20	3,45	0,68	20	3,3	0,65	0,049
20	3,6	0,59	20	3,55	0,75	0,016
3	3,66	0,57	3	3,33	0,57	<u>0,333</u>
						$p \geq 0,1$

A számítások azt mutatják, hogy itemenként gyakorlati különbség nincs az "önmagáról", illetve "mások róla" kategóriában. A d-próba egy értékénél találunk csak némi különbséget (0,333), ez azonban csak tendenciajellegű, ami azt jelzi, hogy akik a II. sz. Kérdőívben "semmitmondó" jellegű (pregnans önismertet nem igazoló) választ adtak, azok tendenciában - akkor - magasabbra értékelték önmagukat, mint mások őket.

4.1. Varianciaanalízis:

	Q	f	S
1:	2,20081849	3	0,733606164
	24,2261901	60	0,403769835

F érték=1,81689195 ($F_0=4,73$)

	Q	f	S
2:	1,38273835	3	0,460912784
	29,0547614	60	0,484246024

F érték=0,95181532 ($F_0=4,37$)

Fenti számítások választ keresnek arra, hogy a III. Kérdőívben van-e különbség az én-kép auto-, illetve heterosztereotip összetevőjében, vagyis abban, hogy a fiatalok önmagukról és mások róluk milyen képet alkottak. Az értékek azt mutatják, hogy a szakmunkások önmagukról alkotott véleményében van egy tendenciaszerű, nem szignifikáns (mert az F_0 értéket nem haladja meg) különbség, ez azonban nem túl jelentős. Az átlagok között mégis kiemelkednek a semmitmondó válaszok (3,66) és az érdeklődés (mint az önmegvalósítás motivuma) itemértékei. Érdekessé válik, hogy aki az érdeklődést emelte ki, mint önmegvalósítási tendenciát, az tulajdonképpen alacsonyabbra tette a saját önértékelését, mint azok, akik a semmitmondó, közhelyszerű feleleteket adták. (Ez utóbbiak később is magasabban értékelik önmagukat.)

Fenti jelenséget hisztogramon is ábrázoltuk:

4.3. Az önismeret és az én-kép polaritása:

önismerete van / önismerete nincs					
	n	$\bar{X}$	n	$\bar{X}$	S
átlag/szórás:	57	0,01	5	0,00232	0,12
t próba:	t=0,355		f=60		($t_0=1,98$)

A III. Kérdőívben az önismereti válaszkategóriák (5 kategória) mellett un. szubjektív kódot is bevezettünk (van önismerete, illetve nincs önismerete) a kérdés egyértelműbb leképezhetősége miatt. A szubjektív kód igazságértéke az én-kép polaritásával függ össze, vagyis azzal, hogy a kérdezett személyek pozitív, vagy negatív polaritású én-képpel rendelkeznek-e. Fenti mérések szerint az én-kép gyakorlatilag egyik felvételnél sem mutat poláris jelleget, ezt a korábbi adatok is megerősítették. Általános érvényű megállapítás azonban, hogy a kérdezett személyek jelentős része kis értékkel mégis pozitívabban látják magukat, mint mások őket.

A III. felvételnél akinek "van önismerete", az szintén magasabbra értékeli magát, mint az, akinek a II. felvételnél bebizonyosodott, hogy "nincs önismerete". Ilyen módon azt állapíthatjuk meg, hogy aki már a II. felvételnél eleve relevánsabb fogalmakat alkotott önmagáról, az a többiekhez képest saját helyét is reálisabban látja, az én-képe is pozitívabb, fejlettebb, tehát érettebb személyiség.

A polaritás sémája hasonló a korábbihoz, tehát:

$$\text{polaritás} = \frac{\text{önmagáról} - \text{mások róla}}{\text{önmagáról} + \text{mások róla}}$$

A t próba a két átlag kapcsolatát viszonyítja, ahol $t=0,355$, ezt összevetve: $t_0=1,98$, így a különbség nem szignifikáns, de számunkra általános érvényű megállapítás; hogy az a személyiség, aki eddig is viszonylagos kiforrottságot mutatott, a jövőben is hasonlóképpen, fejlettebb értékrenddel ítéli meg énjét, munkáját a saját maga és a mások által kialakított kép tükrében egyaránt.

V. A VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

Utolsó fejezetünk témájaként alapjában két kérdéskör tárgyalását szeretnénk kiemelni:

- 1) Az én-kép és a pályakép összefüggéseit, egymásra hatásának jelentősége a szakmunkásképzésben.
- 2) Fentiek alapján a pályaválasztást elősegíteni hivatott rendszer optimalizálásának lehetőségei, hatékonyabbá tételére vonatkozó ajánlások.

1) Az én-kép és a pályakép összefüggéseinek, egymásra hatásának jelentősége a szakmunkásképzésben

Összefoglalásunk első részében mindenekelőtt megállapítjuk a következőket:

Eddigi kutatásaink vizsgálatai elsősorban az un. reaktív jellegű én-képre vonatkoztak, vagyis a vizsgálatok jórészt az én-képnek azt a dimenzióját érintették, amelyet általában önértékelésnek, vagy önbecsülésnek nevezünk; a kérdezett személyeknek az általunk megadott dimenzióba kellett "belehelyezkedniük". A kérdezett személyek tehát csak egyszerűen az általunk választott és megjelölt dimenzióra reagáltak, így további információt nem nyerünk arról, hogy ez a dimenzió mennyire kiemelkedő az egyén én-képében (spontán módon, vagyis az

egyén mennyire vonatkoztatja önmagára ezeket a vonásokat). A további én-képvizsgálatra, az un. spontán én-kép ("Beszélj önmagadról!") feltárására korlátozott lehetőségeink miatt nem kerülhetett sor.

Az általunk felmért önértékelés igen lényeges eleme az én-képnek, de távolról sem a teljességét jelenti. Adataink is azt bizonyítják, hogy a feltett kérdésekre a fiatalok az én-képvizsgálatra vonatkozóan igen heterogén válaszokat adtak (fizikai jellegű, intellektuális, morális, érzelmi stb.), tehát az én-képvizsgálat teljességét feltáró vizsgálatokat még sokkal bővebben kellene folytatnunk ahhoz, hogy a kérdezettek személyiségét alaposabban elemezhessük. Mi vizsgálatunkban a különbözőségi posztulátum olyan elemére összpontosítottunk, amely azt tárja fel, hogy egy adott dimenzió egy ember én-képében valószínűleg olyan mértékben lesz kiemelkedő, amilyen mértékben az illetőnek a kérdéses dimenzióba eső tulajdonsága különleges. (Vagyis ebben a dimenzióban különbözik azoknak a tulajdonságaitól, akik szintén ebbe a vonatkoztatási csoportba tartoznak.)

Fenti alapvetés után érthetővé válik, miért vizsgáltuk fiataljaink én-képét a pályakép aspektusából. Számunkra lényeges és meghatározó, hogy a pályát választott és a jelenleg is ott tevékenykedő szakmunkás önismerete, önértékelése hogyan hat további pályaképére, illetve kialakult pályaképe hogyan határozza meg további személyiségfejlődését a társadalmi termelés folyamatában, determinálva ezáltal a fiatal szociális - társadalmi értéktudatát is, valamint az egyéni és társadalmi

perspektívák egyes összefüggéseit, melyek természetesen rétegtől és a nemek közti sajátosságoktól eltérést mutathatnak.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szakmunkás - segédmunkás - betanított munkás, azaz az egyszerűbb, rövidebb képzési idő alatt elsajátítható pályák képviselőinél, családjainál a tanulás, a szellemi "erőfőlényre" törekvés nem tekinthető a hétköznapi tapasztalatok és élmények állandó, szerves elemének, valamint ezek a pályák nem is igen követelnek nagyobb szellemi erőfeszítéseket. De korunk, modern, jól képzett szakmunkásmodellje szakmai teljesítményszintjének, az egyéni pályamegvalósításnak elengedhetetlen feltétele a reális pályakép és kellő önismeret, éppen a feladathelyzetekben való helytállás, a munkatevékenységgel való harmonikus kapcsolat miatt. A belső kontrollal rendelkező fiatalok teljesítménymotivációja szilárdabb, konstruktívabbak, az akadályokat is jobban leküzdik. A külső kontroll által jellemezhetőek (bizonytalanok, hiányos önértékelésűek) inkább affektív beállítottságúak, általában a külső körülményeknek jobban kiszolgáltatottak, így azokat a helyzeteket jobban keresik, ahol nem tőlük függ a sok kudarc, vagy legalábbis azzal vigasztalhatják (racionalizálhatják) magukat.

A megfelelő önértékelés nélküli fiatalok sokszor elégedetlenek, mivel képességeiket hibásan megítélve (vagy túlértékelve) számukra inadekvát feladatokat vállalnak, s mert ezeknek megfelelni nem tudnak - nem tanultak kitartást, erőfeszítést -

gyakran "felfelé" igyekeznek menekülni, saját gyengeségeiket, hibáikat másokra, a nem megfelelő körülményekre hárítják.

Havinghurst (1967) szerint az önállóságnak három fokozata van:

- 1) Magas (énideálja magában foglal egy vonzó felnőttet)
- 2) Közepes (énideálja egy vonzó felnőtt irreális képéhez kötődik)
- 3) Alacsony (énideálja csak a szülőre korlátozódik)

Fentiek közül legoptimálisabb az 1) típust magában foglalóak csoportja, ők a legönállóbbak, legkonstruktívabbak, legbátrabbak. A másik két típus meglehetősen irányításra szorul. Ilyen aspektusból szemlélve vizsgálataink eredményét, ismét megállapíthatjuk (vö. 5. ponttal), hogy az önismeret kérdésköre a fiatalok én-képének fejlettségi szintje számunkra elsősorban a pályán maradás, pályaidentifikáció szempontjából a leglényegesebb. A felmérés eredményei megerősítik azt a sajnálatos tényt, hogy a pályán maradás realizációja elsősorban a bizonytalan egyéneknél a legkétségesebb, hiszen polarizáltságukban ezek a fiatalok tulajdonképpen negatív én-képpel, következésképpen meglehetősen alacsony önállósági fokkal rendelkeznek. Hogy a jövőben esetleg mégis pályán maradnak, az viszont egyértelműen a korábban is kihangsúlyozott környezeti megtartó erőnek lesz tulajdonítható, nem pedig kialakult, jól működő értékorientációjuknak, meggyőződésüknek.

Hasonló a kép a pályaelhagyás szemszögéből tekintett pályaképvizsgálatnál is (vö. 8. ponttal). A több szempontból elvégzett vizsgálat itt is bizonyítja, hogy a fiatalok nagy részénél meglehetősen dezintegrált, illetve egyoldalú, hiányos pályakép mutatható ki, aminek a következménye szintén az, hogy a mért populáció egyharmad részénél potenciális pályaelhagyási szándék mutatkozik, ami nagyon nagy arány. Figyelembe vettük természetesen a munkahelyeken adott objektív jellegű problémákat is, de meggyőződésünk, hogy a szélesebb körben és kellő időben végzett pályaaorientáció, pályaelőkészítés ezen akadályok jelentős részét is áthidalná, vagy a fiatalok értéktudatát reálisabbá tenné.

Érdemes szót ejteni a nemek megoszlása szerinti pályaidentifikációról is, hiszen kutatásunk eredményei részben ezt is tárgyalták (vö. 6. ponttal). A III. Kérdőív adatai azt bizonyítják, hogy a pályaismeret válaszstrukturája a leányoknál és fiuknál a II. sz. Kérdőív adatfelvétele óta változott, átrendeződött.

A pályakép idealisztikus jellegének utóhatása pregnánsan kimutatható a leányok esetében. Tendenciaszerűen a legmarkánsabb szerepjellegű szakmákat (ápolónő, eladó, kertész stb.) jórészt ők választották, de a pályamegjelölés, pályára kerülés szakaszában az idealisztikus jegyeket (erkölcsi, énes, specifikus) jelölték elsősorban, később a III. Kérdőív felvételénél, a pályabeilleszkedés szakaszában ezek a jegyek konkretizálódtak, a munkával kapcsolatos válaszitemekre - ezzel egyfajta

csalódottságot -, esetenként rezignanciát tükrözve. A fiuknál ez tendenciájában éppen ellenkezőleg történt, ők a pályabeilleszkedés szakaszában emelték ki a munka erkölcsi, specifikus stb. jellegét, míg korábban jórészt csak a fizikai összetevőkre koncentráltak.

Fenti jelenséget indokolja egy korábbi vizsgálat (Horváth - Ranschburg, 1980), mely alkalommal gimnazista osztályokat kísérték végig az érettségiig. A tanulók egymásról adott jellemzéseik azt bizonyították, hogy az érettségi felé közeledve a leányok karrierattitűdjé (szakmai siker utáni vágya) erősen megemelkedett, ugyanakkor a szükséges adottságok dimenzióján ugyanolyan alacsonyra értékelték magukat, mint régebben. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a leányok értéktudata és felkészültsége nem feltétlenül párhuzamos az előttük megnyíló - és általuk elfogadott - lehetőségekkel. Természetesen az a tény, hogy bizonyos képességek, tulajdonságok megszerzéséhez a fiúk és a leányok nem egyforma alapokról indulnak, korántsem jelenti azt, hogy a tanulásnak, a jól szervezett pályaelőkészítésnek nincs beláthatatlanul fontos szerepe a nemre jellemző magatartásformák kialakításában, ilyen módon elkerülve az esetleges későbbi frusztrációt és kudarckokat is. Mivel az egyén személyiségvonásait jórészt a primer és szekunder környezet alakítja, érdemes tehát az én-képet, a pályaképet, illetve a pályakép én-képre (egyéni viselkedésre és beállítódásra) való visszahatásának szociálpszichológiai tényezőiről is említést tenni, ezzel is utalni longitudinális vizsgálatunk háttérelemeire.

A társas kapcsolatok során az iskolai életben zajló szocializáció rengeteg és sokszínű ingert biztosít a tanuló számára. E kapcsolatok révén új magatartásmodellek jelennek meg, melyek hatással vannak a személyiségre, annak viselkedését befolyásolják, önbizalmát, önérzetét, én-képét meghatározhatják. Erkölcsi, érzelmi, célrendszerbeli értékei a környezet hatására adekvátan fejlődnek, s megfelelő irányu orientációt eredményeznek. Így érkezik el az az időszak, amikor a fejlődő személyiség - eddig felhalmozott értékei alapján - egyéni pályaelképzelését megjelöli, erkölcsileg - társadalmilag kialakult felelősségtudata alapján.

A II. fejezetben lévő "Ki segített a pályaválasztásodban?" kérdés összegezési táblázata alapján kialakított rangsor szerint megfigyelhető, hogy elsődleges hatása a családnak van a személyiségre. (Apa, anya - ez persze nemenként is eltérő lehet!) Ez a környezet az, ahol az egyén a legtöbb indítást kapja, itt alapozódik meg a tartós én-képe, önbecsülése. Innen szerzi adottságait is, hiszen a jelen genetikai kutatások fényében látnunk kell, hogy az ember, mint biológiai lény, születésekor bizonyos hajlamokat hoz magával. S igaz, hogy a biológiailag öröklődő tulajdonságok nem határozzák meg a pszichológiai képességeket, csupán e képesség kialakításának képességeit (Leontyev, 1964). De kiterjedt kutatások bizonyítják (pl. szociálpszichológia), hogy az emberi személyiség fokról fokra nő bele adott társadalmi környezetébe, s

ily módon a mikro- és makrokörnyezet a képességek kialakításában rendkívül jelentős szerepet kap. Minél ingerszegényebb a családi környezet, annál nagyobb a valószínűsége, hogy az ott nevelkedő gyermek személyisége károsodik, értelmi képességei alacsonyabb szintűek maradnak. Így az élettervek realizálódási aránya igen nagy mértékben függ a szülők értelmi, képzettségi szintjétől is. Ők maguk is jelentős mértékben mintái a gyermeknek mindennapi munkatevékenységükkel, pályaismereteikkel, így közvetve a gyermekét is meghatározzák. Ugyanigy szabályozhatják a tanulóban az érdeklődés intenzitását is. Ezt jelzi, hogy a tanulók pályaelképzelései - a táblázat szerint - jórészt a szülők hatásán alapszanak, s csak ezután van elképzelésformáló szerepe az iskolának, valamint a környezetben lévő egyéb személyeknek. De tulajdonképpen bármely tényezőt tekintjük is, két esztendő felmérési anyaga azt bizonyítja, hogy egyik környezeti bázis sem alakította kellő mértékben a tanulók pályaismereteit. Ez utóbbiak igen hiányosak, primitívek. Néhány rendkívül egyszerű, elméleti pályaismeretre vonatkozó ismerv, szinte értékelhetetlenül általánosított munkakörülményre (néhol munkafeladatra is) utaló vonás, sok esetben érthetetlen, zavaros, ellentmondó válasz - ez jellemzi a jelenlegi szakmunkástanuló pályaképét. Igen szegényes gondolkodás, sekélyes képzelet, felszínes pályaismeret és szerény önismereti kép az a szellemi tőke, amivel sok 14 éves tanuló elindul a pályára állítódás útján - sokszor nem is értékbelátáson alapuló meggyőződéssel. Sajnos, ennek elsősorban nem öröklődéstani okai vannak, hanem

környezeti, társadalmi eredetűek. A családi és iskolai nevelés kimutatható hiányossága nemcsak a helyes pályakép kialakulását nem segíti elvárható szinten, hanem az egyes környezeti impulzusok rányomják bélyegüket a tanulók személyiségére is, így olyan értékrendi torzulások figyelhetők meg, amelyek a jövőben káros következményhez vezethetnek. A családi individualizmus, az anyagi szemlélet, az értékorientáció deformálódása nagyon károsan hat a serdülő világnézetére, s rajta keresztül viselkedésére is.

Ismert tény, hogy a társadalmi-termelési viszonyok alakítják az egyéni tudatot, olyan pszichikus hatások közvetítésével, melyek főleg az értékrendi orientációt is meghatározzák. A vizsgált pályakép személyiségalkító hatása a pályabeilleszkedés kezdeti szakaszától aktívan érvényesíti hatását, meghatározza, befolyásolja szakmunkásfiataljaink munkahelyi beállítódását, viselkedését, én-képét is. Érdemes tehát azt is megvizsgálni, hogy a munkahelyi környezet hatására formálódó pályakép a személyiség én-képében, értékrendjében milyen determinánsokat hoz létre, sokszor döntően meghatározva a személyiség önmagához, másokhoz és munkához való viszonyát.

A IV. fejezet 4. pontjában történt "Általános munkahelyi légkör" beható vizsgálatait azt bizonyították, hogy a fiatalok egyértelműen a munka emberi tényezőit (munkatársi viszonyt, dolgozókkal való bánásmódot stb.) tartják fontosnak, mert ezek azok a faktorok, amelyek a személyiség viszonyulásait, atti-

tüdjeit döntő módon meghatározzák. D. Legge (1982) szerint az én-képet három kritériumban éljük át:

- 1) hatótényezőként (én csinálom)
- 2) folyamatként (mult + jövőazonosság)
- 3) más emberek viszonyában

Fenti összetevők alapján a kialakult tanulói, vagy munkahelyi referenciacsoportok hatása is megerősítheti (de gyengítheti, vagy torzíthatja is) a társadalmi tevékenység értékeit (pl. felelősség), s közben élményszerűen kialakulhatnak a serdülőkben azok a társadalmi motívumok manifeszt tudattényezői, amelyek az egyén pályarealizációját, vagy pályaelhagyását megerősítik, illetve kialakítják. (Természetesen az énvonatkozású ítéletek hibás, felületes volta miatt is torz attitűdök keletkezhetnek.) A munkahely kötött légköre, a fiatal elképzeléseinek korlátozottsága, a korábbi alapszocializáció hiányossága miatt általános szerepdiffúzió is létrejöhethet, ami a személyiség intoleranciája, inflexibilitása, alkalmazkodó képességének hiánya miatt pályaelhagyást eredményezhet. Érdeemes megvizsgálni, hogy a korábbi ideális pályakép (Idealbild) és a reális pályakép (Realbild) viszonylatában a munkahelyi légkör determinitása milyen hatást fejt ki a személyiség én-képére és viselkedésére.

Ha a munkahelyi élettevékenység kisebb, vagy nagyobb mértékben kizárja az alapszükséglet kielégülésének lehetőségét, akkor az alapszükséglet más módon válik hatékonnyá. Az ember le-

mond a szükséglet tárgyáról, ismételt akadályoztatás esetén pedig kialszik a reflexszerű kapcsolat a megszokott tárgyi ingerkomplexum és a tárgy (vagy cél) megszerzésére irányuló viselkedés között. (Bár lehet, hogy a tárgy - cél - vonzó jellege abszolút értelemben megmarad.) Ha hiányzik az új cél kitűzéséhez szükséges konkrét motiváció, akkor a célkitűző tevékenységet öncélú értéktagadás helyettesítheti, amely a tárgyrombolás eszmei mozzanataként szerez fiktív kielégülést. Késztetés jelentkezik az eredeti partikularitástól való elszakadásra, másik partikularitással való felcserélésre, vagy a partikularitáson belül betöltött individuális státusz megváltoztatására.

Természetesen ezeknek belső konfliktusokként való átélése és autonóm megoldása végbemehet a személyiség károsodása nélkül, sőt kathartikus gazdagodással is (asszimilativ, independens személyiség). De ha a társadalom kényszerként rögzíti az individumhoz viszonyait, rosszabb esetben létrejöhet a munkahelyi elidegenedés, vagy negatív identitás jelensége is, melyet a személyiségben fixált tartós depriváció, frusztráció okozhat. Ezért kell az egyént az előzetes szocializáció folyamán minél változóképesebbé tenni, hogy viselkedését, reakcióit a környezethez adaptálni tudja, vagy szükség esetén zökkenőmentes pályakorrekciót legyen képes végrehajtani.

Lewin (1964) munkájában a következő, erre vonatkozó képletet említi:

$t(S^c)$, feltéve, ha $t(S^c) > 0$, ahol:

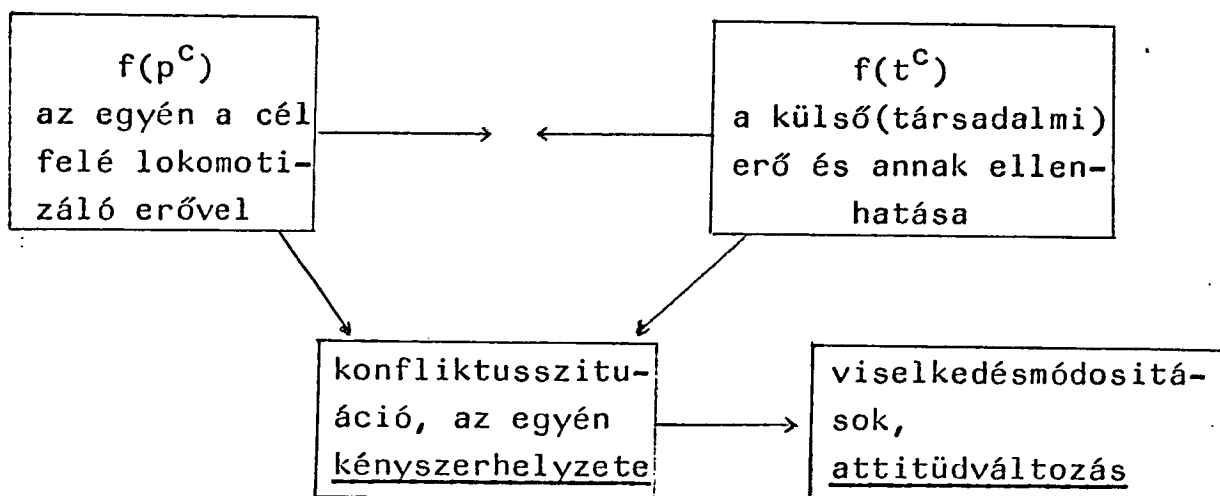
c = szükséglet

t = szándék (tenzió)

S^c = a személyiség egy meghatározott rendszere

A $t(S^c)$ tenzió csak akkor gyengül, ha a c célt elérték, vagy külső (társadalmi) kényszerből nem teljesülhet, ilyen esetben a c cél felé ható lokomóciót kiváltó $f(p^c)$ személyiségből fakadó adekvát erő nem csak a lokomóciót, hanem az ilyen típusu aktivitásra készítő gondolkodást, elgondolást is gyengíti, illetve meg is szüntetheti, így a személyiségben attitűdváltozás megy végbe.

Ennek oksági modelljét az alábbi sémával ábrázoltuk:

Megjegyezzük, hogy ha a depriváció, frusztráció nem fojtja el, illetve nem redukálja le teljes mértékben a személyiség aktivációs nivóját, az ujjafelvételi szándék ismét jelentkezhethet. Ez pedig általában a kiegyensúlyozott, harmonikus,

fejlett önismerettel rendelkező egyéneknél sokkal gyakoribb. Látjuk tehát, hogy a munkahelyi hatások függvényében alakuló pályakép, pályatapasztalatok az egyén viselkedését, értékrendjét hogyan határozhatják meg, s ez tükröződik felmérésünk eredményeiben is. De a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1985-ben végzett vizsgálatai is azt mutatják, hogy a fiatalok alkalmazkodóképessége, mobilitási hajlandósága nem kielégítő, ha elégedetlenek munkájukkal, könnyen megválnak munkahelyüktől. Egyes csoportjaik sokszor nem is követik a társadalmi normákat, és így nem "teszik személyiségüket vonzóvá" munkáltatóik előtt. A fiatalok elképzelései és lehetőségei közötti szakadék (ami nem egyesekre, hanem rétegekre igaz) sokakat elkedvetlenít, gyengíti a motivációt a tanulásban, a munkában, az önfejlesztésben. Általános tapasztalat, hogy az oktatási rendszer, pontosabban egyes iskolatípusok nem készítik fel a tanulókat a munkavállalásra. A csak elméleti képzést nyújtó iskolatípusokból kikerülő pályakezdők önismerete igen felszínes, egyéb - a munkában hasznosítható ismereteket is alig szereznek. Ezért igen fontos követelmény, hogy az oktatás kerüljön közelebb az élethez, és a gyakorlati, szakmával kapcsolatos kérdések oktatása kapjon helyet az oktatás minden szintjén, minden iskolatípusban, ugyanilyen fontos feladat a kellő önismeret tudatos (és nem spontán!) fejlesztése a pályaválasztás, pályarérettség szempontjából, mert a hiányos önismeretű, fejletlen, labilis én-képpel, felszínes pályaképpel rendelkező fiatalok további életútja rendkívül bonyolulttá és ellentmondásossá válik a későbbi évek folyamán.

2. A pályaválasztási tanácsadás eredményesebbé tételének lehetőségei:

Érdemes végezetül azzal is foglalkozni, hogyan látják a fiatal szakmunkások, miként lehetne eredményesebbé, hatékonyabbá tenni a pályaaorientációs folyamat origóját, a pályaválasztási tanácsadást. (III. Kérdőív 9. pontja)

A kérdésre direkt válaszlehetőség volt adott, így ebben az esetben is válaszelemeket csoportosítottunk. A korábbi százalékos (nem gépi) adatfeldolgozás eredményei a következők:

1. <u>Intenzivebb elméleti pályaaorientáció:</u> (jobb önismeretre nevelés, jobb tanár- rők, több és alaposabb szakmaismerte- tés, alkalmasságvizsga, korábban kez- dődjék ez a folyamat, ne 8. osztály- ban)	67 fő	32,1 %
2. <u>A propagandaeszközök jobb kihasználása:</u> (intenzivebb tanácsadás-iskolalátoga- tás, szakmaismertető kiadványok, több előadás, jobb tájékoztatás, filmek, értékesebb és több propagandaanyag)	54 fő	25,8 %
3. <u>A szakma gyakorlatának jobb megismerése:</u> (a szakma rossz oldalainak bemutatása, előzetes nyári gyakorlatok, több üzem- látogatás, korszerű tanműhelyek)	45 fő	21,5 %
4. <u>A kiválasztás, az oktatás körülményei- nek korszerűbbé tétele</u> (bizzák a tanulókra, mik akarnak len- ni, több ösztöndíj, adjon a szakmun- káképző érettségit, a tanulmányi átlag is számítson)	38 fő	18,2 %

5. A pályaválasztási tanácsadás megfelelő: 5 fő 2,4 %
(ennél többet nem lehet tenni)

209 fő 100,0 %
=====

A korábbi statisztikai feldolgozásnál a pályaismeret (6.) kérdéskörének elbírálásánál erről a témáról már komplex módon szó volt. Külön is érdemes azonban ismertetni a pályaválasztás optimalizálásának (fiatalok szerinti) gyakorisági táblázatát (függőleges számok 1-5-ig a válaszcsoportok, a vízszintes 1-5-ig a már ismert szakma (iskola) csoportok, illetve A=szakmunkás, B=nem szakmunkás):

A pályaválasztás optimalizálásának gyakorisága:

	1	2	3	4	5	A	B
1:	11	1	4	33	39	86	2
2:	12	0	8	25	11	54	2
3:	12	1	2	15	11	39	2
4:	2	0	0	8	10	19	1
5:	0	0	0	5	1	6	0

Választott szakma szerint: $\chi^2=27,9389173$ $F_1=4$ $F_2=4$

Beosztás szerint: $\chi^2=1,00442258$ $F_1=4$ $F_2=1$

A táblázat a választott szakma és a pályaválasztás optimalizálásának csoportjai között nem mutat szignifikáns különbséget, de tendenciajelleggel érdekes megállapításokat emel ki. Igen nagy értékkel (39 és 33) a két szakmunkásképző (607. és

623.) hangsúlyozza az intenzívebb elméleti képzés fontosságát, míg a propagandaeszközök jobb kihasználását csak a 623-asok szeretnék erősebb választással (25), másodsorban pedig a kereskedelemben dolgozó szakmunkások (12). A gyakorlat jobb megismerése mellett a legjelentősebb értékkel (15 és 12) ismét a 607-es volt diákjai és a kereskedelmi szakmunkások képzőt végzetten foglalnak állást. A 623-asok közül szavaznak legtöbben az oktatás korszerűsítésére (10). Az 5. választéka gyakorlati értéke elhanyagolható. A beosztás szerinti megoszlás és az optimalizáció választékei közel sem mutatnak szignifikáns különbséget, tehát, hogy szakmunkás választ, vagy nem, ez esetben indifferens tényező.

A felsorolt választékek között számos olyat találunk, amely a pályaaorientációs folyamat pedagógiai összetevőjében lévő hiányosságokat jelez (Különösen érvényes ez arra az itemre, hogy a pályaaorientáció korábban kezdődjék), ami elsősorban az iskola feladata.

Kiemelendő, hogy a pályaaorientációval foglalkozó szervezeteknek színesebb, változatosabb, a tanulók életkori sajátosságainak jobban megfelelőbb propagandaanyagokat kell készíteniük, amelyek ezt a felelősségteljes munkát még hatékonyabbá tehetik.

Nagyon lényeges, hogy a fiatalok igen nagy arányban hiányolják a szakma negatív oldalának a feltárásait is, ami a reális pályakép és szilárd értékrend kialakításához elengedhetetlen feltétel. Nem szabad tehát a személyiség fejlő-

dése érdekében elhallgatni azokat a várható nehézségeket, amelyek később jóvátehetetlenül frusztrációt okozhatnak. A szakma alaposabb megismerésére irányuló előzetes "nyári gyakorlatok" ötlete is több, mint megfontolandó.

Meg kell említeni, hogy az oktatásirányítás azon törekvése, mely szerint a szakmunkásképzést a többi képzési formával egyenrangú (érettségít is adó) oktatássá kell tenni, a fiatal szakmunkásokban is felmerült. Ugy tűnik, hogy a jövő szakmunkástípusának modellizált képében a korszerű műveltség, az elméleti jellegű intellektus fontossága is kiemelt szempontot képvisel igen sok fiatal értékrendjében.

Az intenzívebb elméleti pályaorientáció, a pályaelőkészítő munka az iskolákban általában igen lassú, mert a tananyagot és a tanárok többségét nem könnyű "megfertőzni" gyakorlati ismeretekkel. Sok iskolában a pályaválasztási felelős szerepe is csak pusztán formalitás.

Számos kezdeményezés született azonban. Több országban a tanárok számára fizetett lehetőséget teremtettek arra, hogy hónapokat töltsenek különböző üzemekben, munkahelyeken, és így közvetlen ismereteket szerezzenek a munka világáról. Érdekes pl., hogy az "ismerd meg a brit ipart" akciót a tanárok számára Nagy-Britanniában a munkáltatók szövetsége kezdeményezte. Több országban - pl. a Szovjetunióban is - a pályaválasztási tanácsadásra való felkészítés szervesen beépült a pedagógusok továbbképzésébe. Hazánkban a pedagógusképző intézmények programjában ma már ugyancsak hangsúlyt kap a pályaválasztásra való felkészítés feladata. Ennek várható eredményességét a jövő minden bizonnyal igazolni fogja.

Természetesen nemcsak a tanárok, hanem a diákok számára is egyre több üzemi programot szerveznek. A skandináv államokban minden tanulónak 6-10 hetes kötelező gyakorlati oktatáson kell részt vennie. Az USA-ban a nyári szünetben szerveznek munkát a diákok számára. Ugy tűnik, hogy a tőkés országok most kezdik felfedezni a munkára nevelés - szocialista országokban évtizedek óta folytatott gyakorlatának előnyeit.

Napjainkban egyre világosabbá válik, hogy a pályaérettség fogalmát nem lehet általánosan használni a 8. osztályt sikerrel végzettek korosztályára. A 14-15 éves fiatalok erkölcsi értékrendje, ítéletei nem tapasztalaton alapuló, interiorizálódott tényezők, hanem rendkívül labilis változásnak kitett képződmények, ezért az ifjukur előtti életkori szakasz inkább a külső erkölcsi követelményekre való orientálódás szakasza. Jelentős érvényű felfedezés tehát napjaink pszichológiájának az az észrevétele, hogy a képességek hatékony kibontakozásához legalább a 16. - 17. év betöltése szükséges. Addig viszont módszeresen fel kell készíteni fiataljainkat a pályaérettség elérésére, hogy kellő önismerettel, megfelelő pályaelképzeléssel és a pályáról alkotott adekvát, reális képpel rendelkezzenek.

Végül az alábbiakban néhány alapvető optimalizálási célzatu szempontot emelünk ki:

1. A fiatalok képzési és foglalkozási színvonalának mennyiségi

és minőségi javítására tett erőfeszítések között - amelyek a vállalatok és az egész társadalom számára hosszú távon gyümölcsöző befektetések - szükség van átfogó és összehangolt, rövid-, közép- és hosszú távu célokat egyaránt tartalmazó programra.

2. Az oktatás, a képzés és foglalkoztatás integrálása alapvető fontosságu e programokon belül. Lényeges, hogy a dolgozók és a munkáltatók is felelősséget érezzenek mindezekért a területekért.
3. Az iskolai oktatás minden szintjein kapjanak a tanulók pályaválasztással összefüggő információkat és utmutatást. A pályaválasztási tanácsadóknak és a tanároknak legyen lehetőségük arra, hogy közvetlen tapasztalatokat szerezzenek a munkaerő-szükségletről és a vállalatok igényeiről.
4. Kivánatos lenne új utakat találni a helyi munkaügyi szervek, a szakszervezetek és a munkáltatók számára az iskolai programok kidolgozásához, hozzájáruláshoz, így biztosítva az iskolák orientáltságának gyakorlatiasabbá tételét.
5. A vállalatok által nyújtott képzés gyakran fontos kapocs az oktatási rendszer és a munkaerő-szükséglet között. Ha a vállalatoknak ilyen pályapedagógiai funkciót is be kell tölteniük, akkor megoldást kell találni azoknak a pénzügyi, adminisztratív stb. korlátoknak a lebontására, amelyek akadá-

lyozzák a vállalatokat e szerepük vállalásában.

6. Intézkedéseket kell tenni a leányok és a fiatal asszonyok hagyományostól eltérő iskola-, szakma- és foglalkozás-választásának elősegítésére is.

A pályaorientációs folyamat rendkívül összetett, bonyolult rendszer, nem is véletlen, hogy hatalmas mennyiségű szakirodalom foglalkozik vele. E folyamatnak mi csak egy nézőpontjával, annak is csak néhány különösen fontos elemével kívánunk foglalkozni.

Indokolatlan lenne azt hinnünk, hogy ez az elemzés lényeges újat nyújt a témával foglalkozóknak. Sok tekintetben inkább csak adalékokat szolgáltat e nagyon összetett problémakör átfogóbb kidolgozásához.

De azt valljuk: nincs fontosabb, mint a felnőtt nemzedék azon igyekezete, hogy utódai számára nyugodt, alkotó jövőt biztosítson. Ha a "jót", s "jól" szándékának előbbrevitelét akár csak egyetlen tanulsággal is segíthettük, már nem dolgoztunk hiába.

1. sz. melléklet

K É R D Ő I V I.

Kedves Tanuló!

A kérdőív adatai tudományos kutatási célokat szolgálnak.

Pontos válaszokkal segítheted felmérésünk sikeres megvalósítását. Fáradozásodat előre köszönjük!

1) Név: ..... 2) Iskola: .....

3) Hová, melyik iskolába jelentkeztél?

.....

4) Hol, melyik munkahelyen fogsz dolgozni?

.....

5) Szüleid foglalkozása:

apa: ..... anya: .....

6) Ki segített a pályaválasztásodban?

(A megfelelő választ húzd alá!)

- Apa

- Anya

- Osztályfőnök

- Szaktanár

- Rokon

- Barát

- Ismerős

- Pályaválasztási Intézet

- Egyéb: .....

- Senki

- 7) Megítélésed szerint milyen tulajdonságok és képességek szükségesek az általad választott pálya sikeres végzéséhez?

(Ird le részletesen!)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 8) Milyennek ismered az általad választott pályát, azaz az ottani munkakörülményeket és munkafeladatokat?

(Ird le részletesen!)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. sz. melléklet

BÁCS-KISKUN MEGYEI
PÁLYAVÁLASZTÁSI TANÁCSADÓ INTÉZET
Kecskemét, Kálvin tér 1. Tel.: 21-584

K É R D Ő I V   II.

Kedves Fiatal!

Mint az általános iskola végzős tanulója - 1981. évben - már válaszoltál hasonló kérdéseinkre. Ezzel jól segítetted kutatási munkánk végrehajtását. Most - tehát ez uton - hasonló célból kérjük válaszaiddat alábbi kérdéseinkre.

Fáradozásodat előre is köszönjük!

1) Név: .....

2) Melyik intézetben tanulsz?

.....

3) Mely szakmában kérted beiskolázásodat?

.....

4) Melyik szakmában nyertél felvételt?

.....

5) Korábban - 1981. évben - válaszoltál arra, hogy megítélésed szerint milyen tulajdonságok és képességek szükségesek az általad választott pálya sikeres végzéséhez. Akkor adott válaszod - lényegében csak - elképzeléseidet tartalmazta. Most, mint elsőéves szakmunkástanuló milyen választ

adsz erre a kérdésre? (Írd le részletesen!)

.....
.....
.....

- 6) Arra is válaszoltál, hogy milyennek ismered az általad választott pályát, azaz az ottani munkakörülményeket és munkafeladatokat. Most milyen választ adsz erre a kérdésre? (Írd le részletesen!)

.....
.....
.....

- 7) Végül válaszolj arra, hogy miért tartod magadat alkalmasnak a kiválasztott pályára? (Ezt is írd le részletesen!)

.....
.....
.....

3. sz. melléklet

K É R D Ő I V   III.

Kedves Fiatal!

Bizonyára emlékszel, hogy más alkalommal már válaszoltál ilyen kérdőívre.

Azóta csaknem felnőtt lettél. Ezért újból érdekelne az, hogy miben változott a véleményed az előző felmérés óta. Őszinte válaszaid nagyon fontosak ahhoz, hogy az utánad jövő szakmunkástanulóknak több segítséget tudjunk nyújtani a pályára való felkészülésben.

Válaszaidat előre is köszönjük!

Név: ..... Szül. év: .....

Melyik szakmunkásképzőben végeztél? .....

Mely szakmában? .....

1) Jelenlegi munkahelyed: .....

beosztásod: segédmunkás
betanított munkás
szakmunkás

(A megfelelő választ húzd alá!)

2) A választott szakma (amelyben képesítést szereztél) megfelel-e eredeti elképzeléseidnek?

igen

részben

nem

Miért? (Röviden indokold!)

.....
.....

3) Mely tárgyak segítették a szakma megszeretését?

elméleti   gyakorlati

Miért? .....
.....

4) Milyen mértékben tartod jónak, vonzónak munkahelyeden az alábbiakat:

A feltüntetett skála (osztályzat) megfelelő számjegyeinek bekarikázásával válaszolj, így:

1 = egyáltalán nem tartom jónak

2 = lényegében nem tartom jónak

3 = átlagos

4 = lényegében jónak tartom

5 = teljes mértékben jónak tartom

a) a dolgozókkal való bánásmódot	1	2	3	4	5
b) munkaidő és szabadidő viszonyát	1	2	3	4	5
c) a szakma elismertségét, társadalmi fontosságát	1	2	3	4	5
d) a szakmai előmeneteli lehetőséget	1	2	3	4	5
e) gépesítettséget, munkamegkíményt	1	2	3	4	5
f) anyagi megbecsülést	1	2	3	4	5
g) vezetők-beosztottak kapcsolatát	1	2	3	4	5
h) sport - üdülési és egyéb körülményeket	1	2	3	4	5
i) munkatársak egymás közti kapcsolatát	1	2	3	4	5
j) egyéni továbbtanulási, fejlődési lehetőségeket	1	2	3	4	5

5) Milyen mértékben tartod alkalmasnak magad munkakörödben?

(A megfelelő választ karikázd be!)

1. egyáltalán nem   2. megfelelően   3. átlagosan
4. jól   5. nagyon jól

Milyen mértékben tart téged alkalmasnak a főnököd?

1. egyáltalán nem   2. megfelelően   3. átlagosan
4. jól   5. nagyon jól

6) Ha egy barátod ugyanezt a szakmát szeretné tanulni, mit tanácsolnál neki, mely tulajdonságait fejlessze?

.....
.....

7) Tervezel-e továbbtanulást?

igen   nem

Ha igen, hol? .....
.....

8) Szeretnél-e később munkahelyet változtatni?

igen   nem

Ha igen, miért? .....
.....

9) Szerinted hogyan lehetne még eredményesebben segíteni a fiatalok pályaválasztását?

.....
.....
.....

4. sz. melléklet

Az 1980/81. és 1981/82. tanévben végzett felmérés
összesített adatainak táblázatai százalékban

Az elméleti pályaismeret alakulása

S. sz.	M e g n e v e z é s	1980/81. 100 % = 501 fő		1981/82. 100 % = 346 fő	
		fő	%	fő	%
1.	Ált.(semmitmondó) válasz	48	9,6	47	13,6
2.	Erk. tul.-ságokat tagl.	123	24,5	98	28,3
3.	Szellemi jellegű válasz	50	10,0	66	19,0
4.	Tanulással kapcs. válasz	39	7,8	35	10,1
5.	Fizikai jellegű válasz	111	22,2	38	11,0
6.	Munkavégz. kapcs. válasz	34	6,8	21	6,1
7.	Specif. személyiségjegyek	62	12,3	37	10,7
8.	Értékelhetetlen válasz	34	6,8	4	1,2

A gyakorlati pályaismeret alakulása

1.	Pályaism. hiányát beism.	27	5,4	12	3,5
2.	Ált.(semmitmondó) válasz	111	22,2	104	30,0
3.	Munkakörülm. utaló válasz	119	23,7	122	35,3
4.	Énes jell. kívánságok	66	13,2	11	3,2
5.	Szakism.-re vonatk.válasz	132	26,3	77	22,2
6.	Értékelhetetlen válasz	46	9,2	20	5,8

=====

5. sz. melléklet

II. Kérdőív feldolgozása, összegzése

1. Kereskedelmi vendéglátó
2. Mg. szakmunkás
3. Eü. szakiskola
4. 607. sz. ipari
5. 623. sz. ipari

Tulajdonságok

	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
Semmitmondó	1	1	0	5	1	:	0,42	0,42	0	2,11	0,42
Erkölcsei	57	7	25	56	40	:	1,36	0,16	0,6	1,34	0,96
Szellemi	10	0	1	24	14	:	0,75	0	0,07	1,81	1,05
Tanulással kapcs.	6	0	4	38	25	:	0,29	0	0,19	1,84	1,21
Fizikai jellegű	16	0	0	42	28	:	0,67	0	0	1,77	1,18
Munkával kapcs.	6	1	4	32	17	:	0,36	0,06	0,24	1,93	1,02
Spec. személyiség	37	0	1	35	18	:	1,53	0	0,04	1,44	0,74

chi=1670,97306 fl=6 f2=4

Pályaismeret

Pályaism. hiánya	2	0	0	10	1	:	0,43	0	0	2,18	0,21
Semmitmondó	3	0	0	15	10	:	0,36	0	0	1,83	1,22
Munkakörülm.ut.	38	7	6	83	63	:	0,76	0,14	0,12	1,66	1,26
Énes jellegű	0	0	2	12	4	:	0	0	0,34	2,09	0,69
Szakism. vonatk.	29	1	14	25	17	:	1,46	0,05	0,7	1,26	0,86

chi=591,768887 fl=4 f2=4

Önismeret

Érdeklődés	20	5	6	65	58	:	0,49	0,12	0,14	1,61	1,44
Fiz. képesség	19	0	0	50	39	:	0,64	0	0	1,68	1,31
Énes jelleg	36	2	19	11	6	:	1,88	0,1	0,99	0,57	0,31
Semmitmondó	2	1	0	18	2	:	0,24	0,12	0	2,2	0,24
Önism. hiánya	0	0	1	5	1	:	0	0	0,43	2,15	0,43

chi=1865,77055 fl=4 f2=4

6. sz. melléklet

A választott szakma és az egyéni elképzeléseknek
való megfelelések gyakorisága

1. Kereskedelmi vendéglátó
2. Mg. szakmunkás
3. Eü. szakiskola
4. 607. sz. ipari
5. 623. sz. ipari
- A. Szakmunkás
- B. Nem szakmunkás

	1	2	3	4	5	A	B
1. Emberek	10	0	11	20	6	45	2
2. Eredeti cél	5	0	0	3	4	12	0
3. Szeretem	4	0	0	11	7	22	0
4. Erre számít.	6	0	1	9	8	24	0
5. Munkatársak	1	0	0	0	0	1	0
6. Továbbtan.	0	0	1	1	0	2	0
7. Gyakorlat	0	0	0	1	1	2	0
8. Könnyű mun.	0	0	0	2	2	4	0
9. Szülők is	0	0	0	1	1	2	0
10. Maszekolás	0	0	0	1	1	2	0
11. Anyagiak	1	0	0	6	7	14	0
12. Rossz m. idő	2	0	0	0	0	2	0
13. Felelősség	0	0	0	0	0	0	0
14. M. megismer.	0	0	0	6	2	7	1
15. Nem ezt ak.	3	1	0	4	11	18	1
16. Tanulni ak.	0	0	1	0	1	2	0
17. Nem ilyenre	1	0	0	10	12	22	1
18. Nincs lehet.	0	0	0	3	5	8	0
19. Egyedül is	0	0	0	0	0	0	0
20. Nem ott dol.	1	0	0	2	0	3	0
21. Nem első	1	0	0	0	1	2	0
22. Nem hasznos	0	1	0	2	2	4	1
23. Mostoha kör.	1	0	0	4	2	6	1

Választott szakma szerint: $\chi^2=121,576191$ $F1=20$ $F2=4$

Beosztás szerint: $\chi^2=12,9960752$ $F1=20$ $F2=1$

7. sz. melléklet

A szakmát megszerettető tárgyak gyakorisági sora
szakma (iskola) csoportok szerint

1. Kereskedelmi, vendéglátó
2. Mezőgazdasági Szakiskola
3. Egészségügyi Szakiskola
4. 607. sz. Ipari Szakmunkásképző
5. 623. sz. Ipari Szakmunkásképző

A = Szakmunkás

B = Nem szakmunkás

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>A</u>	<u>B</u>
1: Elmélet	5	2	3	8	8	24	2
2: Gyakorlat	27	0	9	60	53	146	3
3: Mindkettő	3	0	2	16	10	29	2
4: Egyik sem	1	0	0	0	0	1	0

Választott szakma szerint: $\chi^2=22,5689241$

$$F_1=3 \quad F_2=4$$

Beosztás szerint:

$\chi^2=3,26160836$

$$F_1=3 \quad F_2=1$$

I R O D A L O M

Allport G. W.: Az attitűdök. Szoc. pszich. szöveggyűjtemény III.
Tankönyvkiadó, Bp., 1972.

Allport G. W.: A személyiség alakulása
Gondolat, Bp., 1980.

András Ferenc: Gyakorlat kínálta tanulságok
Szakmunkásnevelés, 1973. X/18.

Ádám György: Tanulás, motiváció, tudat
Gondolat, Bp., 1972.

Ágoston György: A középiskola egységesítése és az általános
műveltség
(Kézirat, Szeged, 1982.)

Ágoston György: Az iskola funkciói és funkciózavarai az össz-
társadalmivá szélesedő nevelésben
Pedagógiai Szemle, 1982/4.

Ágoston György: Munkára nevelés
Acta Univ. 22., Szeged, 1981.

Ágoston-Nagy-Orosz: Mérésees módszerek a pedagógiában
Tankönyvkiadó, 1971.

Bakonyi Béla: A szakmunkástanulók beiskolázása
Köznevelés, 1976/11.

Barkóczi-Putnoki: Tanulás és motiváció
Tankönyvkiadó, Bp., 1967.

Bodrogi Pál: Hátrányban több vonatkozásban is
Szakmunkásnevelés, 1974. I. 24.

Buda Béla: Szociálpszichológia a pályaválasztási tanácsadásról
PFK., 1973.

Buda Béla: Az empátia - a beleélés lélektana
Gondolat, Bp., 1978.

Csákó Mihály-Liskó Ilona: A szakmunkástanulók pályaválasztá-
sának szociológiája
Szociológia, 1978/2.

Csirszka János: Pubertás és pályaválasztás
Magyar Pszich. Szemle, 1960/4.

- Csirszka János: Érettségiző leányok érdeklődése és a pályaválasztás
Pszich. tanulmányok VI., Akadémia, Bp., 1964.
- Csirszka János: Vizsgálati módszer a munka és a pályae érdeklődés megismerésére
Pszich. tanulmányok XII., Akadémia, Bp., 1970.
- Csirszka János: Budapesti tanulók pályaválasztási indítékai
Tankönyvkiadó, 1961.
- Csirszka János: Legnépszerűbb pályák és leggyakoribb pályaválasztási indítékok
Pszich. tanulmányok 8., Akadémia, 1965.
- Csirszka János: Pályalélektan
Gondolat, Bp., 1966.
- Csirszka János: Pályaválasztás és pályamotiváció
Iparitanulóképzés 9.
- Csirszka János: Pubertás és pályaválasztás
Magyar Pszich. Szemle, 1960/4.
- Christopher Lasch: Az önimádat társadalma
Európa, 1984.
- Dancs István: Önmeghatározás és pályaválasztás
Pályaválasztás, 1983 szeptember
- Dancs István: A szakmához való viszony változásai az első munkahelyi tapasztalatok hatására
Pályaválasztás, 1983 március
- Dancs István: Szakmunkástanulók és szakközépiskolások vonatkoztatási kereteinek vizsgálata
A pályaválasztási tanácsadás néhány elvi és gyakorlati kérdése
BKM PTI kiadványa, Kecskemét, 1982.
- Dancs István: A pályaválasztó és pályakezdő fiatalok néhány életkori és egyéni sajátossága
Munkahelyi pályaválasztási megbizottak kézikönyve
OPTI Bp., 1978.
- Dancs István: Pályaválasztási döntést befolyásoló tényezők szakmunkástanulók körében
Pályaválasztás, 1979/1-2.
- Daryl J. Bem: Az attitűdök, mint önjellemzések
Szociálpszichológia
Gondolat, Bp., 1984.

David Legge-Paul J. Barber: Információ és készség
Gondolat, Bp., 1982.

Dehelán Éva: A pályaválasztási érettség fejlesztésének lehetőségei
Pályaválasztás, 1983 június

Duró Lajos: A személyiség megismerése - hivatástudat - alakítóhatásának vizsgálata
Magyar Pszich. Szemle, 1967/4.

Duró Lajos: A meggyőzés élektani kérdései
Szónokok, előadók kézikönyve (Összeállította: Deme László)
Kossuth, Bp., 1974.

Duró Lajos-Zakar András: Serdülőkorú tanulók munkára való beállítódásának pszichológiai vizsgálata. A pszichológia szerepe az oktatás és nevelés hatékonyságának növelésében
Szegedi Nyári Egyetem. Pedagógia 12., Szeged, 1975.

Edward T. Hall: Rejtett dimenziók
Gondolat, 1975.

Erdei Lászlóné: A leányok pályairányulását és pályánmaradását befolyásoló tényezők
Pályaválasztás, 1980/3.

Erdész Tiborné-Timár János: Család, társadalmi környezet, pályaválasztás, továbbtanulás
Valóság, 1967/8.

Fejlődés és neveléslélektan
Egys. jegyzet. Szerk.: Radnai Béla
Tankönyvkiadó, Bp., 1965.

Ferge Zsuzsa: Társadalmi mobilitás, a társadalom nyitottsága
Valóság, 1969/6.

Ferge Zsuzsa: Az iskolai struktúra és az iskola által közvetített tudás struktúrája közötti kapcsolat
Valóság, 1974/8.

Földi Jenő: Szakképzés - szakműveltség
Pedagógiai Szemle, 1979/11.

Gajdáty Kata: Pályaválasztásról szülőknek
Tankönyvkiadó, Bp., 1985.

Garai László: Személyiségdinamika és társadalmi lét
Akadémia, 1969.

Gál Róbert: A szakmai szocializáció néhány társadalmi és pedagógiai összefüggése
Pedagógiai Szemle, 1976/9.

Gál József-Péter Mária: Tanulói önismeret
Pályaválasztás, 1983 december

Gazsó Ferenc: Iskolarendszer és társadalmi mobilitás
Kossuth, Bp., 1976.

Gazsó Ferenc-Kolosi Tamás: Szakmaválasztás, elirányulás,
azonosulás
Társadalomtudományi Közlemények, 1975/1.

Gazsó Ferenc-Pataki Ferenc: Elvek és javaslatok a közoktatás
fejlesztéséhez
Szociológia, 1980/2.

Gazsó Ferenc-Pataki Ferenc-Sántha P.-Várhegyi György:
Pályák vonzásában
(III. A pályaválasztó tanulók értékorientációja)
Ifjúságpszichológia 2.
Ifjúsági Lapkiadó, Bp., 1970.

Gelléri József-Szabó Enikő: A pályaválasztási döntés néhány
tipikus formája
Pályaválasztás, 1978/2.

Geréb György-Verók István: Pályaválasztási indítékok lélek-
tani vizsgálata általános iskolai tanulóknál
Szeged, 1963. Különlenyomat

Geréb György: Az iskola pszichés klimájáról
Bp., 1970.

Győző Gyula: Megtartani őket feladat és kötelesség
Szakmunkásnevelés, 1979. II/8.

Halmi György: Pályaválasztás és munkapszichológia
Forrás, 1969/2.

Halmi György: Prepubertás koruak pályamotivációs strukturája
Pályaválasztás, 1982 december

Hanák Katalin: Iskola és életközelség
Valóság, 1968/8.

Hankiss Elemér: Közösségek, válság, hiány
Valóság, 1981/8.

Hankiss Elemér: A társadalmi szerződés zavarai Magyarországon
(Előadás)

Harsányi Ernő: A pályaválasztási tanácsadás társadalmi prob-
lémái
(A pályaválasztási tanácsadás néhány elvi és gyakorlati kér-
dése)
BKM PTI, Kecskemét, 1982.

Hársszegi Miklós: A vendéglátó szakmunkásképzés és nevelés sajátos formája
Pályaválasztás, 1983 március

Hegedüsné Láng Katalin: (szerk.): Műveltségkép az ezredfordulón
Akadémia, Bp., 1980.

Héder Jánosné-Ujszászi Jánosné: Pályaorientációs foglalkozások a gimnáziumban
Pályaválasztás, 1981 június

Herskovits Mária: Az igényszintvizsgálat felhasználása a pályaválasztási tanácsadásban
Akadémia, Bp., 1976.

Herskovits Mária: Az érdeklődés intenzitása és a teljesítő-készség szerepe a pályaválasztásban
Pályaválasztás, 1983 december

Horváth György: Személyiség és öntevékenység
Tankönyvkiadó, Bp., 1978.

Huszár Tibor: Szakmunkásképzés - értelmiségképzés
Valóság, 1980/6.

I. Sz. Kon: Az ifjukur pszichológiája
Tankönyvkiadó, Bp., 1979.

I. Sz. Kon: Az én a társadalomban
Kossuth, Bp., 1969.

Jakab Elemérné: A pszichológiai szaktanácsadás helye és szerepe, módszerei a pályaválasztási tanácsadásban
PFK., 1973.

Jakabné Szilágyi Klára: A szakemberré válás problémái
(Előadás)

Jakabné Szilágyi Klára: Álom és valóság a 14-18 évesek pályaválasztási terveiben
Pv. tanácsadás, 1. sz. 16.

Jakabné Szilágyi Klára-Völgyesi Pál: Személyiségvizsgálatok a pályaválasztási tanácsadás folyamatában
Pályaválasztás, 1981 június

Jakabné Szilágyi Klára-Völgyesi Pál: A hivatástudat kialakulásának nevelési lehetőségei
Pályaválasztás, 1981 április

James T. Tedeschi-Paul Rosenfeld: A benyomás alakításának elmélete és a kényszerű engedelmeskedés helyzete
Szociálpszichológia
Gondolat, Bp., 1984.

Juszt László-Zeley László: A nyugtalan értelem
Medicina, Bp., 1982.

Kardos Lajos: Általános pszichológia
Tankönyvkiadó, Bp., 1973.

Kardos József-Kordinesz Mihály: Szocialista társadalom - kényszerű iskola
Kossuth, Bp., 1975.

Katona Katalin: Ifjúságunk problémái
Gondolat, Bp., 1967.

Kelemen László: A pedagógiai pszichológia alapkérdései
Tankönyvkiadó, Bp., 1967.

Kenyeres Zoltán: Az önarcképkeresés poeticája
Kortárs 2.

Királyné dr. Dévai Margit: A pedagógus szerepe az énkép formálásában
A Tanító, 1981/11.

Kiss Ernő: Pályánmaradás - pályaelhagyás. Vizsgálat a 14-35 éves fiatalok körében
Pályaválasztás, 1981/2-4.

Kiss Ernő: Az általános iskolai tanulók iskola és pályaválasztása
Pályaválasztás 1983/2-3.

Kiss Ernő-Völgyesi Pál: Pályaválasztás, pályakorrekció, tanácsadás
Magyar Pedagógia, 1983/1.

Kiss Tihamér: Az énkép kialakulása és fejlődése
Gondolat, Bp., 1978.

Kiss Tihamér: Életkorok pszichológiája. A személyiség fejlődése és hanyatlása
Gondolat, Bp., 1966.

Komlósi Sándor: Munkára nevelés a családban
Tankönyvkiadó, Bp., 1974.

Kovaljov: Személyiségélektan
Tankönyvkiadó, Bp., 1972.

Kozéki Béla: Önállóság, önfegyelem, autonómia
Tankönyvkiadó, Bp., 1981.

Kozma Tamás: Hátrányos helyzet
Tankönyvkiadó, Bp., 1981.

Kozma Tamás: Öröklés vagy környezet?
Köznevelés, 1983/1.

Kozma Tamás: A nevelésszociológia alapjai
Tankönyvkiadó, Bp., 1977.

Kürti Jarmila: Pályamotivációt befolyásoló tényezők a 8. osztályos tanulók körében
Pályaválasztás, 1983 december

Kürti Jarmila: A nevelési hatások és a jövőbeni pályakép összefüggése nyolcadik osztályos tanulóknál
Pályaválasztás, 1982 december

Laki László: Lemorzsolódás a szakmunkásképző intézetekből és a kimaradt tanulók további életútja
Társadalomtudományi Közlemények, 1975/2-3.

Laki László: A szakmunkásutánpótlás néhány társadalmi-gazdasági problémája
Társadalomtudományi Közlemények, 1979/2.

Ladányi János-Csanádi Gábor: Szelekció az általános iskolában
Magvető, Bp., 1983.

Lejtyesz N. Sz.: Az értelmi képességek és az életkor
Tankönyvkiadó, Bp., 1975.

Licskó György: A munka és az erkölcs közti kapcsolat lényege: az erkölcsi céltudatosság
PFK., 1973.

Leontyev: A pszichikum fejlődésének problémái
Kossuth, 1964.

Lewin: Csoportdinamika
Közgazd. és Jogi K., Bp., 1975.

Lewin: Formalisation, and progress in psychology
1964.

Lénárd Ferenc (szerk.): Alkalmazott pszichológia
(Tanulmányok)
Gondolat, Bp., 1973.

Majsai Juhász Ferenc: Szakmunkássá válás - Tervek, célok, korlátok
(Kézirat, 1985.)

- Maros Dénes: Fiatalok a munkáspályán. Gondolatok az ifjumsok társadalmi beilleszkedéséről
Társadalmi Szemle, 1976/3.
- Martin Fishbein-Icek Ajzen: Az attitűd információs alapja
Szociálpszichológia
Gondolat, Bp., 1984.
- Mohás Livia: Mit tudsz önmagadról?
Móra, Bp., 1975.
- Molnár Árpádné: Osztályfőnöki jellemzések - beiskolázási lapok
Köznevelés, 1964/2.
- Molnár Péter: Pályaválasztási elhatározás, tanulmányi eredmények és képességek. Munkára és pályára nevelés c. kötetben (Szerk.: Ritoók Pálné)
Tankönyvkiadó, Bp., 1974.
- Nagy József: A vállalatok változó magatartása a szakmunkásképzésben
Pályaválasztás, 1982 december
- Nagy József: A megtanítás stratégiája
Köznevelés, 1981 október
- Nagy László: válogatott pedagógiai művei
Tankönyvkiadó, Bp., 1972.
- Nagy Sándor: Az iskolán kívüli nevelési tényezők összehangolása
Pedagógiai Szemle, 1962/11.
- Nagy Sándor-Horváth Lajos: Neveléstudomány
Tankönyvkiadó, Bp., 1970.
- Óvári Miklós: A közoktatás helyzete és kiegyensúlyozott fejlesztésének feladatai
Köznevelés, 1982/19.
- Paul Fraisse: A kísérleti pszichológia gyakorlati kézikönyve
Akadémia, Bp., 1983.
- Pápai Béla: Pályaválasztás és szakmunkásképzés
Szakmunkásnevelés, 1979/9.
- Pataki Ferenc: Az én és a társadalmi azonosságtudat
Kossuth, 1982.
- Pataki Ferenc-Hunyadi György: A csoportkohézió
Akadémia, 1972.
- Pálhegyi Ferenc: Személyiséglélektani kalauz
Tankönyvkiadó, Bp., 1981.

Pálos Miklós: Pályaválasztási félreértések
Magyarország, 1982/12.

Pályák vonzásában
Ifjúságszociológia 2.
Ifjúsági Lapkiadó V., 1970.

Pethő Éva: A család pályaaorientációs hatása
Pályaválasztás, 1983 december

Petrikás Árpád: Az önértékelés helye és szerepe a személyiség-
formálás folyamatában
Acta universitatis debreceniensis X.
Tankönyvkiadó, 1964.

Ponomarjov: Pszichikum és intuición
Kossuth, 1968.

Pszichológiai alapfogalmak kis enciklopédiája
Tankönyvkiadó, Bp., 1978.

Radnai Béla: Tanulmányok a pályaválasztás és a felnőttokta-
tás lélektanából
Táncsics, Bp., 1980.

Rajnai Nadinka: Pályaválasztási tanácsadás - önálló döntés
Pályaválasztási tanácsadás 1. sz.

Rajnai Nadinka: Az önismeret fejlesztése a pályaválasztási
nevelőmunka folyamatában
(Pv. módszertani dolgozatok)
Szombathely, 1981.

Ranschburg Jenő: Pályaválasztás és önmegvalósítás
Pályaválasztás, 1983 március

Ranschburg Jenő+Popper Péter: Személyiségünk titkai
RTV Minerva, 1978.

Réti László: Pályaválasztásra érett ifjúságot
Köznevelés, 1960/16.

Ritoók Pálné: A pályaválasztás pszichológiai kérdései
(A pályaválasztási érettség problémái a serdülőkorban)
Gyermekegyógyászat

Ritoók Pálné: A pályaismeret és személyiségismeret jelentősége
a pályaválasztásban
Pv. tanácsadás, 1. sz.

Ritoók Pálné: A pályaválasztás néhány fontosabb pályalélek-
tani - pályapedagógiai alapkérdése
PFK., 1973.

Ritoók Pálné: Pályaválasztás az iskolai nevelőmunka keretében
PFK., 1973.

Ritoók Pálné (szerk.): Az iskolai pályaválasztási tanácsadás pályalélektani és pályapedagógiai alapismeretei
Tankönyvkiadó, Bp., 1979.

Rogers C. G.: This is me. (1961. pp. 15-27.)
(Fordítás)

Rókusfalvy Pál: Pályaválasztás, pályakezdet, beilleszkedés
Magyar Pedagógia, 1969/3.

Rókusfalvy Pál: Pályaválasztás, pályaválasztási érettség
Tankönyvkiadó, Bp., 1969.

Rókusfalvy Pál: A pályaválasztási tanácsadás hatékonysága
Pályaválasztás, 1981 június

Rókusfalvy Pál: A pályakorrekció tanácsadás elmélete és módszertana
Pályaválasztás, 1983 szeptember

Rókusfalvy Pál: Munkatevékenység, pályakövetelmény, pályalkalmasság
Pszych. tanulmányok 8., Bp., 1965.

Rózsa József: Pályaválasztási tanácsadásunk ma
Pedagógiai Szemle, 1968/11.

Rózsa József: Munkaerőtartalékok és az ifjúság pályaválasztása
PFK., 1973.

Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai I-II.
Akadémia, Bp., 1964.

Salamon Jenő: Az értelmi fejlődés pszichológiája
Gondolat, Bp., 1983.

Sántha Pál: Az általános és középiskolai diákok tanulmányi érdeklődése és pályairányulása
Pedagógiai Szemle, 1968/11.

Schüttler Tamás: A pályaválasztási tanácsadás kiterjesztésének hatásai
Pályaválasztás, 1981 június

Schüttler Tamás: A pályaválasztás indítékainak vizsgálata II-III.
Pályaválasztás, 1982 december, 1983. június

Schüttler Tamás: Befolyásolható-e a szakmák presztizse?
Pályaválasztás, 1978/12.

Simon Péter: A munkavégzés motivációs alapjai
Munkaügyi Szakkönyv
ÁBMH Munkaügyi Kutatóintézete, Bp., 1984.

Somos Lajos: Az osztályfőnök munkája a tanulók megismerésével kapcsolatban
Tudósító, 1963. 2/3.

Sütő Sándor: Stabilitás és folyamatos megújulás a pályaválasztási tanácsadásban
Pályaválasztás, 1983 március

Sütő Sándor: Rugalmas alkalmazkodás a változó gazdasági környezethez
Pályaválasztás, 1981 június

Szabó Enikő: A gimnazisták jövő felé fordulásának vizsgálata
Pályaválasztás, 1982 december

Szakmai utijelentés: "A fiatalok integrálása a munka világába az iparosodott országokban." Az NMSZ genfi hárompárti szakértői értekezletéről
1985. szept. 30 - okt. 4.
(Kézirat)

Szamos József: A szakmunkásképzés helye az iskolarendszerben
Pedagógiai Szemle, 1976/9.

Szvétek Sándor: Erkölcsei nevelés középiskolás korban
Tankönyvkiadó, Bp., 1969.

Takács Márta: Néhány szempont a tanulók pályaválasztási terveinek elbírálásához
Pedagógiai Szemle, 1966/4.

Vasadi Gizella: A munkaerőforrás és a beiskolázás
Szakmunkásnevelés, 1976/1.

Völgyesi Pál: A pályaválasztási döntés előkészítése
Tankönyvkiadó, Bp., 1976.

William J. Mc Guire-Claire Mc Guire: A spontán énkép alakulása az egyén különbözősége alapján
Szociálpszichológia
Gondolat, Bp., 1984.

Zakar András: Javaslatok a munkahelyi pályaválasztási megbízottak feladatainak megszervezéséhez
Pályaválasztási Közlemények
BKM PTI, 1973 május

Zakar András: Személyiségelv a pályaválasztási tanácsadásban
Pályaválasztás, 1981 június

Zakar András: A pályaválasztási döntés-előkészítés pszichológiai kérdései
Pályaválasztás, 1983 június

Zakar András: A pályalélektani elméletek fő tendenciái
BKM PTI, 1982.

Zrinszki László: Magatartásminták - azonosulás
Gondolat, 1978.